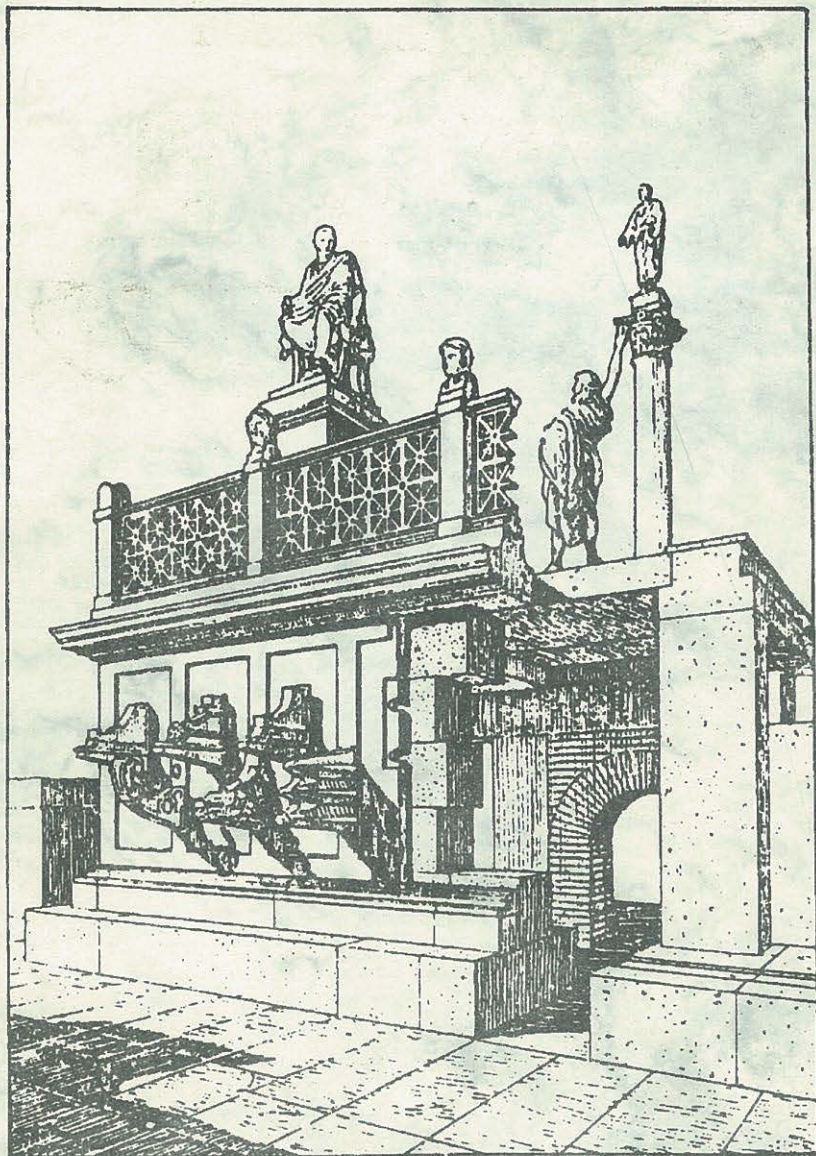

KLASSISK FORUM

1996:1

KLASSISK FORUM

1996:1

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk Klassisk Forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 125,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styrets medlemmer:

Hugo Montgomery (leder), Oslo
Bjørgulv Rian (kasserer), Oslo
Bjørn Helge Sandvei, Oslo
Jan Songstad, Bergen
Inger Marie Molland Stang, Trondheim
Einar Weidemann, Trondheim.

Redaktør: Bente Lassen

Lay-out: Alice Sunneback

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1007, Blindern
0315 OSLO

Innholdsfortegnelse

FRA STYRET	5	
NKFs VEDTEKTER	6	
ANTIKVITETEN		
<i>Siri Sandes</i> artikkel denne gang tar utgangspunktet i to små antikke terrakottahoder som befinner seg i Kunstindustrimuseet i Oslo. Forfatterens interesse gjelder imidlertid ikke først og fremst gjenstandene selv, men den mann som i sin tid kjøpte dem i Tarent, en betydelig norsk arkeolog og Sigrid Undsets far		8
FELLESNORDISK INSTITUTTIBLIOTEK INNVIET I ATHEN		
<i>Gunn Haaland</i> var tilstede	23	
ATHEN-SEMINARET 16.-23. SEPTEMBER 1995		
Referat ved <i>Mette Heuch Berg</i>	26	
LEVENDE LATIN I NORGE		
Referat fra en vellykket oppfølger av fjorårets seminar ved hovedarrangøren <i>Vibeke Roggen</i>	31	
VALENSGRAMMATIKKEN – EN PRESENTASJON		
Valensgrammatikken er en del av dependensteorien og er ifølge <i>Hans O. Wiull</i> en nyttig metode i arbeidet med å oversette latinske tekster	33	
LONGINOS OG DET FRIE ORD		
Litteraturkritikk i oldtiden beskjeftiget seg først og fremst med retorikk, og synet på diktningen, både poesi og prosa, var preget av kriteriene for retorisk teknikk, med vekt på stilarter og talefigurer. Longinos er en av de få «moderne» litteraturkritikere fra antikken som også analyserer de estetiske og følelsesmessige sider ved diktningen. <i>Knut Kleves</i> oversettelse av hans bok «Om det opphøyede i litteraturen» med innledning og kommentarer fra 1968 er i disse dager kommet ut på nytt	42	
ROMA I TEKST XIX		
Etter en innledende oppklaring i forbindelse med betegnelsen «Porticus Deorum Consentium», forteller <i>Egil Kraggerud</i> om innføringen av de tolv guder i Roma i året 217 f.Kr. og viser hvordan bygningen til deres ære på Forum inspirerte både Varro og Vergil, som på hver sin måte innpasset gudene i sine bøker, «Res rusticae» og «Georgica»	47	

VARFÖR JUST «KLASSISK»?

«Klassisk» er et adjektiv man nokså bevisstløst slår om seg med i tide og utide. *Hugo Montgomery* går inn på ordets opprinnelse og følger dets betydningsutvikling opp gjennom tidene 60

HURRISKE ORD I LINEAR A?

Etter intense studier av gamle lilleasiatiske språk og tekstbiter i linear A, ser *Bjarte Kaldhol* muligheten for et nært slektskap mellom hurrisk og minoisk 70

DEN STORTALENDE SOLDAT HOS HOLBERG, PLAUTUS OG ARISTOPHANES

Mange av Holbergs figurer og intriger er som kjent lånt fra antikke greske og romerske komedier. *Knut Kleve* trekker frem fire spesielle motiver hvor Holberg står i gjeld til sine antikke forbilder 74

STEINHARD NØTT PÅ KIRKEMUR

Like ved Halvdanshaugen, hvor en del av Halvdan Svartes lik skal være begravet, ligger Tingelstad kirke. På sakristiveggen er det en latinsk nøtt som – det overrasker vel ingen – slett ikke er for hard for *Egil Kraggerud*. Dog gjenstår et par ubesvarte spørsmål som man kan tygge videre på. For øvrig burde artikkelen spore mer enn en leser til å avlegge den vakre kirken et besøk 79

BOKANMELDELSER

Ved *Nils Berg*, *Egil Kraggerud*, *Hugo Montgomery* og *Knut Erik Tranøy* 86

RES COQUINARIA

Ved *Gunn Haaland* 105

Fra styret

Dette nummer av Klassisk Forum markerer at vår forening har klart å eksistere i ti år. Egentlig kunne dette jubileum gi anledning til selvros eller til ord av selvransakelse, men slikt har jeg som leder ikke lyst til å gi meg inn på. Mye av min tid i det siste har gått med til å evaluere to institutter, ved universitetene i Göteborg og i Lund. Hvilket er et så kjedelig arbeid at jeg vil overlate til våre medlemmer å vurdere om vår forening svarer til de forventninger vi hadde da vi opprettet Norsk Klassisk Forbund i 1986. Fortellingen om Lots hustru har også lært meg å ikke snu meg om i utide, å forvandles til en saltstøtte er ikke noe fristende tilbud!

Da er det bedre å se fremover og spørre hvilke oppgaver vi må prioritere i fremtiden. I år har spørsmål om latinens plass i skolen og om undervisningsmetoder tatt mye tid. I utkastet til oppgraderte statutter foreslår vi også at et undervisningsutvalg blir opprettet i vår forening for å styrke båndene til skolen. Vi vil også i fremtiden fortsette vårt samarbeid med GLA, blant annet ved å diskutere nye pedagogiske metoder og vurdere nye læremidler. Forholdet til GLA vil også bli mer formalisert i forslaget til forandring av statuttene. Allikevel må vi huske at kun en mindre del av våre medlemmer arbeider i videregående skole, og at få av dem er latinlærere. I våre

statutter tales det om å styrke de klassiske fag på universitetene og i det allmenne åndsliv. Når vi markedsfører antikken i dagens Norge, må vi legge stor vekt på kulturelle spørsmål, antikk kunst og historie, filosofi og mytologi. Antikken har så mye å by på, og vår oppgave er å formidle så mye vi makter av det vi vet om de gamle middelhavskulturene. Språk er her en viktig ingrediens, men må ikke bli den eneste.

Ellers må vi prøve å blåse liv i våre temamøter igjen. Synspunkter på liv og død i antikken var en satsning som ble godt mottatt for noen år siden, det samme gjentok seg da vi behandlet spørsmål om rikdom og fattigdom i den gamle verden. Allerede i september prøver vi oss på ny. Seminaret etter årsmøtet lørdag 21. september i Oslo vil være egnet det musiske, bysantinsk og tidlig gregoriansk musikk. Vi vil i den anledning også prøve å foreta en miniekursjon til Maridalen, og det ikke bare grunnet en mye rost norsk film.

Arbeidet med å gjennomgå statuttene berører ikke bare skole spørsmål. Styret foreslår også å endre sammensetningen av valgkomitéen. Det var til å begynne med ikke så enkelt å få denne komitéen til å fungere hensiktsmessig, ikke på grunn av samarbeidsvansker, men av rent praktiske grunner. Et medlem kunne

være vanskelig å nå i tide før årsmøtet grunnet reiser, og dette førte til mye tidkrevende korrespondanse. Derfor foreslår vi nå en noe slanket komité med to medlemmer og ett varamedlem. Spesielt nå da middelalderen er urovekkende høy i styret, er det av stor betydning å få en effektivt arbeidende valgkomité. Vi har hatt et godt samarbeid i vår gruppe, men det er ikke bra at jeg har vært foreningens leder nå i ti år – variatio delectat!

En sak er litt trist, og det er at vi ikke fikk nok deltagere til vår ekskursjon til Peloponnes i vår. Prisen kan ha vært for høy, men Hellas er ikke lenger noe billig turistland. Tidspunktet kan også ha vært vanskelig for mange, ettersom påsken i Norge helst skal feires i hjemlandet, og

da på fjellet, på hytta eller foran fjernsynsapparatet. Vi har også en god konkurrent i Det norske institutt i Athen, som arrangerer etterutdanningskurs for lærere hver høst. Under sitt møte i mars diskuterte styret om vi kunne grave frem våre gamle planer om å reise til Tunisia. Et annet spennende reisemål kunne være Campania, fra Pompeii til Paestum.

Så vil jeg ønske medlemmene velkommen til årsmøtet i Oslo. Vi sender ikke ut noen innkalling i egen post, så annonsen i Klassisk Forum må denne gang være tilstrekkelig. Skriv allerede nå noen «krummelurer» i din syvende sans for helgen 21.–22. september!

Hugo Montgomery

Forslag til endring i

Norsk Klassisk Forbunds vedtekter

Gjeldende vedtekter for Norsk Klassisk Forbund, vedtatt på årsmøtet 12.9.86, inkludert tillegg til §5 vedtatt på årsmøtet 1989.

- § 1 Norsk Klassisk Forbund er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng. Forbundet vil arbeide for å styrke de klassiske fag og emneområder i skolen, på universitetet og i det allmenne åndsliv.
- § 2 Medlemskap er åpent for alle som støtter forbundets formål.
- § 3 Forbundet utgir et medlemsorgan. Abonnementet dekkes av medlemskontingenten.
- § 4 Forbundets øverste myndighet er årsmøtet. Dette innkalles hver høst med minst én måneds varsel. Ethvert medlem som har betalt kontingent, har stemmerett. Forslag som skal behandles på årsmøtet, må være styret i hende minst 14 dager før årsmøtet.

- § 5 Forbundets styre velges på årsmøtet og består av 7 medlemmer og tre varamedlemmer. Styret velges for ett år av gangen. Årsmøtet velger en særskilt valgkomité på tre medlemmer for tre år av gangen til å forberede valg av styre. Årsmøtet utpeker leder, kasserer og redaktør. Årsmøtet velger dessuten en revisor for tre år av gangen.
- § 6 Årsmøtet fastsetter medlemskontingenten.
- § 7 Styret kan innkalle til ekstraordinært årsmøte med minst én måneds varsel. Minst en femtedel av medlemmene kan kreve et slikt møte med samme frist.
- § 8 Styret fremlegger revidert regnskap for årsmøtet sammen med årsmelding.
- § 9 Vedtak om endring av vedtektene skjer på årsmøtet med 2/3 flertall.
- § 10 Årsmøtet kan med minst 3/4 flertall vedta å oppløse forbundet. For at vedtak om oppløsning skal være gyldig, må det ratifiseres på et ekstraordinært årsmøte.

Endringsforslag fra styret til behandling på årsmøtet 1996

- § 2 (foreslått tillegg er understreket)
Medlemskap er åpent for alle som støtter forbundets formål og betaler medlemskontingenten.
- § 3 (foreslått tillegg er understreket)
Forbundet utgir et medlemsorgan, Klassisk Forum. Abonnementet dekkes av medlemskontingenten.

§ 4 (foreslått endring er understreket)
Forbundets øverste myndighet er årsmøtet. Dette innkalles hver høst med minst én måneds varsel. Et hvert medlem som har betalt kontingent, har stemmerett. Forslag som skal behandles på årsmøtet, må være styret i hende minst 14 dager før møtet.

§ 5 (foreslått endring er understreket)
Forbundets styre velges på årsmøtet og består av 7 medlemmer og tre varamedlemmer. Styret velges for ett år av gangen. Årsmøtet velger en særskilt valgkomité på to medlemmer og et varamedlem for tre år av gangen til å forberede valg av styre. Årsmøtet utpeker leder, kasserer og redaktør. Årsmøtet velger dessuten en revisor for tre år av gangen.

§ 9 (ny § som, hvis den blir vedtatt, forskyver nåværende §§ 9–10)
Foreningen har et undervisningsutvalg, med konsulent fra Ressurskontoret GLA som sekretær. Utvalget består av de medlemmene som er i undervisningsstilling og som har undervisningskompetanse i latin og/eller gresk.

§ 10 Vedtak om endring av vedtektene skjer på årsmøtet med 2/3 flertall.

§ 11 Årsmøtet kan med minst 3/4 flertall vedta å oppløse forbundet. For at vedtak om oppløsning skal være gyldig, må det ratifiseres på et ekstraordinært årsmøte.

ANTIKVITETEN:

Ingvald Undset som antikksamler

Kunstindustrimuseet i Oslo er kanskje ikke det man først tenker på i forbindelse med klassiske antikviteter, men også dette museet har slike inkludert i sin samling. Som naturlig er for et kunstindustrimuseum, har man konsentrert seg om keramikk og glass, selv om samlingen også rommer gjenstander av annet materiale. En del av de mer representative stykkene har pleid å være utstilt (i skrivende stund er de fjernet på grunn av

en reorganisering), mens annet materiale befinner seg magasinet.

Det er dit vi må gå for å finne de to stykkene som er gjenstand for denne artikkelen – to små terrakottahoder hvorav det ene er mannlig, det andre kvinnelig (Fig. 1). Mannshodet, som har inventarnummer 6370, er 7,5 cm høyt, kvinnehodet, som har inventarnummer 6369, er 6,7 cm høyt. Begge er i det

Fig. 1) To tarentiske terrakottahoder fra Ingvald Undsets samling, Oslo, Kunstindustrimuseet.

samme rødlig leirgods, noe som tyder på at de kan stamme fra samme sted.

Mannshodet er det mest karakteristiske. Det viser en skjegget person, altså en moden mann etter antikk oppfatning (unge menn pleier å være fremstilt skjeggløse), som bærer et høyt, diademlignende hodeplagg dekorert med store, runde kuler. Midt over pannen brytes raden av kuler av en lett konkav, sirkulær skive med opphøyd kant og knott i midten, og over denne rager det opp et ornament som kan minne om en fjær.

Mannshoder i rødlig terrakotta med diadem eller diademaktige hodeplagg dekorert med kuler og/eller rosetter og forsynt med et høyt ornament over pannen, er typiske for Taranto, eller Taras, som byen het i antikken. Den var en av de viktigste greske koloniene i Magna Graecia, d.v.s. Syd-Italia, og fremdeles er den en by av betydning der den ligger tett oppunder «hælen» på den italienske støvelen. Taranto var kjent for sin rikdom, hvilket bekreftes av diverse gravfunn med praktfulle gullsmykker som nå kan beundres i det lokale museum. I det hele tatt er det museet som gir det beste inntrykk av Tarantos fordums glans og prakt, for en voldsom urbanistisk utvikling i siste halvdel av forrige århundre har ødelagt de fleste spor av det greske Taras og dets monumenter.

I forbindelse med byutvidelser og byggearbeider ble det i årene fra 1880 og utover funnet tusenvis av terrakottahoder og -figuriner i antikke graver og helligdommer. Flesteparten av disse ble

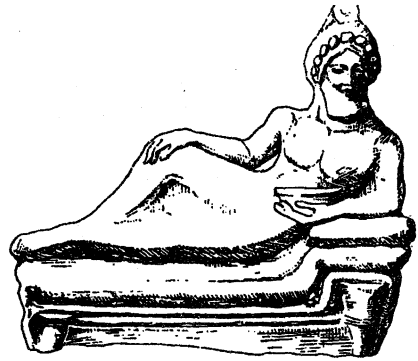

Fig. 2) Liggende mannsfigurin i terrakotta fra Taranto. Trieste, Museo Civico.

kjøpt opp og spredt til en rekke museer og samlinger både i og utenfor Italia. Når man har å gjøre med slike masseproduserte gjenstander som er bevart i store mengder, er det forholdsvis lett å fremskaffe paralleller til de forskjellige stykkene og lage typologier. Hodet i Kunstindustrimuseet er brutt av nederst og tilhørte åpenbart en figur, og ut fra bedre bevarte eksemplarer kan man slutte at denne fremstilte en mann som lå på en seng (eller kanskje er det gammeldagse ordet løybenk mer dekkende) støttet på den ene albuen og med en drikkeskål i hånden (Fig. 2). Disse figurenes identitet har vært mye diskutert. Noen mener at de forestiller Dionysos, andre Taras, byens mytiske grunnlegger, mens atter andre ser heroiserte døde i de liggende manns-sikkelsene. Sikkert er det at de deltar i et gjestebud, hvilket drikkeskålen viser.

Masseproduserte terrakottafiguriner ble støpt i form. Man kunne bare ta et visst antall avstøpninger før formen ble slitt, og ved å sammenligne detaljenes skarp-

het (eller mangelen på sådan) i en serie figuriner kan man bringe på det rene hvilke som ble fremstilt tidlig i prosessen og hvilke sent. Ofte ville man fortsette produksjonen etterat formen var blitt slitt, og da tok man gjerne en avstøpning av et tidlig eksemplar i serien som ennå hadde bevart alle detaljer. Leire skrumper inn ved tørking og brenning, og den nye formen, som var tatt etter en brent leirfigur og deretter selv tørket, var derfor mindre enn den opprinnelige formen. Det førte til at figurinene i serie 2 var litt mindre enn de i serie 1. Hvis man nå tok en avstøpning av en figurin fra serie 2 for å lage en serie 3, ble figurinene i denne serien enda litt mindre. På den måten kan man skille serier og enkeltstykker fra hverandre gjennom å sammenholde størrelsen og graden av klarhet i detaljene.

Det at man brukte de samme former om og om igjen og kopierte dem, medfører en viss konservatisme, noe som er vanlig i koroplastiske verker, som vi kaller skulptur i brent leire. Man kan også «fiffe opp» typene ved å beholde basisformen og tilføye enkelte moderne detaljer. Da oppstår en viss stilblending hvor eldre og nyere trekk står ved siden av hverandre. I slike tilfelle daterer man selvsagt alltid ut fra de trekk som virker yngst. Denne stilblending av tidligere og senere elementer er typisk for mye av den skulptur som ble produsert i Magna Graecia og på Sicilia. Ofte forklarer man fenomenet med at stilen er retardert i forhold til utviklingen i det greske moderlandet, men man kan spørre seg om ikke konservatismen snarere kan skyl-

des at skulptørene hadde en «koroplastisk» tenkemåte. Terrakotta var nemlig et overmåte viktig skulpturmateriale i det greske Vesten, hvor kunstnerne i motsetning til sine kolleger i Jonia og moderlandet manglet marmor, som måtte importeres i dyre dommer og derfor ble langt sjeldnere brukt enn den billige og lett tilgjengelige leiren. Det ville ikke være forbausende om dette materialet og de koroplastiske teknikker hadde influert på den generelle stilfølelsen.

På grunn av en viss konservatisme virker det tarentinske mannshodet på Fig. 1 kanskje tidligere enn det er ved første blick. Man kunne ta det for senarkaisk, d.v.s. fra det sene 6. århundre f.Kr., men sammenligninger med andre hoder og figuriner viser at det nok er litt senere, fra det tidlige 5. århundre. Kvinnehodet på Fig. 1 er enda yngre enn mannshodet, fra 2. fjerdedel av det 5. århundre, selv om også det har arkaiske trekk. Det var antagelig ikke en del av en hel figur, men kan ha stammet fra et såkalt protom, som omfattet hodet, halsen og litt av overkroppen (Fig. 3). Slike protomer er fun-

Fig. 3) Kvinneprotom i terrakotta fra Syd-Italia. Paris, Cabinet des Médailles.

net i store mengder i greske helligdommer i Magna Graecia og på Sicilia. Ofte forestiller de Demeter eller Kore (Persefone), hvis dyrkelse var utbredt i disse delene av den greske verden, men andre tolkninger er også mulige.

Hverken manns- eller kvinnehodet kan sies å være særlig spennende fra et arkeologisk eller kunsthistorisk synspunkt; de har sin interesse hovedsakelig på grunn av sin tilknytning til en betydelig skikkelse i norsk arkeologi på 1800-tallet, Ingvald Undset, som i sin tid kjøpte dem i Taranto. Han nevner dem faktisk i sin bok «Fra Akershus til Akropolis», som han fullførte i 1892, året før sin død (den tredje desember 1893). En forkortet utgave, redigert av Undsets svigersønn, S. Panzerhielm Thomas, som var klassisk filolog, ble utgitt i 1925. Jeg kommer i det følgende til å sitere fra førsteutgaven med sidetallene i annenutgaven i parentes. Om sitt besøk i Taranto skriver Undset:

«Om eftermiddagen tog vi en spadseretur udover den gamle bys tomter sydøst for den moderne stad. Alt er her nu veldyrket og optages af haver og villaer med skjønne udsigter udover den ydre eller den indre havbugt; vi saa flere steder, hvor man ved udgravninger havde gjort ret interessante fund af mure o.s.v., og af løse sager især gamle terrakotter, hvilken industri i oldtiden maa have blomstret her i Tarent. I det lokale museum saa jeg ogsaa en interessant samling terrakotter samt nedreitaliske malede vaser; hos en privatmand her ude paa den gamle bys tomter besaa jeg ogsaa en hel del

antike terrakottasager, fundne ved udgravninger herude, og som nu var tilfals; som side 240 nævnt havde jeg i kommission i Italien til et andet nordisk museum leilighedsvis at købe gode antike sager. Her saa jeg dog nu kun fragmenter og ting av liden betydning; jeg kom her kun til for meg selv som en erindring at erhverve et par smaa antike hoveder for en ren bagatel; bedre tarentinske terrakotter for vedkommende kjøbenhavnske samling kom jeg siden til at købe i Rom, hvorhen de var sendte i kommission; blandt dem et lidet gudebillede i et slags relief og en liden terrakotta-figur, der ret illustrerer os den antike fortælling om den gjøgler, som i teatret i Tarent i begyndelsen av 3dje aarhundre f. Kr. haaned og forsmædelig besudlede de romerske sendebud.» *Fra Akershus til Akropolis*, s. 370-371 (230).

Det nordiske museum eller «vedkommende kjøbenhavnske samling», som Undset også kalte den, er Nationalmuseet i København hvis direktør Johan Louis Ussing var en nær venn av ham. De tarentinske terrakottaene som Undset senere kjøpte i Roma, har inv. nr. 2029-2037 i Nationalmuseet, og er senere blitt publisert av Nils Breitenstein i *Danish National Museum: Catalogue of terracottas, København 1941*. Det lille «gudebillede i en slags relief» kan være nr. 227 eller 234 i Breitensteins katalog, mens «gjøgleren» utvilsomt er katalognummer 631.

Avsnittet om Taranto forteller at Ingvald Undset kjøpte antikviteter både for seg selv og andre. I et annet kapitel i «Fra

Akershus til Akropolis», hvor Undset skriver om det romerske antikvitetsmarkedet, heter det:

«Jeg blev forøvrigt en velset gjest hos antikvitetshandlerne, da jeg hos dem af gode sager kunde gjøre betydelige indkjøb. For kjøbenhavnske museer og en dansk privatsamler havde jeg nemlig i kommission at gjøre indkjøb af gode antiker og kunstverker – en kommission, som jeg da også udførte i saadan udstrækning, at alene den aarlige rente af de summer, som depenseredes til indkjøb, vilde være et lidet levebrød!» («Fra Akershus til Akropolis», 240 (148)).

Undset kjøpte øyensynlig en hel del antikviteter som havnet i Danmark. Av «kjøbenhavnske museer» kjenner jeg selv bare til Nationalmuseet, som gjennom Undset ervervet 65 gjenstander (takket være elskverdig hjelp fra museumsinspektør Bodil Bundgaard Rasmussen har jeg fått tilsendt kopier av de gamle protokollene hvor Undsets kjøp er innført). Hvem den danske privatsamleren var, har det ikke lyktes meg å finne ut, men han må ha vært en velstående mann hvis rentene av de summene Undset hadde til disposisjon fra Danmark, alene utgjorde «et lidet levebrød».

Undset må ha fått en viss prosent av kjøpesummene, slik vanlig var, noe som styrket hans finanser mens han oppholdt seg i utlandet. Ekstrainntektene gjorde ham imidlertid ikke rik, for de antikvitetene han hadde råd til å kjøpe til sin privatsamling, var stort sett «fragmenter og ting af liden betydning», som han

skriver i forbindelse med sitt Tarantobesøk. Denne beretningen er karakteristisk for Undsets virke som samler: han drar ut i håp om å kjøpe noe for et museum, men finner ting som er så ubetydelige at han bare kan bruke dem til å forøke sin egen samling. Han får dem da også for «en ren bagatel».

Man kan lure på hvorfor Undset kjøpte oldsaker for danske museer og samlinger, men ikke for norske. Nå skaffet faktisk Undset til veie 121 bronsefibulaer (pyntenåler) til Universitetets Oldsaksamling. De spenner over et tidsrom fra 10. årh. f.Kr. til 4. årh. e.Kr., men flesteparten er fra eldre jernalder, den perioden som interesserte Undset mest rent faglig. For å få kjøpt fibulaene måtte Undset skaffe en mesén, eller sponsor, som vi ville kalt ham, konsul Peter Petersen fra Kristiania. Han skjenket etterpå fibulaene til Universitetet. I Oldsaksamlingens gamle håndskrevne katalog for året 1885 står følgende etter nr. A 493:

«Nr. 392-493 er en samling italienske fibulaer, der i 1882 blev indkøbt hos en antikvitetshandler i Rom¹ (1: af Dr. Ingvald Undset), og af generalkonsul Peter Petersen i Kristiania skænket til universitetets museum for nordiske oldsager (cf. Olds. S. Kopib. no. ²⁵1882.) Alle stykker er sikkert fundne i Italien, især i Roms omegn og i det sydlige Etrurien; nærmere fundangivelse mangler dog. Vedk. handler havde tilveiebragt samlingen i løbet af flere år, ved indkøb fra bønder og landsfolk. Ikke så få af stykkene der var fragmentariske, har han søgt at restaurere, med mere og mindre held; det

nærmere i så henseende er bemærket ved hvert enkelt no.»

Typisk nok var Undsets navn først utelent i katalogen og kom med i en fotnote. Hvis denne hadde manglet, ville man ikke vært klar over hvem som skaffet fibulaene. Undsets mål med å skaffe dem til museet var at de skulle brukes til komparative studier. Dette målet synes å være blitt nådd, for en del av materialet er tilsynelatende forsvunnet, hvilket antagelig betyr at fibulaene er blitt studert og senere stuet bort sammen med sammenligningsmaterialet. Bare en virkelig grundig gjennomgåelse av Oldsaksamlingens magasin vil kunne bringe de tapte fibulaene frem i dagen igjen.

Bortsett fra at fibulaene stort sett skal stamme fra Romas omegn og Syd-Etruria, er deres proveniens ukjent med få unntak: tre av fibulaene (nr. 469-471) sies å være blitt funnet i Tiberen. I en av sine notisbøker, som nå befinner seg i Universitetsbibliotekets håndskriftsamling, har Undset nevnt noen gjenstander som han kjøpte for Nationalmuseet i København, blant annet fire fibulaer, hvorav én var funnet i Tiberen nær Roma. Disse fibulaene var kjøpt «i Via Sistina fra antikvitetshandleren der». Denne notisboken stammer fra 1883, året etterat Undset fikk konsul Petersen til å betale for den fibula-samlingen som nå er i Oslo. Også tre fibulaer der var som nevnt funnet i Tiberen. Dette felles funnsted kan tyde på at Undset hadde kjøpt samtlige fibulaer fra antikvitetshandleren i Via Sistina (Undsets måte å omtale

ham på har en familiær klang, som om han kjente ham fra før), først den store samlingen som gikk til Kristiania og siden noen rester som havnet i København.

Det er påfallende at Undset ikke omtaler det store kjøpet han gjorde for generalkonsul Petersen, men såvidt jeg kan se, er det hverken nevnt i hans notisbøker eller i «Fra Akershus til Akropolis», hvor han ellers forteller om langt mer beskjedne kjøp. Utelatelsen er desto mere påfallende som Undset i særlig grad interesserte seg for fibulaer. I tillegg til hans publiserte skrifter hvor de behandles er hans notisbøker fulle av optegnelser om fibulaer han hadde sett i museer og samlinger, og ofte tegnet han dem også.

Skal man tolke denne tausheten som en viss bitterhet mot Oldsaksamlingen fordi fibulaene åpenbart ikke ble satt særlig pris på? Mens Nationalmuseet i København og andre danske samlinger hadde penger stående på konto forat Undset skulle kunne gjøre innkjøp for dem, måtte han ty til konsul Petersen for å få plasert fibula-samlingen fra Roma i Universitetets Oldsaksamling. Dette skyldtes vel ikke bare at Oldsaksamlingen sikkert var fattigere enn de danske museene, men også manglende interesse fra norsk hold. Det ble sagt at Oldsaksamlingens daværende direktør ikke var helt tilfreds med Undsets lange utenlandsopphold og hans interesse for europeiske kulturforbindelser; han burde heller være hjemme i Norge og samle norsk materiale.

Dette synet var tydeligvis typisk for 1800-tallets norske arkeologi. Mens man i Sverige og Danmark kunne vise til betydelige personligheter som Oscar Montelius og Sophus Müller (begge personlige venner av Ingvald Undset), hvis innflytelse overskred de nasjonale grenser, var de norske arkeologene mest opptatt med å samle inn materiale, som det fremgår av en nyutkommet bok om arkeologiens historie av Asgeir Svestad («Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi», Oslo 1995, s. 26-29). Når man leser de relevante avsnittene i denne boken, blir man uvilkårlig minnet om tante Julles ord til Jørgen Tesman i første akt av Ibsens «Hedda Gabler»:

«Ja, ordne og samle – det kan du riktig nok!»

Øyensynlig var Jørgen Tesman-typen temmelig utbredt blant norske forskere på Ibsens og Undsets tid, bortsett fra at de færreste ville driste seg så langt som til Brabant for å studere middelalderens husflid – de foretrakk den norske.

Ingvald Undset var en av de få norske arkeologer i sin samtid som hadde europeiske vyer og vilje til å se tingene i et videre kulturelt perspektiv. Desto mer tragisk var det at han døde bare 40 år gammel. Tapet av en betydelig forsker ble følt både i samtid og ettertid (for henvisninger se Asgeir Svestad, op. cit., s. 26-28). Ironisk nok kom Undsets kjærlighet til Syd-Europa til å skade hans helse, for han fikk tyfus i Italia i 1882 og malaria i 1883. Det er de som har ment at den snikende sykdommen som tok livet

av ham, var en ettervirkning av malariaen (andre har formodet at det var multipl sklerose). Etter malaria-anfallet i 1883 forbød legene ham å dra tilbake til Italia, men Undset trosset forbudet og la ut på en siste Italia-reise i 1886.

Også sin antikvitetssamling skapte Undset nærmest på tross, kan man si, etter som han hadde lite penger. Han hadde en utsøkt, men temmelig dyr smak, f.eks. forteller hans datter Sigrid Undset i sin svakt kamuflerte selvbiografi «11 år» at han hadde et silketrukket fransk møblement som hadde vunnet premie på en utstilling (Sigrid Undset, «11 år», s. 154, 187. Jeg siterer sidetallene fra 1934-utgaven). Undset samlet også på Herrebø-fajanse lenge før verdien av denne var alminnelig anerkjent. Nåtid dags går Herrebø-fajanse for høye priser på auksjoner, men dessverre fikk ikke Undsets familie nytte godt av hans sikre smak og forutseenhet som samler. De måtte selge stykkene på et tidspunkt da prisene ennå ikke var begynt å stige.

Det er i «11 år» vi har den grundigste beskrivelsen av Ingvald Undsets samling av oldsaker, som stod i «antikkskapet» («11 år», s. 202-203). Av copyright-hensyn lar jeg være å sitere Sigrid Undsets beskrivelse, men henviser heller leserne til boken. Hun hadde en glimrende visuell hukommelse, som var opptrent av faren fra hennes tidligste barneår. Blant annet forteller hun hvordan faren lærte henne å se forskjell på en buttnakket øks og en skafthulløks («11 år», s. 16). Sigrid Undsets arkeologiske interesse kom til å prege hennes skjønnlit-

terære forfatterskap, spesielt middelalderromanene, naturligvis.

Beskrivelsen av «antikkskapet» viser at Ingvald Undset hadde både nordisk og syd-europeisk materiale, men det er bare middelhavsantikvitene som i dag kan etterspores. De øvrige gjenstandene ble kjøpt straks etter Undsets død av hans venn Oscar Montelius, og er formodentlig nå i Sverige. Middelhavsantikvitene ble imidlertid værende i det Undset'ske hjem til år 1900, da endel av dem ble solgt til Kunstindustrimuseet. Oscar Montelius var igjen involvert i kjøpet, denne gangen som mellommann. I sin publikasjon av museets samling av greske vaser i Kunstindustrimuseets årbok for 1963-1964 (s. 7-43) har Axel Seeberg publisert et brev til fru Undset fra museets daværende direktør (s. 13). Brevet lyder som følger:

12. December 1900

Fru Undset.

Hr. Professor Montelius var saa venlig igaar at tage i Øiesyn og værdsette de Dem tilhørende antike Gjenstande. I henhold til denne Professorens Vurdering er jeg herved saa fri paa Museets Vegne at tilbyde Dem Kr 125 for samtlige gjenstande med Undtagelse af Lampeholderen og den lille Ske, der begge er uægte

Deres ærbødige
H. Grosch

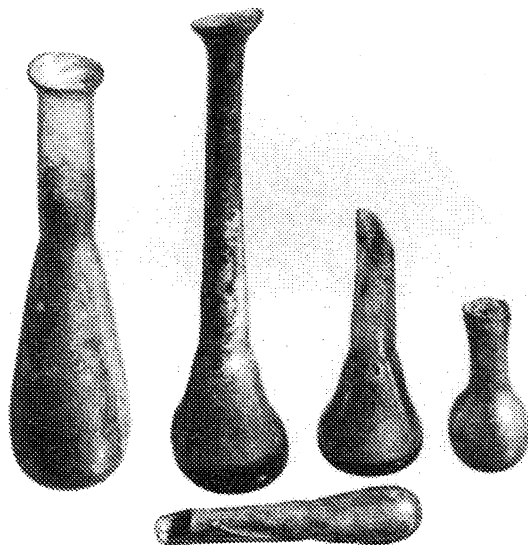

Fig. 4) Egyptiske parfymeflasker (såkalte tåreflasker) fra Ingvald Unsets samling. Oslo, Kunstindustrimuseet.

Det sies at fru Undset ble dypt skuffet over den lave summen, som tilsvarte mindre enn en sjettedel av hennes årlige pensjon på 800 kr. Imidlertid måtte hun ta imot tilbudet ettersom det knapt fantes interesserte kjøpere i Norge.

De to terrakottahodene som innledet denne artikkelen omfatter bare en del av Undsets samling i Kunstindustrimuseet. Den inneholder også tre gjenstander av bronse: en øse, en sil og et speil, hvorav sistnevnte er blitt publisert av Sverre Marstrander («Serta Eitremiana» (Symbolae Osloenses, supplementsbind 11), Oslo 1952, s. 101-106, fig. 1, 3). Videre finnes der glass: seks små parfymeflasker (såkalte tåreflasker) fra romersk tid (Fig. 4). Sigrid Undset nevner disse i sin

beskrivelse av «antikkskapet» og sier at de kom fra egyptiske graver. Denne proveniensen må hennes far ha informert henne om.

Undsets samling omfattet greske og etruskiske vaser, hele og fragmentariske, hvorav Kunstindustrimuseet kjøpte de hele. Flere av disse er publisert av Axel Seeberg i hans nevnte artikkel samt i «Corpus Vasorum Antiquorum. Norway I», Oslo 1964. I Kunstindustrimuseet finnes det også en upublisert romersk tallerken i rødglasert keramikk, såkalt arretinsk vare, som kommer fra Undsets samling, så han var tydeligvis interessert i å ha en viss bredde representert, selv om han som regel bare hadde råd til ett eller noen få eksemplarer i hver kategori. Dette med spredning får man også inntrykk av når man leser Sigrid Undsets beskrivelse av «antikkskapet», som rommet gjenstander fra prehistorisk tid til vikingtiden, fra forskjellige kulturer og i forskjellige materialer: stein, metall, keramikk, glass og tre.

Enkelte ting som Sigrid Undset forteller om, er forsvunnet. Det gjelder en liten terrakottahest som Ingvald Undset hadde fått av ingen ringere enn Heinrich Schliemann. Han lot datteren få leke med hesten, men det hadde den ikke godt av, for bena måtte limes («11 år», s. 16). Et annet sted forteller Sigrid Undset at faren hadde noen små egyptiske figurer av irret bronse, som han skulle ha fått av en mann som het noe underlig («11 år», s. 20). Disse er tilsynelatende borte, men i familien Undsets eie finnes frem-

deles nedre del av en liten egyptisk statuett i grønn kleberstein som viser den sittende Isis med Horus-barnet på fanget. Statuetten stammer fra den såkalte sene perioden i egyptisk kunsthistorie, d.v.s. 900-600 f.Kr. Undset viste ingen spesiell interesse for det gamle Egypt, så kanskje var både klebersteinstatuetten og de små egyptiske parfymeflaskene gaver fra den samme mannen som hadde gitt ham bronsefigurinene.

Inntil nokså nylig eide Ingvald Undsets etterkommere også to skår av en attisk kylix (drikkeskål) i rødfigurstil fra begynnelsen av det 5. årh. f.Kr. («Corpus Vasorum Antiquorum. Norway I», pl. 38, 1-2). Motivet er en lyrespiller og en lyttende ung gutt. Stilistisk minner skårene om de tidlige arbeidene til den såkalte Triptolemos-maleren, og de er så nær beslektet med et skår i Nationalmuseet i København at de gjerne kan stamme fra samme kylix («Corpus Vasorum Antiquorum. Denmark VIII, København 1963, pl. 337, 2). København-skåret ble kjøpt i Corneto i Italia i 1882 av Nationalmuseets daværende direktør, Johan Louis Ussing, som før nevnt en venn av Undset. Sistnevnte var på den tiden i Italia, og at han besøkte Corneto i 1882, bekreftes av en karts-kisse datert det året som er limt inn i en av hans notisbøker. Det er derfor sannsynlig at Ussing og Undset kjøpte skårene sammen og etterpå delte «byttet». De to skårene i Undset-familiens eie er nå vendt tilbake til Italia idet de ble gitt som gave til Det norske institutt i Roma i forbindelse med hundreårs-jubileet for Undsets død i 1993.

Også andre gjenstander fra «antikkskapet» dukket opp igjen lenge etterat Undsets samling var blitt spredt for alle vinder. På bestyrer-kontoret i Oldsaksamlingen har det i alle år stått en etruskisk askeurne (Fig. 5), som i 1966 ble publisert av Sverre Marstrander («Viking» 1966, s. 5-24, Fig. 1-2). I sin artikkel publiserte Marstrander et brev fra Sigrid Undset datert 25. mars 1935, som lå i urnen (s. 8). Brevet er et svar på en nå tapt forespørsel fra Oldsaksamlingens daværende direktør, A.W. Brøgger, om ikke urnen hadde tilhørt Sigrid Undsets far. Brøgger må ha inkludert et fotografi av urnen i brevet. Den hadde åpenbart vært i Oldsaksamlingens eie så lenge man kunne huske, men ingen visste hvor den kom fra.

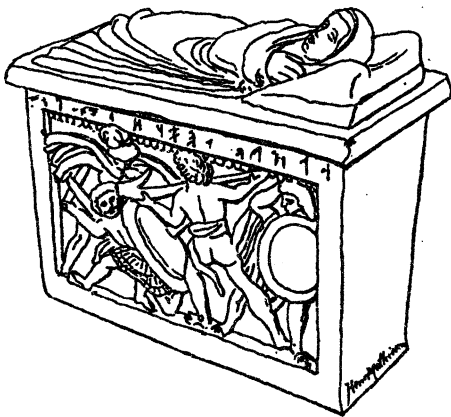

Fig. 5) Etruskisk askeurne fra Chiusi. Den har tilhørt Ingvald Undset. Oslo, Universitetets Oldsaksamling. Tegningen er fra en av Undsets egne publikasjoner (*Zeitschrift für Ethnologie*, 1890).

Sigrid Undsets svarbrev bekrefter at askeurnen hadde vært i hennes barndoms-hjem, og hun forteller at hennes mor hadde begravet de benrestene som var i den da den kom fra Italia. Hun sier også at hennes far hadde den med i 1883, og at hun tror han hadde fått den i Chiusi.

Siden Brøggers brev ble skrevet ikke lenge etterat «11 år» utkom i 1934, er det sannsynlig at han eller en annen av Oldsaksamlingens ansatte hadde lest boken og gjenkjent urnen etter Sigrid Undsets beskrivelse. Der forteller hun nemlig at den tronet på toppen av «antikkskapet», og hun gjentar historien om moren som begrov benrestene («11 år», s. 203).

Hvis Brøgger hadde gjennomlest Ingvald Undsets vitenskapelige produksjon, ville han ikke ha behøvd å konsultere hans datter, for denne urnen ble publisert av Undset i 1890 (*Zeitschrift für Ethnologie*, s. 134-135) med en illustrasjon som er identisk med Fig. 5 i denne artikkelen. Der skriver Undset at han kjøpte urnen i nærheten av Chiusi. Motivet på urnens forside, som er en kampscene dominert av en mann som holder en plog i hånden og som er naken bortsett fra et lendeklede, tolket Undset som Kadmos, Thebens grunnlegger, som hadde sådd dragesæden og så krigerne komme opp av jorden for å drepe hverandre. På Undsets tid var dette den vanlige forklaringen på scenen, og den ble også gjentatt av Sigrid Undset, som naturligvis hadde hørt den av sin far.

Ifølge nyere forskning er mannen med plogen neppe Kadmos, men heller en

heros ved navn Echetlaos eller Echetlos. Denne obskure personen er nevnt to ganger i Pausanias' reisefører for Hellas (Bok I, 15 og 32). Kledd som bonde hadde han dukket opp i slaget ved Marathon, hvor han drepte mange persere med sin plog, men han forsvant da kampene var over. Da athenerne bad om guddommelig hjelp for å finne ut hvem denne mystiske mannen var, fikk de beskjed om å ære heroen Echetlaos. Han var fremstilt blant de kjempende på et berømt maleri av slaget ved Marathon i Stoa Poikile på Athens agora, og det kunne selvsagt være fristende å spekulere på om det er et utsnitt av dette som er kopiert på Undsets askeurne og en rekke andre av samme type. Når motivet kom til å bli så populært på masseproduserte etruskiske askeurner fra 2. og tidlig 1. årh. f.Kr., var det neppe på grunn av sine kunstneriske kvaliteter, men fordi de som bestilte urnene, etter alt å dømme tilhørte bonde- og håndverkerstanden og derfor ønsket en «folkelig» heros som de kunne identifisere seg med.

I Chiusi, hvor Undset kjøpte sin urne, gjorde han en rekke ervervelser, de fleste for Nationalmuseet i København. Flere av gjenstandene interesserte ham personlig, og han sørget for å få dem tegnet før de forlot Italia slik at han senere kunne publisere dem. Han har etterlatt seg to notisbøker, «Etruria I» og «Etruria II», hvor han nevner diverse innkjøp av oldsaker, og besøkene i Chiusi er også omtalt i «Fra Akershus til Akropolis». Undset sier der at han var i Chiusi flere ganger, men det besøket som omtales i boken, synes å være det han gjorde i

1883, da han foretok noen av sine viktigste kjøp.

Undset bodde på Albergo e Pensione del Leon d'Oro, hvis kort han har klebet inn i en av sine notisbøker. Hotellet reklamerer med at det har kjøretøyer som kan bringe gjestene til jernbanestasjonen, de berømte etruskiske gravene og de kristne katakombene. Men viktigst: «Il detto albergo è fornito di una collezione di antichità», og denne samlingen, eller i hvert fall deler av den, var til salgs. Hotellets samling av oldsaker «utgjorde en antikvitetshandlers betydelige lager», som Undset bemerket («Fra Akershus til Akropolis», s. 328 (197)). Han forteller at i trappen opp til annen etasje var det på hvert trinn plasert små etruskiske askeurner med relieffer. Høyst sannsynlig kom Undsets urne fra nettopp denne trappen, hvis han da ikke fikk fatt i den på en av sine utflukter i Chiusis omegn.

En av de personene Undset kom i kontakt med, var en lokal størrrelse, kanonikus Brogi, som også var direktør for det arkeologiske museet. I den egenskap hadde han drevet utgravinger, og som svært mange av sine samtidige kolleger hadde han beriket seg gjennom å beholde en del av funnene for seg selv. Undset skriver om sitt besøk hos ham:

«Ogsaa hos den nævnte canonico Brogi saa jeg adskillige oldsager, hvilke han mer end gjerne var villig til at sælge. Overhovedet fik jeg her ikke noget særdeles høit indtryk av en mere bekjendt landgeistligs sociale stilling; i hans boligs eneste værelse var der saavidt to

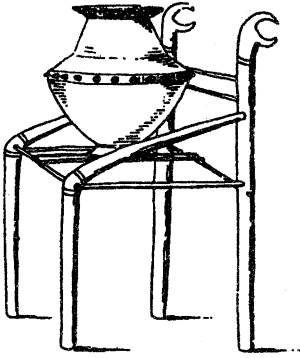

Fig. 6) Gravfunn fra omegnen av Chiusi, kjøpt av Ingvald Undset for Nationalmuseet, København. Tegningen er fra en av Undsets egne publikasjoner (*Zeitschrift für Ethnologie*, 1890).

stole; for at finde sine oldsager frem til mig maatte han lægge sig ned paa stengulvet og under sin seng hale frem nogle trækasser» («Fra Akershus til Akropolis», s. 328 (197).

Mer berømt enn kanonikus Brogi var den gamle Pietro Foscoli, som hotellet skaffet Undset som guide. Denne mannen var riktignok ingen lærd person, men han hadde i 1845 funnet den såkalte François-vasen, en av de mest kjente greske vaser overhodet og det store trekkplaster i det arkeologiske museum i Firenze. Undset noterer også med begeistring i en av sine notisbøker at Foscoli var mannen som fant François-vasen.

Før de dro ut på tur med Foscoli som guide, viste denne frem flere oldsaker som han kunne ten-

ke seg å selge, blant annet noen vakre gemmer (utskårne halvedelstener), men Undset sier dessverre ikke om han kjøpte noe. Det som er sikkert, er at han ervervet innholdet av to graver, såkalte «tombe a ziro», i Chiusis omegn (Fig. 6-7). Tre gullsmykker var riktignok alt solgt fra den ene av gravene, men resten av godset havnet i Nationalmuseet i København og ble senere for størstedelens vedkommende publisert av Undset selv og andre forskere.

«Ziro» betegner på italiensk en stor krukke som ofte brukes til å ha olje i, og det typiske for en «tomba a ziro» er at det kremerte liket og gravgodset er satt ned i en stor krukke eller urne. Det ene av de gravfunnene som Undset kjøpte, kom fra et sted ved navn Vigna Grande (Fig. 6). Blant godset i den andre graven, som var funnet i Fontecucchiaia (eller Pontecucchiaio, som Undset kalte stedet), kan nevnes en fin biga (et tospann) i terrakotta (Fig. 7).

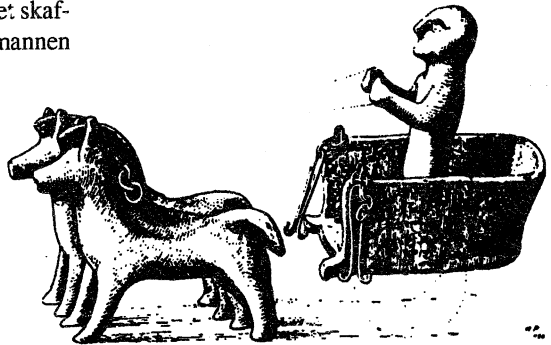

Fig. 7) Biga av terrakotta fra grav nær Chiusi, kjøpt av Ingvald Undset for Nationalmuseet, København. Tegningen er fra en av Undsets egne publikasjoner (*Zeitschrift für Ethnologie*, 1890).

Når det gjelder Undsets aktiviteter som samler og oppkjøper av oldsaker, utgjorde nok besøket i Chiusi et av høydepunktene. Men han gjorde også innkjøp andre steder: Corneto og Roma er alt nevnt. I Roma hadde Undset en slags «læretid» idet han kunne snuse rundt i de mange antikvitetebutikkene og oppøve sansen for hva som var ekte og hva som var falskt:

«I begyndelsen hændte det mig, at jeg termelig let narredes; senere blev jeg dog fortrolig med oldsagerne hernede og tog aldrig mere fejl i denne henseende. Jeg blev forøvrigt en velseet gjest hos antikvitethandlerne, da jeg hos dem af gode sager kunde gjøre betydelige indkjøb» («Fra Akershus til Akropolis», s. 240 (148)).

De betydelige innkjøpene det her er snakk om, er selvsagt de som Undset gjorde for danske museer og samlinger. Til sin egen samling måtte han nøye seg med billige gjenstander. Lampeholderen og den lille skjeen som Kunstindustri-museet ikke ville kjøpe fra hans bo fordi de etter Oscar Montelius' mening var uekte, tilhørte muligens Undsets tidlige «prøve og feile»-periode i Roma, eller så var han ikke så ufeilbarlig som han selv trodde. Det er dog mest sannsynlig at han hadde sine mistanker, men allikevel slo til fordi han fikk gjenstandene for en slikk og ingenting. Typisk i så måte er en episode fra et besøk i Athen, hvor Undset skriver:

«Hos en af de smaahandlere, der holder aaben bod ved veien op til Akropolis,

kjøbte jeg en liden hestefigur, bemalet med omtrent mykenæiske fernisfarver; den skulde være funden i en grav ved Melite; selv om den skulde være falsk, hva jeg nu tror, var dog skaden ei større, da jeg kun gav en drakme for den» («Fra Akershus til Akropolis», s. 131 (67)).

Undset mente at de fleste athenske antikvitethandlerne tok ublu priser, skjønt ikke alle var like dyre. En som tydeligvis falt innenfor Undsets økonomiske rammer, var antikvitethandleren Nostrakis. I en av sine notisbøker har Undset klebet inn en folder hvor denne averterte sine varer. Det ser ut til at han særlig forsynte turister, for blant varene var «Honey from Hymettos in comb and pure», «Fine sponges from Salamis» og «Several Turkish things». De oldsakene han solgte, var for det meste små og antagelig billige: «Coins, terracotta, glass and copper vases, weights of different sizes and cities».

Undset kjøpte en fibula fra Nostrakis for Nationalmuset i København. Hans interesse for fibulaer fornektet seg heller ikke i Hellas, men han bemerker at man må være forsiktig når man kjøper slike, for man kan bli snytt. Det var nemlig eksempler på at hele partier av fibulaer var blitt innført til Hellas fra Italia («Fra Akershus til Akropolis», s. 130-131 (66)). Grunnen til dette må ha vært at i Italia var fibulaer overmåte vanlige og derfor billige, og ved å selge dem som greske funn i Hellas, hvor de var langt mer sjeldne, kunne foretaksomme folk få en pen ekstrasfortjeneste.

I Athen traff Undset en ungarsk venn og kollega, professor Hampel. Denne mannen hadde i oppdrag å kjøpe terrakottafiguriner for en rik ungarsk samler, og Undset var med ham på hans ekspedisjoner rundt om i antikvitetsbutikkene. Han forteller hvordan professor Hampel og en selger gjennomførte en lang prutningsrunde i forbindelse med en fin samling figuriner. Det endte med at selgeren til slutt lot professor Hampel få «endnu en liden mindre fremragende, men hel og ret ordentlig ynglingefigur med, og fik derved prisen afrundet nedad, til, jeg tror, et par tusend frcs. Denne figur fik jeg overladt for de tyve frcs., den kom paa; vi to var da naturligvis komne overens om dette i løbet av handelen. En smukkere erindring kunde jeg jo ikke faa med fra Grækenland end denne lille figur, som jeg saaledes kom i besiddelse af for røverkjøb; tarvelig, som den er, hviler det dog over den en aflans fra hin oldtidens herlige kunst-blomstring, som jeg her i Athen havde faaet et saa levende indtryk af. Prof. H. kjøbte for sig selv et smukt lidet relief, som han maatte betale temmelig høit» («Fra Akershus til Akropolis», s. 130 (67)).

Man kan kanskje fornemme en svak undertone av sårhet i denne skildringen med sitt «kong Salomo og Jørgen Hattemaker»-preg: mens professor Hampel kan spandere på seg selv et kostbart relieff for de presenter han fikk av kjøpet, må Undset nøye seg med en «tarvelig» 20 francs-figurin. Han kunne vel neppe la være å tenke på at hvis en tilsvarende antikkinteresse hadde vært til stede i Norge, ville han selv kunnet

være i samme stilling som sin ungarske venn og kollega.

Hvor er denne ynglingefigurinen i dag, og hvor er de to små terrakottahestene, Schliemanns gave og den falske (?) mykenske? Er de forsvunnet ut av Norge, eller er de ad ukjente veier havnet i f.eks. Oldsaksamlingens magasin? Undsets etruskiske askeurne kom jo til Oldsaksamlingen uten at noen vet hvordan. Det mest sannsynlige er vel at en av hans kolleger kjøpte den fra hans dødsbo for å ha den på sitt kontor, og at den ble værende der da han døde eller gikk av med pensjon.

Kanskje vil flere av Ingvald Undsets antikker dukke opp igjen lenge etter hans død, slik hans ideer har hatt en tendens til å gjøre. Undset var en fremsynt mann, og det har man sjelden glede av å være, særlig hvis man dør så ung at man aldri opplever at ens tanker blir realisert. En av Undsets kongstanker var opprettelsen av et nordisk institutt i Roma. Han hadde under sine opphold i byen flittig besøkt den franske skolen og det tyske arkeologiske institutt, og forestilte seg en nordisk skole som ikke bare skulle være for klassiske filologer og arkeologer, men også for historikere, kunst- og kulturforskere. Undset fablet til og med om selv å grunnlegge en slik skole – hvis han bare vant førstepremien i et stort Milano-lotteri hvor han hadde kjøpt et nummer. Han var imidlertid ingen heldig mann, så naturligvis vant han ikke; den som fikk det store lodd, var en allerede velstående østerriksk grevinne» («Fra Akershus til Akropolis», s. 229-230 (142))

Når Undset forestilte seg en felles nordisk skole og ikke et norsk institutt, hang det vel ikke bare sammen med at Norge på hans tid ikke var selvstendig, men var i union med Sverige. Han mente nemlig at hvis små land gikk sammen om et slikt foretagende, ville utgiftene bli lettere å bære. Nå har de nordiske land forlengst fått hvert sitt institutt eller akademi i Roma, men i Athen har man kommet frem til løsninger som minner om den som Undset skisserte for over hundre år siden. Der har de nordiske instituttene nylig gått sammen om et felles bibliotek nettopp fordi de har innsett at et slikt samarbeid utgjør en stor besparelse.

Ingvald Undsets skjebne viser at det heller ikke for hundre år siden var særlig lett for nordmenn å drive arkeologisk forskning i middelhavsområdet, til tross for at Undset var prehistoriker og følgelig beskjeftiget seg med emner som man skulle tro hadde en videre appell enn de strengt klassiske. Likevel opplevde han mangel på forståelse og mangel på penger. Mens man i nabolandene benyttet seg av Undsets ekspertise for å forøke sine samlinger av antikviteter, var interessen fra norsk hold laber. Hos oss skulle det helst være norsk.

Ironisk nok opplevde vi kort etter hundre års-jubileet for Ingvald Undsets død en av de mest sjåvinistiske norskdomsma-

nifestasjoner i nyere tid: olympiaden på Lillehammer. I denne byen hadde Sigrid Undset skapt sitt hjem Bjerkebak. Hun var som sin far opptatt av å se det norske i europeisk perspektiv, et syn som for hennes vedkommende ble styrket gjennom medlemskapet i den katolske kirke. Lillehammer hadde tidligere trukket til seg diverse kulturpersonligheter – byen er jo også et kjent navn innen norsk kunsthistorie – men under olympiaden skulle «iddretten», som man sier i Norge, naturligvis sitte i høysetet. All verden skulle komme til Lillehammer for å se på sport, og byens navn skulle huskes til evig tid. Veier måtte gjøres brede for massene, og i den anledning ble også Sigrid Undsets navn trukket inn idet et av veiprojektene ble sagt å ville berøre hagen til Bjerkebak.

Olympiaden er nå glemt av de fleste bortsett fra nordmenn, og etterbruken av de kostbare idrettsanleggene er det blitt så som så med. Undset-navnet lyser derimot sterkt som aldri før, særlig etterat filmen om Kristin Lavransdatter medførte en økende interesse for Sigrid Undsets bøker. I det lange løp trekker kulturen det lengste strå – bare synd at folk heller satser på døgnflueprosjekter som idrettsarrangementer når midler skal fordeles. Vi som er opptatt av klassiske og mediterrane studier, får heller arbeide videre med de små ressurser vi har til rådighet i vissheten om at mennesker som Ingvald Undset har gjort det samme før oss, og fått svært mye ut av sitt pund på lang sikt.

Siri Sande

Fellesnordisk instituttbibliotek innviet i Athen

19. - 23. oktober oppholdt jeg meg i Athen for å delta i innvielsen av et nytt fellesnordisk instituttbibliotek, som er et samarbeid mellom de fire nordiske instituttene i byen: det danske, finske, norske og svenske. Initiativet til opprettelsen av et fellesnordisk bibliotek ble tatt allerede i 1988 av direktørene ved de to nordiske instituttene som da befant seg i Athen: det svenske og det finske. Samme år bevilget Nordisk Råd 4 millioner svenske kroner til innkjøp av et hus i umiddelbar nærhet av disse to instituttene. Huset ble kjøpt inn og strippet innvendig, med tanke på å bygge det helt opp igjen innenfor fasaden, med betonggulv som tåler tung belastning. Da Det norske institutt ble innviet i 1989, kom nordmennene naturlig med i samarbeidet, danskene likeså fra deres institutt var et faktum i 1993. Etterhvert stoppet rekonstruksjonen opp på grunn av pengemangel, men kom igang igjen i 1992 etter nok en bevilgning fra Nordisk Råd. Danskene bidro med arkitekt, og i juli 1995 sto bygget klart og man kunne begynne å flytte inn. Grunnstammen i det nye biblioteket er Det svenske institutts boksamling, som teller ca 25.000 bind. I tillegg kommer tilveksten fra de andre instituttene fra og med deres respektive tilbivelsesår.

Det norske institutt kjøpte i 1991 professor Ioannes Triantaphylopoulos' store boksamling på rundt 30.000 bind. Denne samlingen skal ikke flyttes til det nye biblioteket, men blir værende på Det norske instituttet, som i 1993 flyttet inn i nye lokaler like i nærheten av fellesbiblioteket.

Til den formelle innvielsen 20. oktober sto det nye biblioteket fiks ferdig med den gamle fasaden vakkert pusset opp, og et nydelig og praktisk interiør med marmorgulv og -trapper, og hyller og inventar for øvrig i lyst trevirke.

Arrangementene rundt innvielsen åpnet den 19. med statsråd Hernes' Nansenforedrag «Norway in the present European context» i Melina Mercouri-salen i Acropolis Centre like innunder Akropolisøyden. Han understreket likhetspunktene mellom Hellas og Norge – begge er de små land, men ikke desto mindre med store muligheter til å utrette noe for det europeiske fellesskap. Etter foredraget var det mottakelse hos den norske ambassadøren, med gjester både fra det greske vitenskapelige miljø i Athen og fra de fire norske universitetene som «eier» Det norske institutt i Athen.

Selve innvielsesdagen 20. oktober begynte om morgenen med et mer «uoffisielt» arrangement: i pakt med gresk tradisjon ble det nye bygget velsignet av en gresk-ortodoks prest. Deretter dro man til Arkeologisk selskaps lokaler, hvor den offisielle innvielsen fant sted. Den formelle åpningen ble foretatt av den greske undervisningsministeren Georg Papandreou (visstnok ikke i slekt med statsministeren!), som hilste forsamlingen på et utmerket svensk, før han på gresk holdt sin innvielsestale. Han poengterte det gode samarbeid mellom Hellas og Skandinavia, og takket de skandinaviske landene spesielt for deres støtte og hjelp i grekernes kamp mot juntadiktaturet. Ministeren var selv i eksil i Sverige denne perioden (derav hans gode svensk!), og han minnet om at den greske statsministeren hadde både gresk og norsk pass. Etter kunstnerisk innslag av Stockholm saksofonkvartett var det hilsningstaler fra Nordisk Råd og de enkelte nordiske lands undervisningsministre. Vår egen statsråd takket grekerne for at de generøst lar skandinavene foreta utgravninger på gresk jord og slik bidrar til at våre klassiske arkeologer og studenter får en erfaring i feltarbeid som det er vanskelig å få her hjemme. Han var også den eneste av ministrene som hadde med seg en innvielsesgave til det nye biblioteket: Herodians historie oversatt fra gresk av Ludvig Holberg, trykket i 1746.

Om ettermiddagen og kvelden var det så åpent hus i det nye biblioteket, med muligheter for å se seg om i lokalene og titte på boksamlingen, og samtidig få med

seg noen av konsertene som ble holdt i bibliotekets bakgård. Fra Norge spilte Odd Lund munnharpe og lur og gjorde etter hva jeg hørte større lykke hos det greske publikum enn hovedattraksjonen Arja Saijonmaa. Sistnevnte ble for øvrig så begeistret for den nordiske forbrødringen at hun avsto fra honorar for sin opptreden.

Driften av det nye biblioteket er sikret ved at man fra 1. mars fikk to faste stillinger – en bibliotekar- og en bibliotekassistent (disse var i 1995 bare midlertidige). Mye arbeid gjenstår for å gjøre det til et virkelig godt bibliotek. Det svenske institutts boksamling var aldri skikkelig behandlet – bøkene ble ikke riktig profesjonelt katalogisert og er uten oppstillingssignatur eller adekvat merking. De utenlandske instituttene i Athen har i flere år arbeidet for å få istand en databasert samkatalog. Dette prosjektet kalles ARGOS og er hele tiden under diskusjon, men konkrete resultater er det foreløpig lite av.

Heldigvis betyr ikke stillstanden i ARGOS-prosjektet at fellesbibliotekets registrering på data lar vente på seg. Takket være Runar Eggen, som det siste året har arbeidet med registreringen av Triantaphyllopoulos-samlingen, er Mikromarc blitt «eksportert» til fellesbiblioteket. All registrering foregår nå online etter forsvarlige bibliotekmessige kriterier – AACR2-katalogisering og LCSH som emnesystem. Det er å håpe at det ikke går altfor lang tid før hele samlingen i fellesbiblioteket er forsvarlig registrert og merket. Først da vil det nye biblioteket

være til full nytte og glede for de nordiske forskere og studenter som oppholder seg i Athen.

Triantaphyllopoulos' bibliotek

Den siste dagen benyttet jeg anledningen til en tur på Det norske instituttet for å se hvordan det går med registreringen og oppstillingen av Triantaphyllopoulos' bibliotek. Samlingen er sjekket mot RLIN-basen med 60-65 % treff som resultat. I tillegg til disse postene, som er fullt ferdige og utstyrt med LCSH, er

resten av de ikke-greskspråklige dokumentene katalogisert av RLIN og lagt inn i basen (disse mangler LCSH). I alt ligger det nå poster på 90 % av samlingen i basen, og omlag 50% av samlingen er ferdig katalogisert og utstyrt med emneord og lokal signatur.

Postene fra Det norske institutts samlinger også lagt inn i basen til fellesbiblioteket, slik at man ved søk får opp både fellesbibliotekets og DNIs bestand.

Gunn Haaland

SAGT OM LATIN:

John Willem Gran (f. 1920), *En hånd på min skulder*, Oslo 1995:

1. (s. 55): «Vestheim skole skulle, takket være den uventet store pågang, gjenopprette gymnaset, som den noen år tidligere hadde måttet avvikle på grunn av et for lavt elevtall. Det var den gode nyheten. Den dårlige var at min onkel, uten å spørre hverken far, mor enn si meg, hadde meldt meg inn på latinlinjen. Å si at jeg var motivert for dette sproget for prester, leger og botanikere, ville være sterkt overdrevet.»

2. (s. 294 og 13 år senere som gjest ved Caldey-klosteret ved Bristolkanalen i møte med tidebønnritualet): «I begynnelsen var vi totalt usikre på hva som var ventet av oss... Jeg velsignet min latinartium, for her gikk alt på dette Kirkens ærverdige tungemål.»

E.K.

Athen-seminaret

16. - 23. september 1995

Det 6. tverrfaglige seminar har funnet sted – denne gang igjen i Athen med 'Drama, teater og samfunn i antikken' på spilleplanen. For første gang var Det norske institutts egne lokaler den innbydende rammen rundt nærmere tyve foredrag som dekket diverse aspekter ved det antikke teater. Allerede i forbindelse med mottagelsen første aften fikk vi en omfattende orientering av tidligere instituttbestyrer Øivind Andersen og Pål Tidemandsen om det greske teaters utbredelse i Middelhavsområdet, førstnevnte med lysbilder mens Pål supplerte med kartplassering og innprentet den utrolige geografiske spredning fra Lisboa som vestlig ytterpunkt til Iran i øst og hele tre teatre i Britannia.

Seminarets åpningsdag ble innledet med nåværende bestyrer Erik Østbys omvisning på Akropolis. Etter å ha kjempet oss vei gjennom turiststrømmen på gratisdagen, klarte han å samle vår oppmerksomhet rundt den første sten der det hele begynte. Det er alltid en glede å følge Erik Østbys omvisninger, og denne gang hadde han lagt opp til en kronologisk vandring på Borgklippen og betonte enda sterkere enn tidligere at Parthenon nok ikke kan sees som tempel for Athene, men var beregnet mer å skulle representere Athens makt og herlighet.

Ettermiddagens sesjon var viet dramaet som litteratur og ble åpnet med Øivind Andersens retorisk naturlige (*ars arte celatur*) innføring i retorikkens betydning for skuespillerkunsten eller rettere den vanskelige balansegang mellom talekunst og skuespillerkunst som begge har den muntlige kommunikasjon felles og det samme krav om at fremføring skal passe til det språklige innhold. Kyrre Vatsends foredrag om retorikk som teater forsterket dette og minnet oss om at enhver tale – det være seg i folkeforsamling eller i retten – ble fulgt med samme interesse som en teaterforestilling. Videre sto både korets rolle i tragedien (ved undertegnede) og Platons forhold til dramaet på programmet – sistnevnte emne fremført med Tore Frosts alltid sterkt medrivende entusiasme.

I de følgende dager ble problemer i forbindelse med teaterets fysiske form behandlet og dernest selve de agerende scenefigurer. Innenfor området iscenesettelse i antikken er det stadig uløste vanskeligheter, og man diskuterer fortsatt i hvilken grad det greske teater var illusjonistisk. Hvor meget ble vist i scenebildet og på hvilken måte, og hva ble overlatt til fantasien? Vi vet jo at med Agatharchos på Aischylos' og Sofokles' tid begynte det perspektiviske scenema-

leri – ikke som naturalistiske kulisser, men lett utskiftbare delkulisser som markerte forskjellige steder for handlingen. At teateret allerede i klassisk tid var anlagt på å skape en viss form for illusjon ved hjelp av tekniske virkemidler, slutter man seg til ut fra *ekkyklema* – rullereds- skapen som vel alle nå er enige om var i bruk for å vise frem det som nettopp er skjedd innendørs. Som det fremgår av enkelte stykker, har man også hatt for hånden en heisekran der personer kunne vises i luften. Likeledes gir selve tekstene fra klassisk tid grunn til å anta at spesielle lyn- og tordenmaskiner ble brukt. En form for dreiescener eksisterte ihvertfall i hellenistisk tid – det fremgår av betegnelsene *hemikyklion* og *stropheion* ('halvsirkelmaskinen' og 'dreiemaskinen'). Den første har tydeligvis fungert slik at man spilte på den ene siden og hadde nye dekorasjoner klare på baksiden. Dreibare var også *periaktene*, prizmer av tre som på hver av sine tre sider kunne bringe et nytt 'sted'. Problemet her er bl.a. hvorledes de har vært plassert i forhold til døråpningene i scenebygningen som dannet bakveggen. Enkelte regner med en scenegrøft som lerreter kunne trekkes opp fra, eller en *scaena ductilis* med ferdigmonterte kulisser på hjul. Denne kunne så skyves inn i orchestra på skinner. Spor av dette finner man fra det 3. årh. f.Kr. i det største teater i Hellas, i Megalopolis, og i Syrakus allerede ca. 340 f.Kr.

Rasmus Brandt tok i sitt foredrag om den greske og romerske teaterscene for seg en rekke slike spørsmål og pekte på at de store scenekulisser blir overflødige i

senklassisk og hellenistisk tid når man etablerer faste konvensjoner og får faste kulisser for tragedien, komedien og satyrspillet. Er *periaktene* først i bruk i denne forbindelse, eller er de et tidligere fenomen? Er det eventuelt disse som har vist perspektivet? Som antikke kilder for de rent tekniske sider av problemene kan nevnes (pseudo)Aristoteles' *Mekaniske problemer* og Heron av Aleksandrias *Om det automatiske* (muligens slutten av 1. årh. e.Kr.). Teknikken avtok iallfall ikke i romersk tid. Om selve scenebildet kan synes å ha vært stereotyp, har teaterbygningen bokstavelig talt fått det til å svinge. Vår viktige kilde her er Plinius d.e. som beskriver to utrolige teatre som var i bruk i Roma før Pompeius bygde det første stenteater i 55 f.Kr.: først Scavrus' med sceneveggen i tre etasjer utrustet med 360 søyler, nederst marmor, så glass – en uhørt luksus også i senere tid, tilføyer Plinius – og øverst malte treplanker. Mellomrommet mellom søylene ble utfylt av 3000 bronsestatuer, og Plinius som er glad i tallangivelser, kan fortelle at teateret kunne romme 80 000 tilskuere, dobbelt så mange som det senere Pompeiusteater, og det i en tid da befolkningen på langt nær var så stor. Plinius kan knapt skjule sin rystelse og må omtale 'et enda større vanvidd i tre' (*maior em insaniam e ligno*), nemlig Curios teater som besto av to dreibare teaterbygninger – halvsirkelformede som på hengsel (*cardo*) kunne dreies 180 grader mot hverandre slik at de også kunne danne et amfiteater, når begge sceneveggen var fjernet. Er det beundring eller forakt han har overfor de tilskuere som 'sitter over' til ettermiddagsforestilling-

en, mens de risikerer sine liv svevende på dette svingeapparat? ('... det folk som har underlagt seg hele verden.. henger i en *machina* og applauderer den fare de befinner seg i ...' (Nat.Hist.XXXVI, 24).

Med arkitektens skarpe blikk tok Hemming Windfeld-Hansen opp geometriske konstruksjonsregler i gresk og romersk teater, la vekt på teateret som kosmisk bygning og trakk spennende paralleller til pythagoreernes geometriske beregninger, musikk- og tallharmonier. Pentagrammet som man finner i orchestra i Epidauros representerer det gyldne snitt.

Fra teaterets konkrete kropp gikk vi videre til noen av de opptredende personer: med Live Hov – fra Institutt for teatervitenskap – møtte vi meget livaktig hele galleriet av kvinneroller i den romerske komedie; det skal jo være i alt ca. 75 av dem hos Plautus og Terents, selv om man gjerne grovsorterer dem i fire grupper etter alder og anstendighet. Flere av dem har sin fortsatte eksistens, de har bare byttet ut sine talende gresk-romerske navn med mer hjemlige som f.eks. Holbergs Pernille. Gunn Haaland med sin store interesse for den antikke kokekunst konsentrerte seg om én rollefigur, nemlig kokken – som hadde en viktig funksjon som lattervekkende element i gresk og romersk komedie.

Herfra gikk veien naturlig over til underholdningsaspektet med Siri Sandes foredrag som også innlemmet idrettslekene og presenterte nytolkninger av slike

fremstilt på mosaikker. Hun har forøvrig påtatt seg arbeidet med å samle seminarbidragene og få dem utgitt i bokform. Ellers la Pål Tidemandsen frem en av Oslosamlingens papyri med fragmenter av en mime – denne genre som var så utbredt og populær i den hellenistiske verden og representerte en lettere form for teater. Den overtar når komedien opphører ca. 160 f.Kr., og fortsetter gjennom hele keisertiden, ja, helt til 6. årh. e.Kr. I Roma hadde mimen både sine egne *ludi* og ble brukt som mellomspill og *postludium* til vanlige teateroppførelser. På grunn av den løse, kabarettaktige oppbygning med mange sang- og dansenumre foruten improvisasjon finnes hele stykker ikke bevart, kun fragmenter. Pål viste sitt forsøk på handlingsrekonstruksjon og aktinndeling ut fra enkelte ord som betegner visse typiske mimerekvisitter, f.eks. *fascia* (bysteholder, forøvrig et latinsk lånord i gresk).

Nyoppdaget stoff fikk vi også del i ved Vibeke Roggens gjennomgang av Nils Thomassøn, den norske humanist fra 1600-tallet som via latinskolenes fremførelser av romerske komedier forsvarte sin plass som ytterste utløper i tid og sted for seminarets egentlige innhold. Resepsjonsaspektet ble også ivaretatt i Egil Kraggeruds vektige avslutningsforedrag om Vergil og den greske tragedie, der han bl.a. tok for seg tragediens innflytelse på kampberetninger i Aeneiden og sammenlignet Didoskikkelsen med kvinneskikkelser fra tragedien foruten selve struktureringen av Didohistorien som tragedie. Denne annonserte 'fest' forelesning gikk så over i seminarets festlige

avslutning i det sedvanlige Sokrates-fengsel.

Det tverrfaglige seminar hadde denne gang også et internasjonalt innslag som delvis utfoldet seg i den italienske arkeologiske skoles imponerende sal. Av de utenlandske foredragsholdere som var invitert, er kanskje Oliver Taplin fra Oxford den mest kjente, bl.a. for sine bøker om *The Stagecraft of Aeschylus* og særlig *Greek Tragedy in Action*. Ved denne anledning viste han lysbilder av den enestående vasesamlingen fra Tarent, det gamle greske Taras, med fremstillinger av motiver fra greske dramaer. Disse vasebildene er viktige bidrag til rekonstruksjon av mange tapte tragedier, særlig av Euripides. Men samtidig må man ikke glemme at vanskelighetene er store for den som vil bruke vasemalerier som bevismateriale for teaterforestillinger. Hvordan kan man vite når maleren reflekterer det han har sett i teateret, eller når han bare viser myten? Ser man sjeldne myter fremtitt, er det fristende å anta at materialet stammer fra teaterforestillinger. Vi må gå ut fra at vasene viser hvilke temaer som var populære i tragedien, men de forteller vel ikke akkurat hvorledes stykkene ble spilt. Fremfor alt blir vi minnet om hvor lite som er bevart av tragedier fra klassisk og etterklassisk tid. I denne sammenheng vil vi forøvrig anbefale den nye boken av J.R. Green: *Theatre in Ancient Greek Society* (London&New York 1994), som legger vekt på dette visuelle element. Han fremhever at vasene ikke viser det som hendte på scenen, men det avgjørende som ble formidlet publikum via budbringeren.

Isolde Stark fra det tidligere Øst-Berlin behandlet – dessverre på et knapt hørbart engelsk – opprinnelsen til den gamle attiske komedie, et tema som har vært gjenstand for mange teorier. Hun fant en parallell til dette typisk athenske fenomen i den 'offentlige' latter i Sparta, der man ved de såkalte *syssitier* ('samspinning') kunne le av helotene, de ufrie individer, som bl. a. ble tvunget til å danse på samme måte som tiggere tjente til livets opphold ved å vise seg frem. Det komiske som der og da var uttrykk for politisk undertrykkelse ved at man lo av individer som sto utenfor det politiske og sosiale fellesskap, ble senere kjennetegnet på det frie Athen som lo av seg selv og sine feil. En slik latter forutsetter selvtilit, og komediens utvikling kan dermed oppfattes som en form for voksende selvbevissthet i de lavere sosiale lag. Den athenske komedie må ha gjennomløpt dette de første to-tre tiår etterat den hadde fått innpass ved de dionysiske festspill i 468 f.Kr. før den tok en vending i politisk-satirisk retning. Denne athenske særutvikling mot satirisk selvkritikk er jo gjerne det man kaller den politiske komedie, og denne oppstår først når de lavere lag blir oppfattet som politisk gruppe i det athenske demokrati. At den gamle komedie er nøye bundet til de politiske forhold, ser vi jo tydelig av det faktum at komediens innhold etter 405 med Athens nederlag i Peloponneskrigen i stadig større grad vender seg mot privatlivet.

Seminarets internasjonale innslag ble forsterket under de påfølgende ekskursjonsdager. Med den unge Dr. Götte fra

det tyske arkeologiske institutt fikk vi presentert de siste resultater angående Dionysosteateret – bokstavelig talt fra bunnen av, og han støttet den nye teori at orchestra opprinnelig nok heller var tilnærmet rektangulært, dvs. trapesformet, noe allerede Elizabeth Gebhard fra Chicago hadde gjort oss fortrolige med i sitt foredrag om det tidlige greske teaters form. I en utflykt til Alimos (var ikke Thukydide født der?) fikk vi selv se et eksempel på denne type, nylig utgravet. Våre blikk ble uvilkårlig rettet mot den greske kvinnelige arkeolog som i tyve år hadde vandret omkring med sin parasoll og ledet utgravningene på dette noe stusselige sted i retning flyplassen. Vitenskapsens vei er sannelig tornefull!

Det internasjonale spilte også hovedrollen på heldagsekskursjonen til Isthmia og Korinth under Dr. Gebhards ledelse. Det er ikke så ofte man kommer inn i det lille museet i Isthmia der vi særlig beundret veggdekorasjonene fra Isistemplet i Kenchreai, Korinths østlige havn (cfr. Horats' *bimaris Corinthus*). Disse er laget som paneler i flerfarvet glass – *opus sectile* – og viser bl.a. Ibisfuglen (eller er det flamingoer?), Homer og Platon foruten et helt havneanlegg – alt sannsynligvis laget i Egypt og funnet i kasser i sjøen utenfor Kenchreai. Ikke så langt fra museet ligger også teateret hvor Nero i 67 proklamerte frihet for Hellas, og mosaikkgulvene fra det romerske bad med Poseidons naturlige miljø, nereider og tritoner, utgravet av den amerikanske skole relativt nylig. På selve åstedet for de isthmiske leker – til ære for Poseidon – er det ellers særlig løpebanenes riss i

bakken med tydelig markering av startpunktet som vekker begeistring, især når snorfallet, selve startsignalet, demonstreres så tydelig som i vårt tilfelle.

E. Gebhards gjennomgang av Korinth med vekt på teateret ble avsluttet med en generøs kaffe i hennes herlige hus innunder Akrokorinth – en blomstrende oase med granateple-, oliven- og appelsintrær og for oss et forfriskende innslag i all vår stenvandring.

Seminarets siste dag var opprinnelig planlagt til Tegea, men bestyrerens mange møteplikter snudde om på dette, og vi fikk isteden brukt vår buss til en tur Attika rundt med Siri Sande som villig og improviserende guide. Her fikk vi bekreftet den nye hypotese om den trapesformede orchestra ved teateret i Thorikos, det inntil nylig eneste kjente sådanne, i øde beliggenhet mot havet. At omgivelsene ikke har forandret seg de siste tyve år, fikk vi likeledes inntrykk av i Brauron med Artemishelligdommen og i Amfiareion, stedet for det kjente inkubasjonsorakel, der også panhelleniske leker ble avholdt, dog ikke i samme størrelsesorden som ved de fire store.

Etter å ha pustet ut over grillt småfisk i tavernaen ved Marathonstranden – et av de mange hyggelige *sysstia*, satte vi kursen mot Sounion som det siste mål, hvor vi både opplevde Poseidontempelet (dessverre har det fått stengt tid) og – noen av oss – rakk en lengre svømmetur i solnedgangen.

Mette Heuch Berg

Levende latin i Norge II

Fjorårets seminar og Klassikerhelg (omtalt i Klassisk Forum 1995:1) medførte stor ståhei og mange presseoppslag. Oppfølgeren gikk mer rolig for seg. Inviterte var denne gangen bare de som underviser i latin på skoler og universitet, og andre med undervisningskompetanse og undervisningsstilling (de som venter på elever!) og dessuten rekruttene: latinstudenter. Det dreide seg om metoder for latinundervisning, og seminaret var en del av et forprosjekt om nettopp dette temaet. Er det helt sikkert at latin best læres ved først å pugge substantiver, verb med mer, dernest å oversette tekster fra latin til norsk? Denne tradisjonelle metoden ble tidligere brukt også i opplæringen i moderne fremmedspråk. Kanskje latinundervisningen har noe å lære av metodene som er i bruk nå? Muntlig språkbruk er et eksempel: Er det ikke slik at et språk læres lettere og bedre ved å tas i bruk?

Før de frammøtte fikk prøve seg på å snakke latin, ble de orientert om utviklingen av fjernundervisningsprosjektet «Omnibus – latin for hvermann». Prosjektleder for Norsk Fjernundervisning (NFU), Tilman Hartenstein, fortalte om helheten i prosjektet. Del 1 i NKS' brevkurs starter i august i år, og det ser ut til at det kan bli mulig å ta kurset også på nettet. Samme Hartenstein er programle-

der i NRK P2s latinundervisningsserie som pågår nå. Hele serien vil komme i reprise til høsten, så det er ennå muligheter for den som ikke har benyttet sjansen. Advarsel: Metoden for latininnlæring i disse programmene likner ikke på den latinundervisningen en del av oss fikk på latingymnaset på 40-, 50-, 60- eller 70-tallet. Latinen der er ikke basert på pugg av bøyingsmønstre, men på muntlig språkbruk. Programmene har mye kulturstoff, og det går an å høre dem rett og slett som – radioprogrammer.

Anja Zwicky er forlagsredaktør for Aschehous nye lærebøker i latin. I august kommer to bind: Omnibus 1 tekstbok og studiebok. Forlaget utgir samtidig en øvingsdiskett for latin, for PC og Mac. Dessuten kommer en revidert og utvidet versjon av Eitrems grammatikk. (Revisjonsarbeidet startet opp som et resultat av en gruppediskusjon på fjorårets seminar. Tenk om alle diskusjoner fikk slike konkrete resultater!)

Resten av lørdagen var viet muntlig latin. I fjor var det greit: Vi skulle høre foredrag om nytten av muntlig latin. I år var det verre: Vi skulle snakke selv. Det er ikke uten videre fristende for alle, viste det seg (ikke overraskende). Professor Tuomo Pekkanen, universitetet i Jyväskylä, hadde gitt ut materiell på forhånd. Vi skulle snakke om ferske latinske nyheter fra Finlands radio (Nuntii Latini), om latinsk grammatikk slik den presenteres hos bl.a. Donatus, og om Kalevala. Det var en fornøyelse å høre prof. Pekkanen snakke latin, og mange ble nok overrasket over at det var så greit å forstå. Det var verre med egen deltakelse: Det er rart med det en ikke er vant til. Konkrete oppgaver på rent nybegynnertrinn måtte til: Vi gjorde setninger om fra entall til flertall. Da var vi i gang, og selvtilliten var kommet et stykke over nullpunktet.

«Exercitia et ioca» – øvelser og leker – var den skremmende tittelen på et innslag fra profestrix (for slik heter det i hunkjønn) Synnøve des Bouvrie, universitetet i Tromsø. Det viste seg at vi, hver i sær, skulle hilse på sidemannen/-kvinnen. Til hjelp fikk vi utdelt noen uttrykk. Da vi vel hadde hilst hele runden rundt, fikk vi stadig mer krevende oppgaver, for eksempel å si en setning som begynte med «Oro te ut...», Jeg ber deg om at/å... et eller annet. Et typisk hjertesukk kom fra en av våre dyktige studenter: «Jeg kommer ikke på en setning på norsk

engang!» Men gøy var det, og det er ikke SÅ vanskelig.

Den garvete latinlærer har mer prestisje å miste på sitt eget fagområde enn den rene nybegynneren. Men utfordringen ligger der: Vår finske venn og latinentusiast Tuomo Pekkanen mener at de av oss som hevder å være latineksperter (hvilket vi gjør gjennom å undervise i faget) også bør kunne beherske språket slik at vi kan snakke det. Etter hans mening vil det ikke kreve mer enn en uke med trening, altså for dem som allerede behersker latin passivt.

Seminarets andre dag, søndag 24. mars, var viet teori og debatt. Adjunkt Hans O. Wiulls foredrag om valensgrammatikk gjengis annet sted i dette nummeret av Klassisk Forum. Undertegnede la fram et par eksempler på gjengivelse av latinske originaltekster etter gradatim-metoden. «Gradatim» betyr gradvis, og meningen er at innviklet syntaks skal løses opp for elevene til hjelp i forberedelsene.

Hva vil vi at elever og studenter skal lære gjennom latinstudiet? Det spørsmålet stilte professor Hugo Montgomery. *Målet* er avgjørende for veien man vil gå, men enighet ble det slett ikke. Dermed ligger det an til fortsatt debatt – om valensgrammatikk, om gradatim, og ikke minst om muntlig latin.

Vibeke Roggen

Valensgrammatikken

– en presentasjon

Valensgrammatikken

Valensgrammatikken er en del av en mer omfattende teori som kalles avhengighetsteori (eller dependensteori). Denne teorien beskjeftiger seg med *alle* avhengigheter i en setning – for eksempel forholdet mellom substantiv og adjektiv. Valensgrammatikken på sin side er i første rekke en verbgrammatikk som tar for seg forbindelsene mellom verbet og de øvrige leddene i en setning. Denne grammatikken er grunnlagt av den franske lingvisten Lucien Tesnière. For ham dreide det seg om en strukturell analyse av sammenhengene i setningen. Denne vitenskapen er uavhengig av den amerikanske transformasjonsgrammatikken og kan betraktes som en del av den lingvistiske utviklingen i Europa. Tesnière har utviklet sine oppfatninger i to verker: *Esquisse d'une syntaxe structurale*, 1953 *Éléments de syntaxe structurale*, 1959 (posthumt)

De idéene til beskrivelse av syntaksen som han fremlegger i disse bøkene, er blitt videreutviklet av europeiske forskere, spesielt på tysk territorium. Der har blant andre Gerhart Helbig og hans medarbeidere i Leipzig arbeidet med denne teorien som et hjelpemiddel i tyskundervisning for fremmedspråklige. I sin artikkel «Valenz, Tiefenstruktur und Se-

mantik» sier Helbig: «At kombinerbarheten mellom språklige elementer i allminnelighet og verbets valens i særdeleshet er mer vesentlig for undervisningen av fremmedspråklige enn for undervisning i morsmålet, har fremfor alt to grunner: For det første handler det om kompetanse, om den indre viten som den idealiserte ormålstaler har om sitt språk. Mens ormålstaleren behersker denne kompetansen fra barnsben av, må den som tilegner seg et fremmed språk, innarbeide denne kompetansen samtidig med at det fremmede språket læres. For det andre må vi i første rekke se spørsmålet om valens fra den talendes eller skri- vendes synsvinkel (...), det vil si fra et aktivt-produktivt aspekt.» *Glottodidactica* 1970: 3/4 (min oversettelse). I Helbigs arbeid sees valensgrammatikken som et hjelpemiddel i undervisningen i tysk for fremmedspråklige. På den annen side fremstilles den av Ulrich Dönnges og Heinz Happ som et hjelpemiddel når latinelever arbeider med å oversette latinske tekster. Dönnges/Happ: *Dependenz-Grammatik und Latein-Unterricht*, Göttingen 1977.

Hvilke fordeler har valensgrammatikken i forhold til andre grammatikker? Ovenfor var jeg inne på begrepet kompetanse: den kunnskap som den ormålstalende mer eller mindre bevisst har

om sitt eget språk. Dette begrepet skyldes den amerikanske lingvisten Noam Chomsky. Det er ett av kjernebegrepene i hans transformasjonelle-generative grammatikk som går ut på å beskrive hvordan den innfødte språkbruker konstruerer setninger. Chomskys tenkning omkring språkinnlæring behandler hvordan et barn som utsettes for språket i omgivelsene, på grunnlag av mangelfulle data fra det språket er i stand til å bygge opp sin egen grammatikk. Men så langt jeg kjenner hans teorier, har han ikke uttalt seg om hvordan en utlending bør gå frem når amerikansk skal læres.

Det riktig å hevde at det er sammenhenger mellom leddene i en setning. Det er tvilsomt om den tradisjonelle finneanalysen kan vise oss disse. På det høyeste nivå sier den hvordan et bestemt ledd fungerer på et bestemt sted i en ferdig setning. Det finnes også *andre* analysemetoder som er egnet til å vise funksjoner i setninger, men som ikke er brukbare hjelpemidler når noen vil bygge setninger på et fremmed språk. Disse ser jeg bort fra i denne sammenheng.

Etter min oppfatning kan vi få bedre innsikt i sammenhengen mellom leddene ved hjelp av valensgrammatikken. Og hva er så valens? Vi kan si at et verb beskriver en hendelse eller en situasjon. Samtidig som det beskriver hendelsen, er verbet også regissør: det bestemmer hva slags deltakere som må være med og hvor mange deltakere som trengs. De enkelte deltakerne er avhengige av verbets styring eller reksjon, og antallet deltakere eller utfyllinger kan endre seg

når verbet brukes med en annen betydning.

Jeg tror at den beste innfallsvinkelen her er å ta utgangspunkt i de tre sentrale begrepene obligatorisk ledd, fakultativt ledd og valgfritt ledd. Det nytter ikke å trekke et verb opp av hatten og spørre hva slags setning vi kan lage med det. Derfor er det mest praktisk å gå ut fra eksempler; først noen norske, deretter noen latinske.

Utfyllinger til verbet

Utgangspunktet er hvordan vi kan finne ut om en setning er grammatisk riktig bygget. For komme frem til dette kan vi bruke *tabortprøven*. Det vil si at vi går ut fra den fullstendige setningen og tar bort ledd. På denne måten kan vi nå frem til de leddene som har virkning for setningens grammatiske form. Setninger som er grammatisk gale, markeres med en stjerne - * -.

- 1a) Jenta kaster ball mot veggen.
- b) Jenta kaster ball.
- c) *Jenta kaster.
- d) *Kaster ball.

1a) og 1b) ser jo fornuftige ut. Når det gjelder 1c) må vi si at den er ufullstendig. Vi vil spørre etter hva det er jenta kaster. Den mangler en opplysning. Dette fører oss til å anta at *kaste* når det betyr omtrent «sende avsted med en håndbevegelse», må ha to ledd for å danne setning. I 1c) og 1d) har vi tatt bort henholdsvis subjektet og det direkte objektet. Og ser vi 1c) og 1d) under ett, må vi konkludere med at både subjektet og objektet er obligatoriske ledd.

2a) Bøkene ligger under bordet i stuen.

Angriper vi denne setningen, er *i stuen* det første leddet som faller:

2b) Bøkene ligger under bordet.

Fortsatt ser setningen ut til å være i orden. Så lar vi *under bordet* falle:

2c) *Bøkene ligger.

Den har mistet preposisjonsleddet og vi har fått en ugrammatisk setning. Dette vil si at *under bordet* er et obligatorisk ledd. Nå vil du kanskje innvende at *ligge* er et intransitivt verb? Ja, det er sant, men det betyr jo bare at det ikke kan stå med objekt. Likefullt ser vi at intransitive verb kan ha obligatoriske medspillere fra andre steder i grammatikken.

Fakultative ledd

3a) Knut leser leksur på trikken.

b) Knut leser leksur.

c) Knut leser på trikken.

d) Knut leser.

4) Hanne maler (akvareller) på trikken.

I setninger av denne typen faller objektet inn under styringen fra verbet, men det er slik at verb av denne typen tillater at objektet mangler uten at setningen mister sin grammatiske form. Vi vil hele tiden vite at et produkt (akvareller) blir gjort ferdig eller at det finnes lesestoff av ett eller annet slag (leksur) selv om produktet eller lesestoffet ikke nevnes. Fakultative ledd markeres med buet parentes, slik som i 4).

5a) Vi venter gjester i kveld.

b) Vi venter (på deg) her så lenge.

Jeg brukte dét bildet at verbet registrerer setningen. I 5a) og 5b) har vi et eksempel på det. Der forekommer *vente* med to ulike betydninger. I 5a) er *gjester* obligatorisk. Hvis vi bruker *tabortprøven*, får vi en meningsløs setning. I 5b) er det annerledes: der kan vi utelate *på deg* uten at det skjer noe merkelig. Både med og uten *på deg* har vi en grammatisk setning. Dette antyder også at når betydningen skifter, blir setningbygningen forskjellig. Verb som registrerer slik som i 3) 4) og 5), åpner mulighet for korrekte setninger med ulik grammatisk form.

Vi kan markere leddene med tall. På denne måten antyder vi hvor mange deltakere eller utfyllinger et verb må ha.

kaste 2	vente 2	(i 5a)
ligge 2	vente 1+(1)=2	(i 5b)
lese 1+(1)=2		

Skrivemåten $1+(1)=2$ er ingen ny type avansert matematikk. Den innebærer bare beskrivelsen av verbene i punkt 3), 4) og 5). Tallet i parentes viser at slike verb har fakultative ledd.

Bruker vi disse tallmarkeringene på våre eksempler her, kan vi sette opp setningenes *grunnform*. Setningens «grunnform» har vi etablert når de leddene som er nødvendige (obligatoriske eller fakultative) for den, har kommet på plass:

1b) Jenta kaster ball.

2b) Bøkene ligger under bordet.

3e) Knut leser (leksur).

Valgfrie ledd

Til nå har vi snakket om obligatoriske og fakultative ledd. Det gjenstår derfor å se litt på en leddtype til: de valgfrie tilleggene. Disse har en annen status i setningen, idet de gir oss mulighet til få frem nyanser, men de endrer ikke setningens grammatiske form. Men vi skal få se at det må være en sammenheng mellom dem og verbet. Uten denne sammenhengen kan setningene bli ganske så besynderlige.

Det kan være vanskelig å skille mellom fakultative ledd og valgfrie tillegg. Dönnges og Happ anbefaler en forholdsvis enkel fremgangsmåte som kalles *gjøreprøven*. På latin kan vi her bruke *facere*.

- 6a) Per leser lekser på trikken.
b) Per leser lekser og det gjør han på trikken.

Det valgfrie tillegget – *på trikken* – blir skilt ut. Mens den fakultative utfyllingen følger verbet. På norsk har vi en konstruksjon som lar oss se dette:

- 6c) Lese lekser gjør Per på trikken.

Varianten i 6d) kan derimot ikke oppfattes som særlig grammatisk.

- 6d) *Lese på trikken gjør Per lekser.

Her har det valgfrie leddet *på trikken* fulgt verbalet frem til begynnelsen av setningen. Men dette leddet er ikke underlagt verbets valens. Derimot er leddet *lekser* styrt av verbet. Det er derfor det kan følge verbet frem i setningen slik

som i 6c). Dette belyser ytterligere at det fakultative leddet (her: *lekser*) er underlagt styringen fra verbet.

Vi skal så se hvordan denne prøven faller ut når vi prøver dette på et obligatorisk ledd.

- 7a) Jeg bor i Oslo.
b) *Jeg bor og det gjør jeg i Oslo.

Vi kan trygt slå fast at 7b) er en ugrammatisk setning. På tilsvarende måte blir 8b) ugrammatisk:

- 8a) Serpens in horto est.
b) *Serpens est idque in horto facit.

Denne prøven viser at både

- 7a) Jeg bor i Oslo.
og
8a) Serpens in horto est.

har de obligatoriske leddene *i Oslo* og *in horto*.

Derimot kan

- 9a) Marcus in horto ambulat.

gjøres om til

- 9b) Marcus ambulat idque in horto facit.

og sammenlikner vi

- 9b) Marcus ambulat idque in horto facit.

med

- 6b) Per leser og det gjør han på trikken.

står preposisjonsleddene *in horto* og *på trikken* som valgfrie tillegg i 6a) og 9a). Det betyr også at de kan utelates uten at setningene mister sin grammatiske struktur.

Som nevnt kan det være vanskelig å skille mellom fakultative ledd og valgfrie tillegg. For å se på dette fra en annen innfallsvinkel skal jeg sammenlikne med hva som hender ved verb som har obligatorisk deltaker.

10a) Marcus *in horto* epistulam invenit.

11a) Marcus *in horto* epistulam legit.

Når vi ser bort fra at vi ikke bør lese andres brev, kan vi ta bort objektet i 10a) men ikke i 11a). Dette betyr at selv om objektet ligger innenfor styringen fra verbet, kan det falle bort ved et verb som *legere* uten at setningen blir ugrammatisk:

10b) *Marcus *in horto* invenit.

11b) Marcus *in horto* legit.

Det kan legges til at *in horto* er valgfritt i begge setningene og vi får frem følgende «grunnformer» for dem:

10c) Marcus epistulam invenit.

11c) Marcus legit.

Betydningens betydning

12) *Turistene tilbringer mange penger til Norge.

Det er ikke meningen å konkurrere med den amerikanske lingvisten Noam Chomsky i å konstruere setninger av typen

13) *Colorless green ideas sleep furiously.

som er formelt i orden, men likevel gale. Det hender at slike oppstår av seg selv som den med turistene ovenfor, når vi vil uttrykke oss på et språk som er relativt nytt for oss. Uttalelsen om turistene er hentet fra en tekst som en av mine fremmedspråklige elever produserte en gang. Av grunner som er innlysende – hverken *mange penger* eller *til Norge* kan passe sammen med *tilbringe* – har det gått galt her. Setningen demonstrerer at det også må være en semantisk sammenheng mellom verbalet og de øvrige leddene. Denne semantiske sammenhengen har betydning når vi velger hvilke ledd som skal stå sammen med et verbal.

Vi skal ta for oss noen eksempler som viser hvordan forandring av betydningen også får virkning for valensen.

14) Jeg møter deg på Stortorget.

15) Hun møtte idéene hans med skepsis.

I begge setningene forekommer verbet *møte*. I tilfellet 14) kan vi vel av og til utelate leddtypen *på Stortorget* uten at de aller største problemene oppstår. Men i 15) kan vi ikke fjerne f. eks. *med skepsis* uten at betydningen forandrer seg. Dette viser at *med skepsis* er obligatorisk når *møte* brukes med denne betydningen.

14b) Jeg møter deg og jeg gjør det på Stortorget.

15b) *Hun møtte idéene hans og hun gjorde det med skepsis.

Med andre ord ser *møte* i 14) ut til å kreve to obligatoiske utfyllinger, mens *møte* i

15) må ha tre obligatoriske ledd, for når vi bruker *gjøreproven*, er det et signal til at det leddet som rammes, kan utelates fra setningen uten at den mister deler av sin form. Av denne grunn kan vi slutte oss til at 14c) er i orden, mens 15c) er ugrammatisk:

14c) Jeg møter deg.

15c) *Hun møtte idéene hans.

Også når vi bruker valgfrie tillegg, må vi ta hensyn til slike forhold. Det hender vel at vi sier

16) Jenta kaster ball (og hun gjør det) mot veggen/på trikken.

Men tilfeller som

17) *Ola stopper strømper (og han gjør det) mot veggen.

ville ikke være særlig akseptable selv om *mot veggen* er valgfritt. Det mangler sammenheng med verbalet.

Så skal jeg ta med noen eksempler på latin på hvordan ulik betydning ved verbet gir ulike valensforhold.

Monere i betydningen «minne noen på noe», krever nom – akk – akk m/inf.:

18) Monuit eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare.

I betydningen «oppfordre noen til», står det med nom – akk – LS ut/ne (LS = leddsetning):

19) Eum virum certi homines monuerunt, ut esset cautior.

Prospicere har i betydningen «få øye på» nom – akk:

20) Ipse ex equo nudatam ab se provinciam prospicit.

I betydningen «sørge for» er valensen nom – dat:

21) Capiti et fortunis tuis prospicis.

Valensgrammatikk anvendt på en tekst

En av forskjellene mellom latin og norsk er at latin har kasus mens norsk har mistet sine, i hvert fall når vi snakker om substantivene. På latin spiller kasusene en stor rolle som utfyllinger til verbene. I det følgende skal jeg gi noen eksempler på dette. Her kan det på ingen måte bli tale om å være utførlig. I stedet vil jeg henvise interesserte til den faglitteraturen som finnes på området. Uheldigvis foreligger det ikke slik faglitteratur i norsk språkdrakt, hverken oversatt eller forfattet her til lands. I Heinz Happ: *Grundfragen einer Dependenz-Grammatik des Lateinischen*, Göttingen 1976, finner vi en liste over de verbene som han har behandlet. Siden det ikke finnes noen valensordbok for latin, kan jo den listen danne utgangspunkt for en slik ordbok.

I *Dependenz-Grammatik und Latein-Unterricht* henvender Dönnges, som selv er latinlærer, seg til elevene. Han ser på valensgrammatikken fra et tekstlig synspunkt. For ham er det en metode elevene kan ta i bruk når de holder på med å oversette latinske tekster. Først

gjelder det at elevene skal oppfatte det generelle innholdet i en setning ut fra teksten og ut fra de kunnskapene de ellers måtte ha om romersk kultur. Når denne tilnærmingen til en setning slår feil, kan elevene gå løs på setningen ved hjelp av valensgrammatikken.

Han setter opp skjemaer som elevene kan arbeide etter. Jeg skal her fremføre skjema 2 som er det mest kortfattede. Det er delt inn i syv punkter. For at denne listen skal bli lettere tilgjengelig, har jeg lagt til noen bemerkninger i parentes.

Ta for deg setningene og følg denne fremgangsmåten:

1) Se på verbet og lag deg – ut fra leksikonet eller etter hukommelsen – en oversikt der du skriver ned de valensene du kjenner til og med passende betydninger.

2) Hvilken setningsmodell har verbet i denne setningen?

3) Numerisk valens. (Hvor mange ledd kan/skal verbet knytte til seg?)

4a) Grammatisk valens. (Her dreier det seg om hvilke kasus verbet styrer.)

b) (eventuell) semantisk valens. (Her dreier det seg f. eks. om hvordan en ablativ skal tolkes: som redskap eller som fjernelse.)

5) Hvilke av de valensbetydningene du har satt opp under punkt 1), er riktige i følge det du har fastslått under 2), 3) og 4)?

6) Oversett først «grunnformen» med denne riktige valensbetydningen – utfyllingene kjenner du nå etter arbeidet med punkt 2) og 4a).

7) Ta for deg de andre setningsdelene – dvs. de valgfrie leddene og attributtene (i praksis er attributter det samme som adjektiver til substantiver) og få disse med i oversettelsen.

Jeg har satt denne arbeidsmetoden inn her fordi jeg heller vil prøve å demonstrere den ved hjelp av en tekst fremfor å lage mer eller mindre idiotiske setninger som skulle forestille å gi eksempler på de ulike utfyllingene til verbene. Som teksteksempel har jeg plukket ut den lille historien som følger etter disse linjene. Nå vil den ærede leser kanskje si at den er jo så lett. Men selv om den er lett, viser den jo likevel de grammatiske problemene man møter i fremstillinger på latin. Dessuten er den ikke et utdrag, men en helhetlig tekst. Noen eksempler vil også bli hentet fra Dönnges' materiale.

Senex quidam ligna in silva ceciderat et, fasce in humeros sublato, domum redire coepit. Cum autem fatigatus esset et onere et itinere, ligna deposuit et, miserrimum se esse putans, clara voce Mortem invocavit. Statim Mors affuit interrogans, quid vellet. Tum senex perterritus: «Nihil volo, nisi fascem lignorum te in humeris meis imponere.»

Ut fra arbeidsmetoden ovenfor skal vi gjennomgå noen av setningene.

22) Senex quidam ligna in silva ceciderat

Verbet er *caedere* og det skal ha to utfyllinger: n – akk. Akk-utfyllingen kan være sak: *ligna*.

Quidam er underledd til *senex*.

Ved hjelp av *gjøreprøven* kan vi finne ut hvordan vi skal vurdere *in silva*. Kan det være et valgfritt ledd?

idque in silva fecit.

Siden det ser ut til at varianten

22b) *Senex (quidam) ligna ceciderat idque in silva fecit.*

ikke ser ut til å fremkalle noen rare assosiasjoner, kan vi se på *in silva* som valgfritt ledd.

Vi har nå skilt ut setningens «grunnform»:

22c) *Senex ligna ceciderat*

og kan oversette den.

Neste setning er

23) *fasce in humeros sublato*

Selv om dette er en absolutt ablativ, har den trekk som tillater oss å se på den med valensblikk. Forholdet mellom *fasce* og *sublato* har karakter av at et verbal styrer et objekt, dessuten kan vi undersøke om den har et valgfritt ledd. Her ser *gjøreprøven* ut til å gi et nokså merkelig resultat:

23b) **fascem sustulit idque in humeros fecit.*

Heller ikke i oversettelse ser det ut til at denne prøven gir en brukbar setning:

23c) **han løftet opp vedbøren og han gjorde det opp på skuldrene.*

Jeg tar med adverbet *opp* her for å få frem den nyansen av bevegelse som ligger i *in* med akkusativ i *in humeros*. Jeg er ikke overbevist om at denne varianten av setningen er særlig vellykket. Vi får se hvordan *tabortprøven* faller ut.

23d) *fascem sustulit.*

Dette skulle bety at han tok med seg vedbøren på en eller annen måte, for eksempel under armen, men nettopp ikke på skuldrene. Jeg oppfatter dette som en bedre tolkning av setningen og vil se på *in humeros* som fakultativt ledd snarere enn valgfritt.

Vi kan derfor anføre nom – akk – (in + akk) som valens for *tollere*.

Så går vi over til

24) *domum redire coepit*

Punkt 1) i metoden oppfordrer oss til å undersøke i leksikonet hva slags forbindelse verbet kan danne. For *coepisse* er det klar tale: akkusativ og infinitiv: *orationem coepit; habere spem coepi*.

I 24) har vi infinitivleddet

domum redire

der vi har utfylling i akkusativ. Denne utfyllingen er av samme type som den vi finner i

25) Quo vadis?

om retningen henimot et sted. Denne utfyllingstypen omfatter også to andre: *ubi* (26) og *unde* (27):

26) Cohortes erant in statione ad portas.

27) Ab urbe proficisci.

Denne leddtypen kan stå enten som fakultivt eller som valgfritt ledd, men jeg går ikke inn på detaljer om det her.

Et setningsledd kan også være en syntaktisk helhet eller en setning. Slike forekommer som *ut/ne*-setning og som akkusativ med infinitiv. Disse finner vi på samme sted i setningen som objektet. De kan altså være utfyllinger av samme type. På norsk har vi også slike setningsledd.

I teksten om *senex* finner vi noen eksempler på akkusativ med infinitiv:

28) miserimum se esse putans.

29) Nihil volo, nisi fascem lignorum te in humeris meis imponere.

I 28) spiller det ingen rolle at det styrende verbalet – *putans* – står i presens partisipp. Det har likevel utfylling *AcI*: *putare* i betydningen «tro» har styringen *N-AcI*. Den samme styringen kan brukes ved *velle* i 29).

Uttrykksmåten med utelatt kopula i 30)

30) Hun sa seg fornøyd med den nye avtalen.

er en norsk parallell til formuleringen i 28).

Som illustrasjon til *ut/ne*-setning som akkusativutfylling henter jeg noen eksempler fra Dönnges' oppføringer av *petere* i betydningen «be om». *Petere* + N – Akk (aliquid)/LSut/ne. LS står for leddsetning.

31) A Caesare auxilium petit.

32) Petam a vobis, ut me attente audiatis.

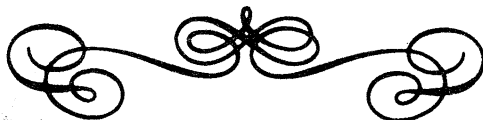

Jeg vet ikke hvordan arbeidet med tekster foregår nå til dags her til lands. Men da jeg for drøyt tredve år siden gikk på latinlinjen, måtte vi oversette tekstene med utgangspunkt i de kunnskapene den tradisjonelle grammatikken gav oss og det leksikonet hadde å si oss om ordenes betydninger. Jeg minnes alle de setningene der jeg hadde funnet frem til ordenes betydning, men ikke kunne se sammenhengen mellom dem. Med en del plunder gikk det jo likevel an å oversette dem. Men problemet var at noen metode hadde vi ikke til hjelp. Jeg mener at valensgrammatikken kan være en slik metode: ved hjelp av den kan man lettere finne frem til leddene som hører sammen og danner setningens grunnform. Er man først kommet så langt, byr det på mindre vanskeligheter å få skikk på de valgfrie leddene. Derfor tror jeg at jeg kan anbe-

fale denne metoden for våre dagers latin-elever. Jeg vil tro at den grammatikkformen kan vise seg nyttig i tilknytning til gradatimmetoden. Dessuten vil jeg nevne to felter til der valensgrammatikken er nyttig. Det ene er når elevene skal skrive det som i min tid kaltes latinsk stil, særlig

når veien går fra norsk til latin, hvis dette fortsatt er i bruk. Det andre feltet er talt latin. Også her kan valensgrammatikken med sine teknikker for å sette sammen setninger være til nytte.

Hans O. Wiull

Longinos og det frie ord

Longinos' *Om det opphøyede i litteraturen*. Oversatt fra gresk med innledning og anmerkninger av Knut Kleve. Idé og tanke 1996. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo.

Longinos het ikke Longinos. Han er blitt forvekslet med en i sin tid berømt retor som levde to hundre år etter ham. Kanskje det er grunnen til at han er bevart. Vi har flere eksempler på at skrifter er bevart fordi man trodde de var forfattet av andre, f.eks. av Platon, Aristoteles eller Cicero. Alle slike skrifter utgjør en verdifull tilvekst til oldtidslitteraturens store ruinfelt.

Derfor kalles kan ofte Pseudo-Longinos eller «Longinos» (i gåseøyne). Vi vet ikke hva han egentlig het. Jeg foreslår at

vi fortsetter å kalle ham Longinos (uten gåseøyne). Navnet skjemmer ingen: Longinos, forfatteren av «Om det opphøyede i litteraturen».

I min bok er Longinos' tekst på 55 sider. Det er bare oversettelsen. Hele boken er på 100 sider, men det er med innledning, anmerkninger, navne- og litteraturliste. I sin opprinnelige fasong var Longinos' tekst på 80 sider, men en tredjedel gikk tapt fordi blader i den eneste eksisterende Longinos-codex løsnet og falt ut i middelalderen.

Longinos levde i det 1. årh.e.Kr., i tidlig romersk keisertid. Han gir en slags innføring i retorikk, men alle hans retoriske betraktninger kretser om ett hovedspørsmål:

Hvordan kan en forfatter nå de plutselige høyder som vi alle umiddelbart føler og opplever som store? Med hans egne ord: han er interessert i det som «kommer med ubetvingelig kraft og styrke og gjør seg til herre over alle som lytter til det» (kap. 1). «Lytter til» er et karakteristisk uttrykk. I antikken leste man alltid høyt. Selv når man var alene, leste man høyt, så ingen nyanser skulle gå tapt. Det var viktig å få med ordmelodi og rytme både i poesi og prosa.

Longinos mener det er fem kilder til opphøyethet i litteraturen (kap. 8). Først og fremst må forfatteren «ha store tanker i sin makt». Dernest må han eller hun (vi skal se at Longinos behandler både mannlige og iallfall én kvinnelig forfatter) ha en «entusiastisk følelse». Å ha store tanker og følelser i sin makt beror på medfødte egenskaper, mens de øvrige forutsetninger for opphøyethet kan læres og innøves: det er å kunne bruke troper og figurer (dvs. beherske billedbruk og ordstilling), velge de rette ord og lage gode setninger.

Et uvurderlig hjelpemiddel, for ikke å si en absolutt forutsetning for å nå det opphøyede, er at man har lest en kanon av gode forfattere, klassikerne. Blant de greske klassikere bruker Longinos særlig Homer, Sappho, Platon og Demosthenes, blant de romerske klassikere Cicero. Longinos var greker, og en greker som hadde lært seg et barbarsprog som latin, var en sjeldenhet. Enda mere forbløffende er at Longinos henviser til 1.Mosebok. Hans sprogkunnskaper må ha vært omfattende.

Longinos mener imidlertid ikke at man bare skal lese klassikere. Det finnes mange andre gode og sjarmerende forfattere (som Longinos også har lest). Men de er mere på det jevne. Man kan ikke vente å finne noe opphøyet hos dem. Og det er det opphøyede som er Longinos' tema.

Longinos har heller ingen ukritisk beundring for klassikerne. De er ypperst, men det betyr ikke at de er på høyden bestandig. Til tider kan de dratte betenkelig ned, noe vi senere skal se. Allikevel, sier Longinos (kap. 36), «hvis vi ... plukket ut alle feil hos Homer, Demosthenes, Platon og de andre store forfattere og samlet dem på ett brett, skulle vi finne at de ville utgjøre en forsvinnende liten del ... av den fullkommenhet disse halvguder legger for dagen ... Derfor har verden til alle tider gitt dem seiersprisen – det er en dom ingen smålig misunnelse kan omstyrte.»

Hellas fikk aldri noe rikssprog. Man talte og skrev dialekt: attisk (det er den dialekten Longinos bruker), jonisk, aiolisk, dorisk, lesbisk etc. Sappho fra Lesbos skrev naturligvis lesbisk. (En kollega annonserte i forelesningskatalogen at han ville «fortsette sine øvelser i lesbisk» og kunne ikke finne noe komisk i det.)

Longinos behersker naturligvis samtlige greske dialekter. For å gi et inntrykk av dialektmangfoldet har jeg i oversettelsen brukt riksmål så lenge Longinos har ordet, men nynorsk i Homer-sitatene og svensk for å gjengi Sappho. Avstanden mellom svensk og norsk skulle omtrent

tilsvare avstanden mellom lesbisk og at-tisk.

Longinos siterer et av Sapphos kjærlighetsdiikt (kap. 10) og har dermed bevart det for ettertiden. Sappho gir uttrykk for de overveldende erotiske følelser en annen kvinne vekker i henne. Karin Eks svenske oversettelse holder seg nøyaktig til Sapphos originale versemål, den rimløse sapphiske strofe:

Gudars like syns mig den man, som trefaldt
salig dröjer tätt vid ditt knä och fångar
lena munnens viskning och ystra läppens
leende kvitter.

Vid er åsyn skälver i storm mitt hjärta
djupt i bröstet; häftigt – när blott du skymtar –
rösten stockas, brister, och torra tungan
vilar förlamad.

Ljufligbitter strömmar en eld i hudens
fina vävnad; ögat, av natt fördunklat,
ser blott töcken, örat blott fylls av blodets
suckande susning,

mina lemmar bada i iskall svettning,
kroppen rister maktlös, och bleknad mer än
brända ängens vissnande strå jag känner
nalkande döden ...

«Er det ikke vidunderlig», sier Longinos, «hvordan hun leter frem kropp og sjel, øre, tunge, øye og hud akkurat i det øyeblikk alt liksom blir fjernt og fremmed? Hun opplever det hele i motsetninger, er varm og kald på samme tid, fornuftig og ufornuftig, engstes og er døden nær. Slik kan vi se at hun ikke er angrepet av én, men en hel herskare av følelser. De som elsker, opplever alt dette, men det som gjør Sapphos diikt så fremragende, er, som jeg sa, hennes evne til å velge ut de viktigste detaljer og knytte dem sammen til et hele.»

Longinos behandler flere forfattere på tilsvarende måte: Treffende sitater etterfulgt av kommentarer. Demosthenes og Cicero sammenlignes. (Sammenstillingen av de to er ikke tilfeldig: begge kjempet for demokratiet mot eneveldet, Demosthenes i Athen, Cicero i Roma.) «Demosthenes har for det meste en abrupt storhet, Cicero brer seg utover. Demosthenes kommer plutselig, med fynd og kraft – vi kan sammenligne ham med lynet som med ett flammer opp og slår ned. Cicero er som en brann som brer seg til alle kanter og ruller mot oss, en stor og vedvarende ild som skyter frem snart her, snart der, og stadig får ny næring» (kap. 12).

Longinos anbefaler «studium og efterligning av fortidens store forfattere og diktere» (kap. 13): «Mange blir inspirert av en fremmed ånd akkurat som Phytia, prestinnen i Delphi. Man sier at når hun nærmer seg trefoten (d.e. skammelen hun sitter på når hun profeterer), hvor det er en revne i jorden, innånder hun hellig damp og blir svanger med guddomskraft – og straks forkynner hun inspirerte og profetiske ord. På samme måte virker de gamles genialitet. Som fra hellige revner strømmar deres ånd inn i sjelen til alle som beundrer dem. Selv den som ikke så lett rives med, får her ånden og lever entusiastisk med i andres storhet.» Longinos er selv det beste eksempel på at det virkelig forholder seg slik. Med sin bok om det opphøyede har han levert et stilistisk mesterstykke som ikke står tilbake for hans litterære helter.

Longinos gir mange slående eksempler på hvordan en forfatter kan bruke figurer

og troper (dvs. plassere ord og bruke bilder). Flere eksempler gjelder asynde-ton (dvs. utelatelse av bindeord som «og», «videre», «så» etc.). Setninger uten bindeledd gir inntrykk av å «ile fremad» (kap. 19), men «kom så og sett bindeord til, om du vil ... da skal du oppdage at det hissige og beske faller til jorden, brodden og gløden blir borte. Hvis du binder sammen kroppene til dem som skal løpe om kapp, tar du farten fra dem.» (kap. 21).

Jeg vil gjerne trekke frem en *negativ* trope han har preget. Den finnes ikke i de norske oppslagsverkene jeg har nevnt i litteraturlisten, til tross for at den burde bli kjent, kanskje særlig blant journalister, også i Aftenposten. Tropen kalles «goldhet». Det er betegnelse på en uheldig billedbruk som skuffer leseren eller tilhøreren. Et eksempel på goldhet henter Longinos fra «den ellers så guddommelige Platon» (kap. 4). I sitt verk «Lovene» gir Platon uttrykk for at hvis en by blir utstyrt med forsvarsmurer, kan det føre til at innbyggerne blir feige soldater i felten. Derfor synes Platon det er fint at man i Sparta «lar murene bli liggende og sove på bakken og aldri stå opp igjen.» Det er en gold formulering ifølge Longinos. Om goldhet sier Longinos at «det er de som vil være aparte, kunstferdige og behagelige, og særlig det siste, som henfaller til denne feil. De lider til slutt skibbrudd på et hav av jugl og smakløshet» (kap. 3).

Med all sin tilbakeskuen mot den for-gangne greske og romerske litterære gullalder ønsket Longinos likevel å være

fremtidsrettet. For han sier (kap. 14): «Enda mer eggende er det om vi spør: «Hvordan vil de slekter som kommer *etter* meg, se på det jeg har skrevet?» En mann som er redd for å si noe som har bud utover hans egen tid, *må* mislykkes med det han unnfanger i sin sjel. Han føder ufullbårne og blinde tanker til verden – de får aldri vokse seg fullkomne, så de kan bli husket av senere slekter.» Longinos blir husket av senere slekter, men kanskje av fjernere slekter enn han hadde håpet.

Longinos hadde ingen spesiell grunn til å se optimistisk på fremtiden. Den romerske republikk var blitt avløst av keiserdømmet, et evelde som ikke så med blide øyne på det frie ord. Longinos behandler dette emne på slutten av verket på en måte som viser at han har følt keiserens klamme hånd.

Longinos gir først ordet til en anonym filosof-venn som uttaler (kap. 44): «Jeg og mange med meg undrer oss over hva det kan komme av at det i vår tid er så mange overbevisende, politisk interesserte, dyktige og fremfor alt behagelige

talere, mens det aldri lenger, eller iallfall uhyre sjelden, fremstår menn av det virkelige store format. Verden er inne i en litterær tørketid.» Filosof-vennens forklaring er følgende: «Idag kommer vi til verden i et lovformelig slaveri, vi suger inn slave-vaner og slave-tanker med morsmelken og får aldri drikke av litteraturens skjønneste og mest livgivende kilde, som er friheten. Det er bare når vi smigrer (nl. keiseren og hans regjering), vi når de virkelig store høyder. En slave kun bli alt mulig annet – men aldri taler. Han vil straks røbe at han ikke *kan* tale fritt, han har alltid en vokter ved sin side, det er vanen, som pryler ham til lydighet. Som Homer sier: «Dagen med trældom kjem og røver halve din manddom» ... La slaveriet være så godt og rettferdig (et av keiserpropagandaens slagord) det bare vil, det er allikevel et bur for sjelen, et fengsel for alle mennesker».

Slik fikk Longinos sagt det, gjennom sin imaginære filosof-venn. Men av politiske grunner kunne han ikke la dette bli siste ord. Det kunne vært ensbetydende med deportasjon eller det som verre var.

Han kommer derfor med et motspørsmål: «Til dette svarte jeg: «Min gode mann! Det er lett og såre menneskelig å legge skylden på den tid man lever i. Men tenk deg nu litt om! Kanskje det ikke er verdensfreden som ødelegger de store

genier». («Verdensfreden» er nok et av keiserdømmets slagord – keiserdømmet hadde endelig skapt fred i verden.) Longinos antyder at det kan hende det heller er det almindelige moralske forfall som har skylden for den litterære tørketid. Nytelsessyke, griskhet og korrupsjon «lar oss drukne i et hav av ynkelighet». (Moralismen stemmer også godt med keiserens propaganda. Keiserdømmet borget angivelig for en moralsk opprustning.)

Longinos avbryter sine moralske betraktninger med et sitat fra Euripides' Elektra: «Nei, best at dette uvisst er». «La oss heller gå videre til neste punkt», sier Longinos. Men det blir det ikke noe av, iallfall ikke for oss, for resten av verket er gått tapt.

Longinos er en tragisk skikkelse. Han er det frie ords talsmann i en ufri tid. Han vet at det ikke vil komme noen ny Demosthenes eller noen ny Cicero. De er for alltid borte med det athenske demokrati og den romerske republikk. Som ved et under er Longinos blitt bevart i ett eneste, defekt håndskrift og kan tale til oss. Vi som lever i det 20. århundre, diktaturenes århundre par excellence, kan kanskje forstå og verdsette ham bedre enn tidligere slekter.

Knut Kleve

Roma i tekst

XIX

«De tolv guder» på Forum, hos Varro og hos Vergil

Et Forumbesøk kan begynne flere steder: nærmest dagens inngang mellom Antoninus Pius' & Faustinas tempel og basilica Aemilia. Da står vi midt i det antikke Romas historie og kan orientere oss bakover i republikken og fremover i keisertiden. Eller vi kan gå hen til Regia og Vesta-templet for å begynne i den riktige enden. Selv kunne jeg tenke meg for en gangs skyld å følge den hellenistiske dikter Arats oppfordring «La oss begynne med Zevs» (ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα) – eller for så vidt Vergils versjon: *ab Iove principium* (ecl. 3.60). Det er naturligvis på Capitol Jupiter først og

fremst residerte, som Optimus Maximus. Forum forbindes ikke med så mange sentrale guder. Der hadde man jo heller ikke all verden av plass å tilgodese dem med. Vesta er der, som nevnt, og Saturn er ganske dominerende selv idag. Da er det verdt å huske at Jupiter og hans øvrige familie var godt etablert nede på Forum også, riktignok i skyggen av Capitol. Mange vil kjenne *Porticus Deorum Consentium*. Også rent topografisk har vi her et naturlig utgangspunkt, på venstre hånd når man kommer ned Clivus Capitolinus, med Saturntemplet på den andre siden (fig. 1). Varro gjør

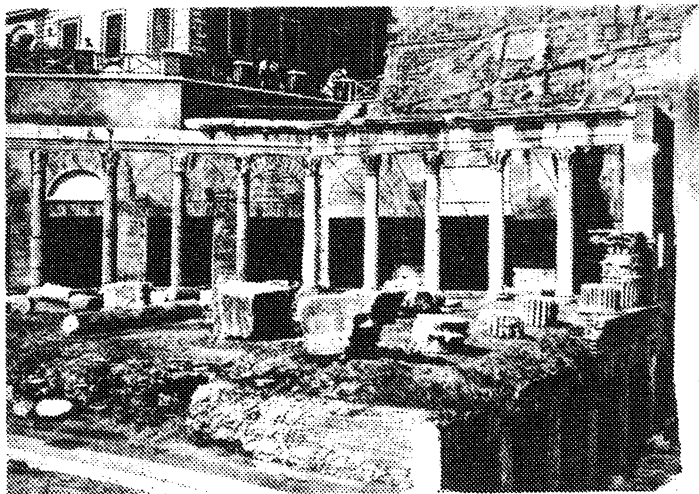

Fig. 1. *Porticus deorum consentium* (etter Nash).

oppmerksom på betegnelsen *Aedes Deum Consentium* (*De ling. Lat.* 8.71) som er språklig interessant med den gamle genitiv plural av 2. dekl., og ikke minst formen *consentium*, en leksikalsk lekkerbisen.

Hva betyr di consentes?

Det er ingen hjelp å finne i Rektorordboken. Det henger ikke sammen med *consentire* (pace Nieddu LTUR) slik mange trodde i senantikken. **Sent-* er *e*-trinnet av et utslukket pres. part. av *esse* 'være', en form vi har lært ikke finnes på latin, men vi kjenner den med *o*-trinn på gresk i *ont*-stammen (jf. *ontologi*). Analoge dannelser er: *prae-sens* ('tilstede-/nærværende' med *prae-* i en gammel betydning), og *ab-sens*. I en innskrift finnes til og med *insens*. Språkbrukerne selv følte i klassisk tid savnet av et levende pres. part. som ekvivalent til gresk ὄν. I senere latin rådet man bot på saken med former som *constitutus*, *existens*, *extans*. Alt Caesar, som så bort fra *s*-en, forsøkte seg med formen *ens*, etter hva vi hører hos grammatikeren Priscian. Ifølge Quintilian (8.3.33) skal Sergius Plautus (hs. Flavius) som den første ha dannet ordene *ens* og *essentia* i 1. årh. e.Kr., men i følge Seneca (*epist.* 58.6) var det Cicero som var først ute med *essentia*. Det var i alle fall former som fikk stor suksess i middelalderen, både *ens* og *essentia*. Da inngikk de i filosofers og teologers vokabular: *De ente et essentia*, *entitas* (entitet), *ens rationis*, *ens entium* (som betegnelse på Gud som vesenes vesen). *Di consentes* skulle dermed være å forstå som de 'sam-værende' guder.

Vettius' søylegang – hedendommens siste blaff

En rekke marmorsøyler med korintiske kapiteler gir følelsen av en søylegang (fig. 2). Bakkenfor ses flere rom, 7 i alt. En innskrift fanger oppmerksomheten. Epigrafisk hjelp trengs for å utfylle den (*CIL* 6,102 = Dessau 4003): [*de(or)um c]onsentium sacrosancta simulacra cum omni lo[ci totius adornatio]ne cultu in f[ormam antiquam restituto] [V]ettius Praetextatus v(ir) c(larissimus) pra[efectus u]rbi [reposuit] curante Longeio ...* «De høyhellige statuer av de 'samværende' guder har den fornemme Vettius Praetextatus gjenoppstilt som borgermester med hele lokalitetens fulle utsmykning idet han bragte kultusen tilbake til dens gamle form idet Longeius stod for ...» Innskriften lærer oss noe om anlegget i dets siste fase. Fornyerens fulle navn var Vettius Agorius Praetextatus, en sentral person i det 4. årh.s Roma og, ved siden av Symmachus, en innbitt forkjemper for den gamle kultus; han var et 'helvetesskarn' ifølge den uforsonlige Hieronymus. Som tilhenger av den gamle tro hadde han problemer med karrièren. Det forandret seg med Julian; også Valentinian I hadde bruk for ham som den effektive administrator han åpenbart var og utnevnte ham til praefectus urbi i 367. Det var i dette året han angivelig skal ha latt falle den herostratiske bemerkning til den nye pave Damasus I: «Gjør meg til biskop for den romerske kirke (dvs. pave), og jeg blir straks kristen.» Innskriftrester viser at han ble beåret med statuer etter sin død i 384. Gravskriften (*CIL* 6,1779 = Dess. 1259)

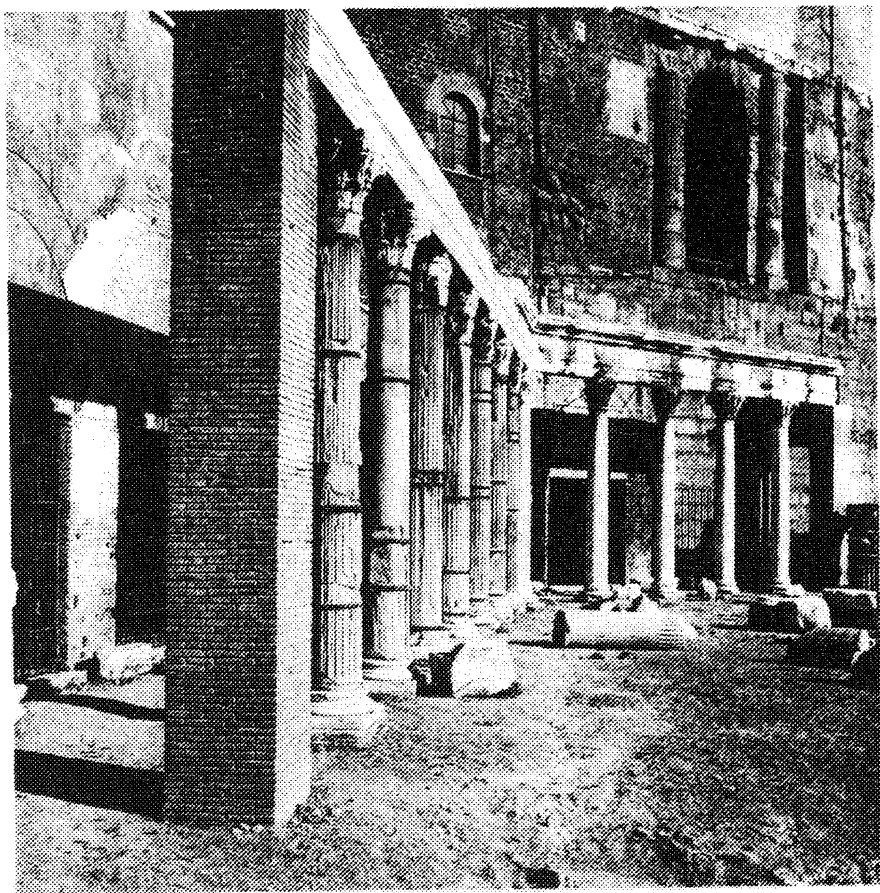

Fig. 2. Porticus deorum consentium (etter Nash).

lister opp en rekke funksjoner i den gamle tros tjeneste. På denne bakgrunn er det forståelig at han rettet oppmerksomheten mot det sentralt beliggende minnesmerke over den olympiske guddefamilie. Det måtte nødvendigvis virke som en provokasjon på statsmakten

å la nettopp denne polyteistiske 'æresbolig' fremstå fornyet, ikke minst at kulten ble vekket til live igjen med gudemåltider og det hele (om enn ikke for så lang tid). Slik fornyet bragte anlegget tanken hen på den gamle gudetroes beste dager.

Hvordan det begynte

Nå kjenner vi for øvrig godt til året da kretsen av 12 guder ble 'innført' i Rom, det skjedde i Roms første store kriseår under 2. punerkrig, i 217 f.Kr., etter nederlaget ved Trasimenersjøen. Den religiøse aktivitet var hektisk; de sibyllinske orakler ble konsultert, og den romerske religion ble mer og mer 'internasjonalisert'. Et anlegg for 12 guder (en dodekade) etterlignet for så vidt hva man hadde på mange steder i den greske verden. Livius er vår kilde til den første feiring (22.10.9): «Dernest ble det holdt tre dagers lectisternium, arrangert av decemvirene for ofringer. Seks gudehynder (*pulvinaria*) var stilt til skue, den første for **Juppiter og Juno**, den andre for **Neptun og Minerva**, den tredje for **Mars og Venus**, den fjerde for **Apollon og Diana**, den femte for **Vulcanus og Vesta** og den sjette for **Mercur og Ceres**.» Utvalget er det gamle kanoniske. Sammenstillingen er delvis original, både den gjennomførte pardannelse (dyader) og et par av kombinasjonene (2. og 6.), resten er mer selvsagt: Jupiter og Juno er det mektige ektepar, Apollon og Diana et søskenpar. Mars og Venus (Ares og Afrodite) er strengt tatt en påminnelse om den noksom bekjent utenomekteskapelig affære (Odys. 8, 266ff.), men nettopp denne 'gruppen' skulle få et oppsving i Augustus-tidens offisielle ikonografi av dynastiske og nasjonale grunner. Det skjedde for full musikk på Forum Augustum. Neptun og Minerva som par minner oss om forbindelsen dem imellom i Athen: Poseidon og Athene var rivaler i beskyttende godgjørighet. Vul-

canus og Vesta er som femte par ut de sterkeste olympiere på Forum-området fra gammelt av; for så vidt ville kanskje ikke de greske assosiasjoner ha vært de sterkeste nettopp der.

Ennius klarte det mesterstykke å presse samtlige 12 inn i to heksametre, overbevisende plassert av Skutsch i 7. b. av *Annales* (v. 240 f.), dvs. under Hannibal-krigen: *Iúno, Vésta, Minérva, Cérés, Diána, Venús, Mars, / Mércuriús, Iovis¹, Néptunús, Volcánus, Apóllo*. Ennius klarer til og med å anbringe regelrette cesurer i de to linjene (hepthemimeres). Og ikke nok med det. Han har elegant samlet de seks kvinnelige guddommer først og anført av Juno som seg hør og bør. Venus og Mars blir 'par' også hos Ennius. Navnene ville nok ha latt seg ordne til to heksametre på andre måter også, men med tap av nevnte ekstra-effekter.

Opplysninger om søylegangen fra 'vår' periode, er mangelfulle, men det er naturlig å tenke seg at anlegget lå på samme sted og fremviste seg på tilsvarende måte som Vettiús-anlegget. Jeg skal ikke her spekulere alt for meget om forholdet mellom gudepar og arkitekturrester frilagt for mer enn 150 år siden. En grundig ny gjennomgang med gravninger er blitt etterlyst. Så langt vil man tro at 6 av de 7 frilagte rommene var bestemt for 6 gudepar.

Varros 'prophimium' til Res rusticae

For Augustus var det all mulig grunn til å holde anlegget i hevd så meget mer som

han i sine *Res Gestae* fremhever sin nidkjærhet med å arrangere lectisternier. Et viktig testimonium er Varros fra triumviralperioden i åpningen til verket om landbruk (*Res Rusticae*), det eneste fullt bevarte verk fra hans hånd. Det er godt å kunne trekke denne store lærde frem igjen (cf. *KF* '95:1,59ff. & '91:1,35f.). Han har flere uvurderlige opplysninger til bl.a. Romas topografi. (Cf. *KF* 93:1,46f.). Som pensjonist var han opptatt av rasjonell gårdsdrift. *Res Rusticae* i 3 b. er nok mindre lest enn Catos jordnære *De agricultura*, knudret i stilen som det er, om ikke fullt så ille som sammes *De lingua Latina*. Saklig sett er det mest spennende for de spesielt jordbruksinteresserte. Blant Vergil-forskere har hans verk en særlig plass siden det var med og inspirerte Vergil til *Georgica*. Verket er i dialogtradisjonen, og samtalerne foregår i Roma. I boks samtale finner sted foran Italia-kartet i Tellustemplet i Carinae-kvarteret ved foten av Esquilin (2,1). Verket er dedisert til hus-truen Fundania som nettopp hadde kjøpt seg en gård i sabinerområdet.

Det som interesserer oss her er at Varro inkluderer et gudeprømium av høyst faglig-praktisk karakter i selve åpningen (1.1.4-6): «Og siden det heter at gudene står de virksomme bi, vil jeg først påkalle dem og ikke, som Homer og Ennius, musene, men De tolv forsamlede guder, men likevel ikke de urbane hvis statuer står forgyldt oppstilt ved Forum, seks mannlige og like mange kvinnelige, men de tolv guder som er bøndernes særlige beskyttere. Først de som omfatter alle landbrukets produkter i form av himmel

og jord, **Juppiter og Tellus**; og fordi disse kalles de store foreldre (urførel-dre), er det at **Juppiter** slik kalles far og **Tellus Moder Jord**. Og på neste plass, **Solen og Månen**. Deres perioder følges når ting sås og høstes. På 3. plass, **Ceres og Liber**, fordi deres produkter er mest nødvendige for livsoppholdet; for ved dem kommer nemlig mat og drikke fra gården. For det fjerde **Robigus og Flora**; om disse er nådige, behøver ikke kornrusten å forderve korn og busker eller vil disse sviakte når det gjelder å blomstre i rette tid. Derfor er det innrettet offentlig fest for Robigus, Robigalia, og for Flora er det leker kalt Floralia. Likeledes ærer jeg **Minerva og Venus**, av hvilke den ene tar hånd om olivenlunden, den annen haven. I sistnevntes navn er den landlige **Vinalia**-fest innrettet. Jeg retter også min bønn til **Lympha** og til **Bonus Eventus**, for uten vann er alt landbruk tørt og nødlidende, og uten fremgang og «godt resultat» er det frustrasjon og ikke dyrkelse.»

(Et quoniam, ut aiunt, dei facientes adiuvant, prius advocabo eos, nec, ut Homerus et Ennius, Musas, sed duodecim desos Consentis; neque tamen eos urbanos, quorum imagines ad forum auratae stant, sex mares et feminae totidem, sed illos XII deos, qui maxime agriculturalum duces sunt. Primum, qui omnis fructos agrum culturae caelo et terra continent, Iovem et Tellurem; itaque, quod ii parentes magni dicuntur, Iuppiter pater appellatur, Tellus Terra mater. Secundo Solem et Lunam, quorum tempora observantur, cum quaedam seruntur et conduntur. Tertio Cererem et Liberum, quod

horum fructus maxime necessari ad victum; ab his enim cibus et potio venit e fundo. Quarto Robigum ac Floram, quibus propitiis neque robigo frumenta atque arbores corrumpit, neque non tempestive florent; itaque publice Robigo feriae Robigalia, Florae ludi Floralia instituti. Item adveneror Minervam et Venerem, quarum unius procuratio oliveti, alterius hortorum; quo nomine rustica Venalia instituta. Nec non etiam precor Lympham ac Bonum eventum, quoniam sine aqua omnis arida ac misera agri cultura, sine successu ac bono eventu frustratio est, non cultura.)

Man har selvsagt vært klar over at Varro med sine landlige guder er på linje med de 12 på Forum, men så vidt jeg kjenner til, har man ikke forsøkt å se Porticus-panelet som mer direkte forbilde. Felles er grupperingen av guder to og to, noe som forholdsvis sjelden er gjennomført konsekvent andre steder. I og for seg ligger ikke slik gruppering greit til rette

for hans gudekrets. Jeg synes formelig å merke at han har anstrengt seg for å kombinere en kvinnelig og en mannlig guddom etter mønster av søylegangens: Det var ikke noe problem for ham å begynne med Jupiter for himmelguden hører hjemme i den agrare kontekst som forutsetning for alt som gror og vokser. Ved sin side får han imidlertid en annen enn sin gemalinne Juno. Varro er kanskje influert av forestillingen om 'Det hellige bryllup' med formælingen mellom Himmelguden og jordgudinnen. Sol og Luna er forlenget fremme i den romerske bevissthet som Apollons og Dianas fremtredelsesformer i den fysiske verden. Ceres var også selvsagt, som korn-gudinne hører hun med i begge kontekster. Som partner gir Varro henne Dionysus i stedet for søylegangens Mercur selv om vinguden ikke var noen olympier. Men Dionysus finnes ofte opptatt i 12-gude-kanonen på gresk grunn, bl.a. både i Olympia og på Parthenonfrisen (fig. 3) i klassisk tid. Etter disse tre par

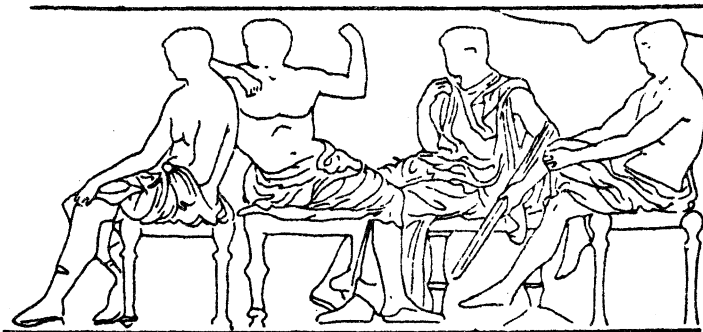

Fig. 3. Parthenons østfrise: Dionysos nr. 2 fra venstre..

stiger Varro ned til lavere guddommer, dog slike som kan forbindes med religiøse fester av betydning. Robigus og Flora representerer henholdvis fiasko og suksess for grødens vekst og er tematisk sentrale for verket. 5. par, Minerva og Venus, er et brudd på prinsippet om kjønnskvoltering. For øvrig har vi ofte nok en ujevn fordeling av mannlige og kvinnelige guder i dodekade-lister, som oftest med overvekt av de mannlige guder. Minerva og Venus representerer hver sin gruppe blant Forums *di consentes* samtidig som de signaliserer hver sitt viktige virkeområde innenfor landbruket, olivendyrking og havebruk. Venus' partner fra Forums søylegang, krigsguden Mars, var naturligvis lite anvendelig i agrar sammenheng. Minervas mannlige motpart på Forum, Neptun, ble hos Varro byttet ut med den nokså farveløse *Lympha* i 6. par, kildevannets gudinne. For om vi igjen tenker på Neptuns og Minervas attiske ekvivalenter Poseidon og Athene, er Poseidon nettopp i den sammenheng en kildegud. Da er det bare ett av de seks parene fra portikken som Varro ikke har noen konneks med, *Vulcanus* og *Vesta*. Selv avslutter han rekken med *Bonus Eventus* som personifiserer ønsket om en rik høst. Varro gir dermed sitt gudeprømium en naturlig avrundning i pakt med bondens gamle bønn om at grøden må komme vel ut. Man har også sammenlignet med den allmektige Lykke som både den enkelte og samfunnet ønsker å ha et godt forhold til, *Agathé Tyche*. Hun var populær som knapt noen annen gudemakt i hellenistisk tid.

Prømiet i Georgica I

Da Vergil snart etter gikk igang med sitt landbruksdikt, var det tydeligvis en utfordring for ham å kombinere det olympiske med det faglige og gi tilbake til temaet både poesi og høyhet. Hans prømium består i sin helhet av 42 vers og 13 skikkelser, *Caesar Octavian* kommer til. Prømiet utgjør omtrent en tolvtedel av første bok, og lengden kan bare rettferdiggjøres som innledning til hele verket. Først skisserer dikteren i fire knappe vers hele verkets innhold bok for bok, så fortsetter han umiddelbart med en bønn om hjelp. Det som her stykkes opp, bes leseren vennligst tenke på som én lang sammenheng:

Nr. 1-2 Dere strålende kosmiske lysvell (*mundi lumina*),/ dere som styrer det hellende år over himmelens hvelving;

Vergil begynner *ikke* med *Juppiter* og *Tellus*, alias *Terra (Mater)*. Varros hovedguder glimrer med sitt fravær av flere grunner. 'Jorden' er uansett sentral, men har jo en stilling for seg som det element bonden bakser med. Dessuten har, som vi snart skal se, Vergil funnet en 'skjult' plass for henne i bønnen. Hva *Jupiter* angår, er han selvsagt en hovedgud også i *Georgica*, men reservert for en annen sammenheng i 1. bok, det filosofiske parti som begynner med v. 118 hvor det er tale om menneskets plass i den kosmiske orden (jf. min art. «Vergil» i *Vestens tenkere*, I (1993) 159 f.). *Jupiters* navn ville også ha vanskeliggjort hyldes-ten til *Caesar Octavian* som den 13. skikkelse (Weinreich 617). Men Vergil min-

ner eksplisitt om sin prosaiske for-
genger når han begynner med å anrope
clarissima mundi lumina. 'Verdens strå-
lende lys', nemlig Sol og Luna, viser
samtidig fremover til senere partier i 1.
bok hvor sol og måne spiller en viktig
rolle. Også for Vergil er Sol og Luna
relatert til Apollon og Diana.

Nr. 3-4 dere to, **Liber** og nærende **Ceres**,
så sant gjennom dere/ jorden har byttet
Chaonias nøtt med de frodige aks og/
blandet med nyfunnen vindruesaft ac-
helóiske begre;

Også dette par er i direkte linje fra Varro:
Ceres er naturligvis en hovedgud for 1.
b.; i v. 338-350 har dikteren en frisk
skildring av bondens vårlige kultus om-
kring korn gudinnen. Liber (Dionysos) er
hovedguden for 2. b. Der får han sitt eget
prømium. Vergil vil ikke bare markere
avstand i stil til Varro hvis prosaiske
budskap lød: mat og drikke er de største
livsnødvendigheter. Vergils språk er fylt
av religiøs følelse, Ceres er *alma*, næren-
de som en mor, gudene har en aktiv
omsorg for menneskene. Først og fremst
legger dikteren et sivilisasjonshistorisk
perspektiv på tingene: menneskene tok
et langt skritt i sin utvikling da de kunne
holde opp med svineføde og blande
druesaft i vannet.

Nr. 5-6 dere dertil, dere **fauner**, så hjelp-
somme makter for bønder,/- tred dere
nær, mine fauner, i flokk med de unge
dryader!/- gaver fra dere besynges av
meg.

Med dette '3. par' avviker Vergil fra
Varros Robigus og Flora, og orienterer
seg etter oppbygningen av sitt eget dikt-
verk. Samtidig avviker han også mer
radikalt fra kanon og bringer inn natur-
guddommer kollektivt, jeg hadde nær
sagt en gudefauna. Jeg kjenner foreløpig
bare ett eksempel på at en kollektiv flokk
har en av plassene, nemlig i Olympia
hvor charitene hadde én plass blant de
12. Også Weinreich gjør oppmerksom på
parallellen. De tre charitene hadde kan-
skje ikke fra først av hatt en så ærefull
plass, men senest rundt 400 f. Kr. var de
en del av ensemblet på 12 guder (do-
dekátheon) som en lokal tillempning av
den mer allmenngyldige kanon (med el-
veguden Alpheios, Kronion og Rhea).
Det er ikke urimelig at Vergil kan ha
kjent denne olympiske varianten; Olym-
pia var jo fortsatt et internasjonalt val-
fartssted av rang, men Vergils avvik er et
langt viktigere signal enn som så. Ikke
bare demonstrerer han gjennom det mes-
te sin frihet fra all skjematvang, på dette
sted vil han også sprengne den numeriske
begrensning. 12-tallet skal ikke være
mer enn en såvidt synlig grunnform. Vi
ser det alt av det første 'par', *mundi
lumina*, som Vergil i motsetning til Varro
ikke spesifiserer. Om vi ikke skulle ha
fattet dette poeng, gjør han det ytterlige-
re klart ved avslutningen av rekken når
han inkluderer *samtlige* guder for vekst
og vær i en 'ingen-glemte'-formel til slutt:
«samtlige guder som markenes vern har
til omsorg og virke,/- dere som både vil
nære ny vekst når den ikke er sådd og/
dere som sender rikelig regn over såfelt
fra oven.» (v. 21-23)

Dikteren viser her også fin innfølingsevne i bondens situasjon. Nettopp naturguddommene er en viktig del av bondens liv, slike som hedres med festligheter og store påkostninger. Faunus hører hjemme i en slik sammenheng (cf. Horats' ode 3.18 og *KF* '90:1,69). Samtidig kommer det liv og fart over bønner, navnet *Fauni* lyder som en fanfare to ganger. Det er ikke minst gjeterens verden Vergil bringer inn; fauner og dryader nevnes en gang hver seg i eklogene (6, 27; 5,59). Vi er med disse naturvesnene plutselig over i annen halvdel av *Georgica* (cf. *KF* '94:2, 69ff.). 3. bok åpner med en påkallelse av gjeterguder som gudinnen Pales og Apollon Nomios. Siden Vergil alt er inne i 3. boks tematikk før han har nådd midten av sin rekke på 12, blir også disposisjonen av de tolv guder på bøker interessant.

Nr. 7-8 Og du, til hvis ære/ jorden, berørt av din mektige fork, fødte vrinskende hingster,/ du, min **Neptun**. Og du [**Aristaeus**] som skogen beskytter, for deg jo/ beiter i Ceas fruktbare kratt hvite flokker av okser;

Vergil har midt i rekken en av de olympiske tungvektene, Neptun. Det er nok ingen tilfeldighet at Minerva står på samme plass i Varros liste. Vergil vil ha en gud av samme rang fra tolverkretsen, og Neptun var blitt forbigått av Varro (av gode nok grunner). Der hvor gudekretsen avbildes, er Neptun kjennelig på sin trefork (fig. 4). Den minnet om at Neptun/ Poseidon først og fremst var havgud; like lite som vi kunne antikkens mennesker unngå å tenke på ham slik Homer hadde fremstilt ham. Men hos Vergil får treforken en annen dreining. Neptun står frem som 'jordherren', jordrysteren. For første gang bringes også jorden (*tellus*) og hennes produktive kraft inn i bildet. Gjennom støtet fra Neptuns trefork blir hesten født av jorden. 'Berørt' er for svakt i min oversettelse; det står rystet (*percussa*), for som jordens gud har Poseidon tilnavnet Hippios (til *hippos* 'hest'). Tenk ikke på arbeidshesten, men på veddeløpshesten og stridshingsten. I Athen kjente man tradisjonen om Oidipus' død på Kolonos Hippios hvor gudens sæd skal ha falt på klippen hvorpå den første hest sprang

Fig. 4. De kanoniske 12 fra en freske i Pompeii: Neptun nr 2 fra høyre.

frem fra grunnen. Hesten står sentralt i III og er med på å gi hele Georgica et anstrøk av imperium Romanum.

På det stedet i bønner hvor Varro fraviker fra ♂-prinsippet, gjør Vergil det samme, bare motsatt, med sine to mannlige skikkelser, en gud og en heros (bortsett fra at han altså på en måte har reddet prinsippet med den halvt personifiserte *tellus* som hestens mor). Neptuns anonyme makker krever ekspertkunnskaper i gresk mytologi. Aristaeus er etter vanlig regning ingen guddom, men som heros står han midt i blant dem. I IV har han en viktig plass som birøktens opphav (*inventor*), men det er ikke i den egenskap han nevnes her. Som *poeta doctus* minner Vergil om noe av den mytologi som knyttet seg til skikkelsen. Apollonios fra Rhodos forteller i sin *Argonautica* hvordan kykladene, spesielt øya Keos, engang ble avsvidd av forpestende hete. Apollon rådet keerne ved den anledning til å tilkalle hans sønn Aristaeus fra Phthia. Aristaeus kom og bygde et alter for Zevs, regnguden, hvorpå denne svarte med å sende legende etesiske vinder. På Keos ble Aristaeus en som beskyttet buskaper for gjeterne. Dermed får Vergil også bragt kveget, hovedsaken i 3. bok,

frem i gudeinvokasjonen. *Pinguia dumeta* 'de fruktbare kratt' minner om hvordan Aristaeus fikk gitt øysamfunnets prekære klimatiske balanse et støt i den riktige retning. Frodigheten, som Aristaeus skaffet, er forutsetning for kvegets trivsel. Om Vergil var en innovator for denne form for gudeproømium med fauner og dryader, er han det ikke mindre ved å inkludere heroer i kretsen.

Hører heroene hjemme i 12-gudesammenheng? Det er ikke noe rikholdig materiale vi har å holde oss til før dikterens tid. Men én heros står i en særstilling, Herakles. Han fikk tidlig innpass i det høyforne gudeselskap mer og mindre på lokalt initiativ. Herodot beretter riktignok i sin Egypt-bok (2.43) at Herakles der var inkludert blant de 12 guder: «Om Herakles har jeg fått den opplysning at han er en av de tolv guder»; dette er lite å bygge på i vår sammenheng (jf. A.B. Lloyds komm. til stedet, 1976) siden Herakles bare er en ekvivalent til en egyptisk skikkelse (*interpretatio Graeca*). Og fra Magnesia finnes det en relieff-frise fra alteret tilhørende Artemistemplet fra ca. 150 f. Kr. Bedre farne er vi med et veggmaleri fra Pompei fra Augustus-tiden (fig. 5). Her

Fig. 5. «De 12 guder» fra en freske i Pompeii: Hercules nr 5 fra venstre.

hører Hercules beviselig til en gruppe på bare 12. Det interessanteste og kunstnerisk mest minneverdige eksempel er den såk. Puteal Albani (fig. 6) som sikkert gjengir en klassisk gresk fremstilling. Her ses Herakles tydelig nok blant de tolv guder. Det er verdt å ta med en liten historie fra Diodor (4.39.4) som illustrerer dilemmaet med 'inntrengeren': «Det fortelles om Herakles at da Zevs valgte ham inn blant de tolv guder, så sa han nei takk til en slik ære. Det lot seg jo ikke gjøre at han ble valgt inn uten at en av de tolv guder ble kastet ut. Det ville være bakvendt om han skulle si takk til en ære som medførte vanære for en annen gud.» Etter Vergils tid er materialet meget større. Vi kan vel slutte at Herakles/ Hercules var så pass veletablert for Vergil at han kunne gå videre og erstatte ham med en fremragende heros fra landbrukssfæren. Men han ville ikke ha satt Aristaeus inn med mindre han hadde tiltenkt ham den store rollen han har fått i bok IV. Om han har visst at Aristaeus nøy en tilsvarende guddommelig rolle lokalt, er mulig, men sikre kan vi ikke være. Fra Kyrene, hvor Aristaeus stod sterkt som lokal heros, kjenner vi i hvert fall et eksempel på at han var inkludert blant de 12. Det dreier seg om et ufullstendig relieff fra Kyrenes Agora, datert til tidlig keisertid, hvor Aristaeus sees blant olympiske guder.

Det er nok ingen tilfeldighet at Vergils eksempler på heroer (Aristaeus og Trip-

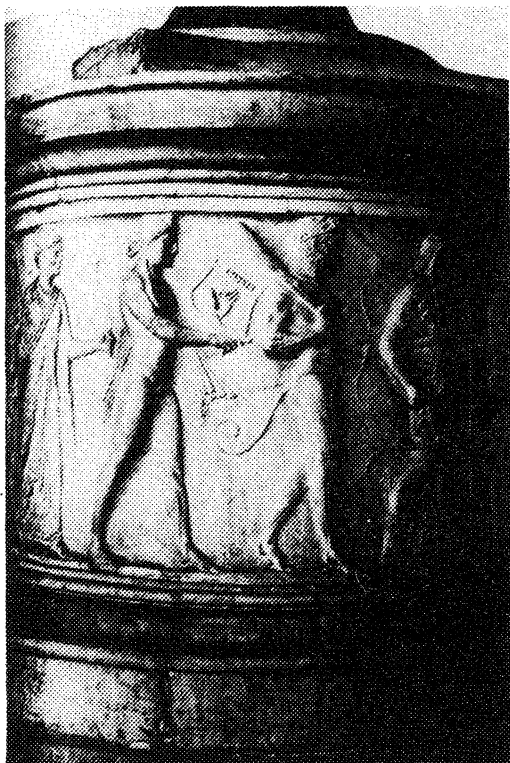

Fig. 6. «Puteal Albani»: Hadrinas tid med bl.a. Apollon og Hercules.

tomelus) er anonyme. Den ting lar seg vel tolke som en kledelig beskjedenhet, den store ære tatt i betraktning. For øvrig ligger begrunnelsen for utmerkelsen i selve omtalen av heroen, og ingen annen omtale kommer Georgicas aktuelle problematikk så nær som den Aristaeus har fått: kvegets bugnende trivsel er hans verk. Aristaeus vil dessuten føles som en erstatning for faren Apollon (Apollon Nomios). Slik forberedes introduksjo-

nen av Octavian som den siste i rekken. Det kunne for øvrig sies meget om overensstemmelsen mellom Aristaeus og Octavian innen rammen av Georgica – nærheten til Apollon er bare ett trekk i bildet.

Nr. 9 Pan, du skal selv dine fedrene skoger forlate, Lycaeus' / beiter, du sauenes vern; siden *du* for ditt Maenalus kjærer, kom, stå meg nådefullt bi, du tegéiske gud,

Pan er langt fra noen fyllekalk i sammenhengen. Han har flere funksjoner: Han bringer inn småkveget – sauer og geiter – som tema for 3. bok. Selv har han adskillig av bukkenaturen ved seg. Han minner om om gjeterlandskapet par excellence, Arcadia på Peloponnes (*silvae amnesque Lycaei* som det heter i innledningen til 3. bok). Han avrunder de guder som er assosiert med 3. bok; han står ikke bare den italiske Faunus nær, han ble av mange direkte identifisert med ham. Men vi får også en viktig allusjon på dette sted. Så langt i oppregningen tillater Vergil seg et lite pust ved å anbringe bønnens hovedverb: kom og beskytt (ditt domene). Dette *adsis*, som står til den peloponnesiske Pan, hører til alle gudene, for bønningen som helhet gjelder gudenes hjelpende nærvær. Her er det jeg finner en allusjon til Pans mest berømte epifani, et tegn på at han var noe mer enn en rustikk nisse. Han trådte som kjent plutselig inn i den athenske gudeverden i byens skjebnetime, like før slaget ved

Marathon. Da var det at atenerne sendte løperen Philippides til Sparta for å be om

hjelp. Da han på turen var kommet nær Parthenionfjellet ovenfor Tegea, viste Pan seg for ham og ba Philippides spørre for ham i Athen om hvorfor atenerne ikke viste ham ære siden han hadde hjulpet dem før og ville gjøre det igjen. Fra da av fikk Pan sin helligdom under Akropolis. Tilsvarende vil man høre overtoner også i Vergils ord. Visstnok gjelder bønningen diktet og bondens virksomhet, men disse landlivets guder skal bringe hjelp også til et nødstedt land slik han gjør det inntrengende klart i slutten av 1. bok.

Med 5 skikkelser (/grupper) og 8½ vers av i alt 12 skikkelser og 15½ vers blir 3. bok den mest fokuserte boken i gudeanropelsen.

I det hele tatt skjer en vending på dette sted i bønningen; jeg tar de tre siste under ett:

Nr. 10-12. [...] samt **Minerva**, / mor for oliven, og gutten [**Triptolemus**] som fant opp den krumbøyde plogen; / du, **Silvanus**, som fostrer fra rot de spedesypresser.

For å motvirke inntrykket av det skjematisk går Vergil tilbake igjen til de to første bøkene. At IV – biboken (med en liten utstikker til havebruk) – ikke betenkes i denne sammenheng, kan ved første blick virke merkelig. Én ting er at Aristaeus – heroen – fikk en fremtredende plass. Det sikter ikke bare til 3. b., men har også en side til 4. og gir dermed øket vekt til denne skikkelsen; som den eneste dukker han da også opp igjen som en episk hovedskikkelse i IV. Enda en ting

er at bisamfunnet er et politisk samfunn, i mangt en allegori på det romerske samfunn. Dermed antydes at den 13. skikkelse kan ha noe med neglisjeringen av IV å gjøre så langt. Dette får jeg kanskje mulighet til å si noe om i neste Roma i tekst hvor perspektivet utvides også for Roma-vandrer.

Hvis 2. bok har virket litt stedmoderlig behandlet i forhold til 3., bøter dikteren på det ved å føye Minerva til. Nå spiller ikke olivendyrking noen større rolle i 2. bok av Georgica. Men den ting er like fullt en viktig side av italisk jordbruk. Minerva var nevnt av Varro, og hun hørte hjemme i *Porticus Deum Consentium*. Som makker til Pan virker hun overraskende. Det er da heller ingen grunn til å legge vekt på dyade-prinsippet på dette trinn i bønnen.

Plogens oppfinner Triptolemus har først og fremst nærhet til Ceres og bringer oss tilbake til 1. bok hvor plogen selvsagt er sentral fra første arbeidsdag (43 ff.). Vergil beskriver hvordan den rette plog er konstruert, det viktigste av bondens 'våpen'.

Til slutt kommer Silvanus som verner den spinkle sypressen. Vergil forener her henvisning til 2. og 3. bok. Også Silvanus er gjetergud (*ecl.* 10.24). Han opptrer flere ganger i selskap med Pan (2, 494). Hans navn peker samtidig hen på trær

som jo er et eget tema i 2. bok, spesielt hvordan skudd, stiklinger av alle slag sikres liv og god vekstvilkår – også det tema trenger sin sakkyndige beskytter.

Litteratur:

Til *Di consentes*:

O. Weinreich i: Roscher: s.v. «Zwölfgötter», b. 6 (1924-1937), col. 764-848, sitert etter sammes *Ausgewählte Schriften II*, Amsterdam 1973, s. 555-664.

Gratia Berger-Doer i *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae III 1* (1986) s.v. «Dodekathēoi», s. 646-658.

E. Will *ibidem* s.v. «Dei consentes», s. 658-660.

G. Wissowa i *RE* s.v. «Lectisternium».

Til *Porticus Deorum Consentium*

G. Nieddu i *Lexicon Topographicum Urbis Romae*, II (1995), s.v. «Dei Consentēs, Aedes» (med nærmere litt.).

Til Varro: J. Heurgons utgave av *Res Rusticae*: Varron. *Économie rurale* («Budé»), Paris 1978.

Til Vergil: G. Wissowa, «Das Proömium von Vergils Georgica», *Hermes* 52, 1917, 92-104.

Egil Kraggerud

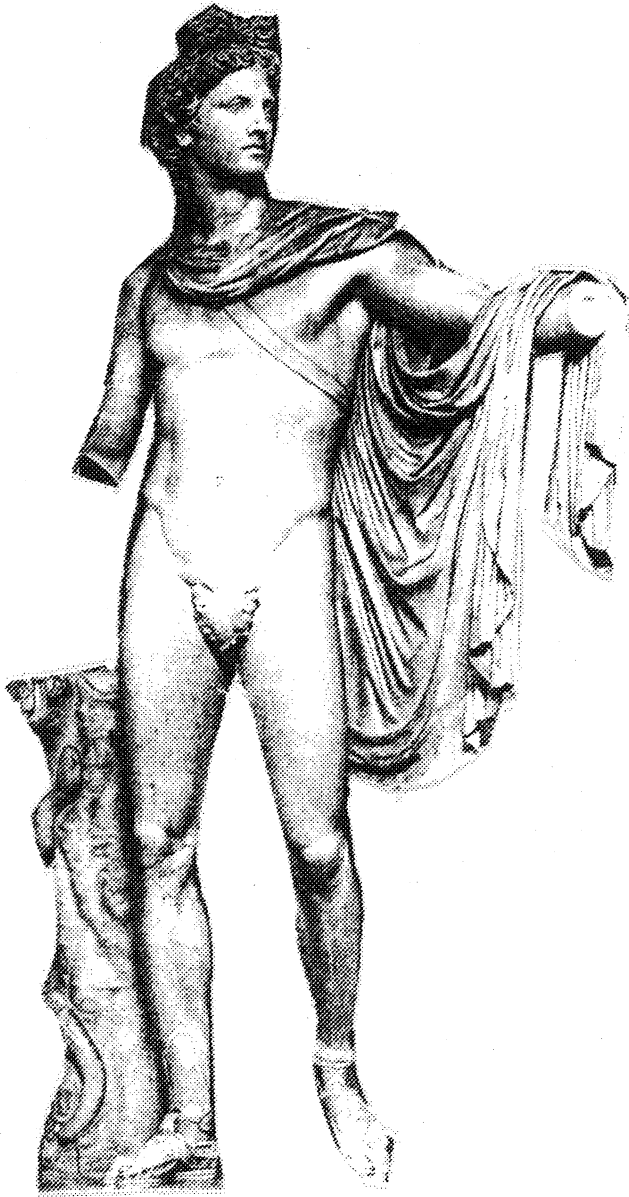
Varför just «klassisk»?

De första stegen att starta en intresseförening för de klassiska ämnena, i skola och på universitet, togs i ett varmt seminarierum på Blindern alldeles i början av juni 1985. En skara lärare, som samlats på dåvarande Klassisk institutt, kom överens om att vi inte bara skulle vända oss till lärare i latin och grekiska och andra antikinriktade ämnen men också till antikens vänner rent generellt. Vi luftade för övrigt redan då planer på att ge ut ett medlemsblad. Vid stiftelsesmötet i Lektorernas hus 28. oktober samma år diskuterade vi vad vi skulle kalla denna förening. Danmark hade sin Klassikerförening för alla sina antiklejare, och i Sverige fanns en annan etablerad organisation, Svenska klassikerförbundet. Många talare ansåg nog att också vi borde ha med adjektivet «klassisk» i titeln både på förening och tidskrift. Namnet «Norsk Klassisk Forbund» hade också föreslagits i det brev där vi inbjöd till mötet. Flera fruktade dock att benämningen «klassisk» var obegriplig för flertalet norrmän. Efter allvarliga och strategiskt viktiga samtal stannade dock interimsstyrelsen, som leddes av Egil Kraggeruds milda hand, för adjektivet «klassisk».

«Klassisk» är emellertid fortfarande en omstritt benämning trots föreningens tioåriga verksamhet. Under ett sammanträde med Det nasjonale fagråd for klas-

sisk filologi i nittioalets början fördes sålunda långa debatter både om substantivet *filologi*, som egentligen ingen förmodades veta vad det betyder, och om bestämningen *klassisk*. En del frågade varför vi inte kunde tala om latinska och grekiska studier istället. Klassisk filologi är nämligen en gammaldags benämning, som inte alls är en gångbar titel på ett universitetsämne överallt i Europa. Det väsentliga borde vara att slå vakt om antiken, inte det klassiska, ett ord som många associerar med tysk nyhumanism. Dessutom, framhölls det, kunde man inte vänta sig att en professor, eller försteamanuensis för den delen, skulle kunna stå lika starkt rent vetenskapligt i både latin och grekiska. Rent språkligt har nämligen dessa språk inte mycket gemensamt, utom att de är indoeuropeiska. Att de rent kulturellt ligger varandra betydligt närmare är en annan sak.

Likväl håller vi vid universiteten fortfarande stort sett fast vid *klassisk filologi* i ämnesbeskrivningar till lediga tjänster, men med inskränkningar att tjänsten speciellt skall vara inriktad på latin, eller grekiska. Stämpeln «klassisk» blir vi således inte av med, och då frågar man sig varför detta adjektiv blivit så inarbetat för just våra antika ämnen. Inte bara filologi men också arkeologi är för övrigt klassisk, så vi får glädja oss åt att vara klassiker var och en på sin kant. Detta

Apollo di Belvedere (Vatikanmuséet), romersk kopia efter grekiskt original från 300-talet f.Kr. Det var sådana gudastatyer som inspirerade Winckelmann till de ofta citerade orden «eine edle Einfalt und stille Größe».

innebär däremot inte att vi har något gemensamt med den frisörsalong på Vinderen, som annonserar om «klassisk hårkutt». Det italienska vinet *Classico* kan man dock se på med litet större sympati.

Hur kommer det sig då att vi så frikostigt i de mest disparata sammanhang använder bestämningen *klassisk*? Som latin-kunnig vet man att *classis* är ett hederligt romerskt substantiv men med många betydelser. *Flotta* och *här* är i militära sammanhang innebörden av *classis*, och det är därvid fråga om ett *uppbåd* av skepp eller soldater. *Classicum* innebär då signal, det som utlöser det att man sluter sig samman i en krigsformation. *Classis* kan också betyda *förmögenhetsgrupp*, eller klass i någorlunda modern mening. Det som förenar dessa skiftande betydelser av ord, som bygger på stammen *class*, är ett arkaiskt verb, som tidigt slutade att användas, nämligen **calare*, som vi har i ordet *kalender*. Månadens första dag, *kalendae*, tillkännagavs eller ropades ut av *pontifex maximus*, som var ledare för prästkollegiet *pontifices*. *Calare* betyder det samma som det likalydande grekiska verbet *kalein*, kalla samman. Folk var således sammankallade till militära eller till ekonomiska enheter. Men vad har väl detta att göra med statusordet «klassisk» i *klassisk filologi*, eller i *klassisk hårkutt*?

Classici auctores – lämplig skollektyr

Endast i några få antika textställen talas om «klassiska» författare. Däremot kunde 1500-talets humanister mera allmänt

tala om *classici auctores* som synonym till *antiqui auctores*. Guillaume Budé förklarar detta uttryck med författare som blir lästa «in classibus», alltså i skolklasser. Vårt *klass* i skolklass har givetvis också att göra med *classis*, alltså elever som är indelade i grupper efter ålder eller efter förmåga. Så använde för övrigt redan Quintilianus *classis* i sin *Institutio oratoria* 12.23. Också Melancthon talade i likhet med sin franske kollega Budé om «klassiska» författare med innebörden «goda» författare. Att tala om «det klassiska» i litterärt/estetiska sammanhang är således först och främst ett humanistiskt talesätt även om uttrycket har visst stöd i antika källor.

Om man skulle skulle slå upp det franska ordet *classique* i Diderots *Encyclopédie* får man följande förklaring, som egentligen stämmer väl överens med det Guillaume Budé hade sagt tvåhundra år tidigare: «Ce mot se dit des auteurs que l'on explique dans les collèges; les mots & les façons de parler de ces auteurs servent de modèle aux jeunes gens». Det framgår vidare att meningen med att läsa antika författare, som var kända för att använda gott latin, var av språklig art. Dessa klassiska författarna, som skulle vara en modell för skolelever, var de som levde under republiken eller i augusteisk tid, eller närapå i augusteisk tid. Denna oprecisa tidsangivelse kompletteras med författarnamn, som egentligen kom från en betydligt vidare tidsperiod: från Terentius, som levde hundrafemtio år före Augustus, till Juvenalis och Martialis, samt givetvis Tacitus och Plinius, som dog först i början av 100-talet e.Kr.

I W. Temple's lärobok från 1690 får författare från silveråldern plats i det gode samfunn: som god litteratur betecknades där romerska författare t.o.m. Trajanus (död 117 e.Kr.) och alla grekiska t.o.m. Marcus Aurelius, död 180 e.Kr. Också författare som senare kom att placeras i den romerska silveråldern, eller var atticistiska författare, var således bra att ha som stilistiska modeller enligt denna engelska handbok. Meningen med att läsa dessa författare, som under 1800-talet kom att falla utanför den antika litteraturens i strikt mening klassiska period, var således av pedagogisk art: det gällde att få ett vackert språk, och då kunde Arrianos vara lika bra som Xenophon. Det fanns emellertid, för att återvända till Diderot, också klassiska författare på det franska språkområdet: «auteurs classiques français, ..., qui ont écrit tout à la fois élégamment et correctement, comme Despréaux, Racine & c». Latinet var visserligen fortfarande ett nyttigt språk i kommunikationen stater och lärde emellan, men franskans språkliga status var i tillväxt.

Det var dock inte bara fråga om nytta, dvs att lära elever ett korrekt språk. Självklart blickade både medeltidens och renässansens lärde tillbaka till antiken som en period med en kultur och konst som man sedan inte kunnat nå upp till. Man beundrade antiken och deras författare, aldeles som en del litterater från franskt 1700-tal med nostalgi såg tillbaka till Racines' och Boileau's tidevarv. Självklart ingick också ett estetiskt element i det att skriva korrekt. Fénelon hade i ett tal i Franska akademien 1699

hävdad att man borde tala lika vackert som Rafael, Carrache och Poussin har målat. Det ingår således alltid ett estetiskt element i dessa försök att tala korrekt latin, eller franska.

Det klassiska som estetisk förebild

Det stora paradigmskiftet i synen på vad som bestämde om litteratur eller konst var god eller dålig kommer på 1700-talet genom de skrifter Johann Joachim Winckelmann (1717-68) gav ut från 1755 och framåt. Diderot hade i sin Encyclopédi-artikel bara talat om latinska författare, och det hänger samman med den starka ställning som den romerska kulturen, litterärt och politiskt, hade i Frankrike, såväl på sjuttonhundratalet som på sextonhundratalet. Winckelmann, som kom till Rom på 1750-talet efter torftiga år som tysk latinlärare, upptäckte grekerna, och speciellt den klassiska grekiska konsten, som senare enligt hans mening kommit att bli förvanskad eller kamouflerad i romersk konst. «Det sköna» är ett ord han gärna använder när han värderar antik konst, medan beteckningen «klassisk» saknas i hans estetiska begreppsapparat. Speciellt var han begeistrad över de romerska kopiorna av grekiska gudabilder från den konsthistoriska period som i våra handböcker fått etiketten «den klassiska», alltså ca 450 – 330. Ofta citerade är Winckelmanns ord om «eine edle Einfalt und eine stille Größe» som skulle beteckna Apollo di Belvedere eller Belvedere-torson i Vatikanen, statyer som alltså är romerska kopior av grekiska konstverk från 300-talet f.Kr. Dessa

skulpturer var exempel på «eine wahre Kunst», något oförgångligt skönt och värdigt, något som anstod Greklands gudar. Det Winckelmann avskydde var sin, eller snarare sin farfars tids, barock, som han uppfattade som en förvrängning av den antika konsten.

Winckelmanns idéer kom att inspirerera en stor krets av kulturintresserade i upplysningstidens Europa. Hans arbeten diskuterades i slutet av 1700-talet av en idealistisk/humanistisk krets med Goethe, Schiller, Herder som ledande personligheter. Det är inte bara titeln på Schillers «Die Götter Griechenlands» som visar varifrån författaren hämtat sin inspiration. «Det klassiska» i litteraturen blir allt mera något som identifieras med det grekiska medan det romerska kommer mer i skymundan, även om Goethe nog till en början föredrog att se det romerska och grekiska som en enhet. Sedermera drabbades han av det grekiska när han på sin italienska resa kommit ned till Sicilien och för första gången kunde uppleva grekiska klassiska tempel. Den filhelleniska rörelsen, som under tiden före 1800 växer sig allt starkare i de tyska småstaterna, bildar front mot fransk-klassicismen och dess begeistring för det romerska. Ännu starkare blir den filhelleniska rörelsen i de tyska staterna under Napoleonstiden. Det var sannerligen ingen tillfällighet att den första grekiska kungen, Otto, var son till den store filhellenen Ludwig I. Innan denne blev kung i Bayern var han en god vän med Thorvaldsen i Rom och också den som förvärvade Aigina-gavlarnas skulpturer till München, alldeles som

Lord Elgin hemförde Parthenon-skulpturerna till England. Denna begeistring gällde givetvis också den grekiska litteraturen.

Det var också i detta kultursammanhang som beteckningen «klassisk filologi» föddes. Tidigare talade man om filologi, och det var givetvis grekiska och latin med antika författare som då stod i centrum. De moderna språken gör först sent sin entré på den lärda arenan. Franska var sålunda länge ett ämne i stil med ridning eller teckning vid Uppsala universitet, varvid en sådan franskkunnig lärare bar titeln «exercitiemästare». Adjektivet «klassisk» var därför en kvalitetsstämpel för att hålla latin och grekiska borta från sådana nykomlingar. Denna beteckning, som efter Winckelmanns tid blivit satt som kvalitetsstämpel på antika konstverk, kom således att föras över till litterära mästerverk, och bakom låg en idealistisk inställning till antiken. En stor portion respekt både för det antika arvet och den tyska formen för klassicism är något som konstituerar vår antikvetenskap främst i Nordeuropa. Fr. A. Wolf, den store Homeros-forskaren, inledde sin nygrundade antiktidskrift «mit einem unbedingten Bekenntnis zu Goethe und zum Griechentum».

Likväl var det inte alla som såg på antiken med en sådan nästan religiöst färgad beundring. Friedrich Nietzsche höll mer på den vilda Dionysos med sin orgiastiska kult än på den svale Apollon. Också Jacob Burckhardt var skeptisk mot att idealisera den grekisk-romerska antiken, den var sannerligen inte någon före-

bild i alla avseenden. Den berömda Wienerkolan med Alois Riegl och Frans Wickhoff som mest kända namn lyckades också vända på denna beundran för det klassiska när de som goda evolutionister i Charles Darwins efterföljd kom att ge den senantika konsten en positiv värdering. I Norden förespråkade Johan Nicolai Madvig ett rent vetenskapligt tillvägagångssätt när det gällde utforskandet av det gamla Hellas och Rom. Det var också Madvig som gav en del argument till den antika traditionens bekämpare i Norge, inte bara Grundtvig, som var än mer skeptisk till latinets bildningsvärde. Också Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff tog avstånd från en kritiklös beundran av de gamla grekerna och romarna och deras kultur. Klassiska filologer skulle först och främst vara kritiska vetenskapsmän genom att följa de spelregler, som gällde för all annan forskning. Den klassiska perioden skulle således vara ett prioriterat forskningsområde men inte uppfattas som något idealskapande lyckoland.

En så estetisk bedömning av antika texter, som nyhumanisterna företog, ledde till en frontförkortning när det gällde vad som var god antik litteratur. Gränserna drogs runt 400 och 300-talen f.Kr, som fick beteckningen klassisk tid. För den romerska litteraturens vidkommande var det främst författare från det första århundradet f.Kr. och den augusteiska epoken man skulle se upp till. Vad gjorde man då med Homeros, som dock var betydligt tidigare, och med Tacitus eller Seneca, som skrev silverålderlatin? Werner Jaeger, som genom sina forskningar

kring grekernas *paideia* inlett den s.k. tredje humanismen, ledde 1930 ett tvärvetenskapligt kollokvium om detta problem. Homerosforskaren Wolfgang Schadewalt, som var en av deltagarna i kollokviet, tog avstånd från att låta kronologien bestämma vilka författare som var klassiska eller ej. Homeros togs in i den klassiska sfären medan han placerar Sofokles långt före Euripides. Också Vergilius är enl. Schadewalt så avgjort klassisk, alltså inte classicistisk. Han lägger därvid speciell vikt vid Vergilius' lärodikt *Georgica*. En annan bidragsgivare till Jaegers seminarium var Johannes Stroux, som på ett elegant sätt visade hur man i antiken försökte skilja mellan god och mindre god litteratur och inte tog alltför mycket hänsyn till den period där en författare hade verkat.

«Det klassiska» som värdeord hos antika författare

Nu är det på sin plats att gå tillbaka till det problem som jag antydde i början av detta mitt bidrag, nämligen vad som kan ligga bakom ordet «klassisk». Visserligen är «klassisk» utan tvivel ett ord som använts av humanisterna under renässansen, men de har inte formulerat denna term helt utan stöd hos antika författare. Det är inte mycket vi hittar i den antika litteraturen som kan stöda våra egna ofta sublimes funderingar om det klassiska. Något finnes dock, och jag börjar med ett textställe i en inte helt enkel dialog av Cicero, andra boken av *Academica*, en av hans senare filosofiska arbeten. Dialogen har också en komplicerad förhisto-

ria, eftersom Cicero från början tänkt sig att verket bara skulle omfatta två böcker. Sedan utvidgade han omfånget till fyra böcker och dedicerades skriften till en annan person än han först tänkt sig.

Den första boken av *Academica* tillhör denna andra edition, medan den andra, som intresserar oss i detta sammanhang, tillhör verkets ursprungliga fas. Cicero deltar själv i det fiktiva samtal, som utgör dialogens yttre ram. Lucullus hade i sitt inlägg försvarat filosofen Antiochus, som kommit med invändningar mot Philons scepticism. Cicero måste då skynda till sin lärofaders försvar. Samtidigt måste han ge sitt stöd till sådana äldre filosofer som Democritus, vilken också råkat ut för Lucullus' ovilja. Denne hade nämligen hävdad att de nya filosoferna är bättre än de gamla. Cicero framför i II. 73 dessa invändningar mot ett sådant resonemang:

«Vad skall jag säga om Democritus? Vem skulle vi kunna jämföra med honom när det inte bara är fråga om intelligensens men också om sinnets storhet, Vem sätter inte denne filosof före Cleanthes och Chrysispos, eller andra senare filosofer? Om man jämför dessa med Democritus, ser de ut att tillhöra den femte klassen».

Det bildspråk Cicero här använder har han hämtat från romarnas fiskala system. Enligt traditionen skulle den näst sista kungen, Servius Tullius, ha infört en census-ordning, där medborgarna blev indelade i klasser enligt sina ekonomiska förhållanden. Meningen var att de mer förmögna skulle prestera mer till

den den romerska hoplithären, där de tungt beväpnade fotsoldaterna själva skulle betala sin utrustning. Den femte klassen omfattade de fattigaste medborgarna, som bara hade litet jord. Under dem stod de egendomslösa proletärena som bara bidrog med att avla barn för att bidra till den romerska statens tillväxt och försvar. Skillnaden mellan de gamla, goda filosoferna och den nya filosofiens uppskrutna företrädare var således lika stor som mellan första och femte inkomstklassen, det är Ciceros budskap i denna debattbok!

Adjektivet *classicus*, med direkt anknytning till denna censusordning, förekommer också hos en senare författare, Aulus Gellius, som troligen var verksam i Rom under det andra århundradet e. Kr. Denne är känd för sitt verk *Noctes Atticae*, ett långgrandigt litterärt samtal som huvudsakligen består av citat från äldre litteratur. Frågor om språkriktighet sysselsätter Aulus Gellius i *Noct. Att.* XIX.8 där han återger ett samtal han haft med talarer och litterära finsmakaren Fronto, som slog vakt om mer gammaldags ord och konstruktioner. Med utgångspunkt i ett citat från Caesars *De analogia* frågar Gellius om det skulle vara möjligt att säga *quadriga* (fyrspann) i singularis eller tala om *harenae* (sand) i pluralis, vilket Caesar tydligen ansåg vara fullt möjligt. Fronto rekommenderar då sin samtalspartner att gå till de litterära källorna (*Noct. Att.* 19.15):

«När ni har tid, gå då och tag reda på om du kan finna *quadriga* och *harenae* hos någon som tillhör den fina, äldre grup-

pen talare eller skald, det vill säga en som är en klassiker, en skattskriften (assiduus) författare och inte en proletär (proletarius) sådan

Gellius menar att denna uppmaning var rent retorisk. «Fyrspann» i singularis hade han bara hittat hos Varro, men att tala om «sand» i pluralis skulle enligt hans mening Caesar vara ensam om.

«Klassisk» är således hos Cicero och Gellius/Fronto en kvalitetsbeteckning. Man skall gå till goda författare för att få ett gott språk, eller använda goda filosofer om man vill nå fram till sanningen. Tärvlig litteratur skall man däremot hålla sig undan. Beteckningen på «goda» författare är i båda dessa textställen hämtad från den invecklade romerska socio-politiska världen, där god ekonomi gav större inflytande för dem som var lyckliga nog att vara medborgare. Frigivna slavar däremot kunde vara förmögna utan att därför erhålla någon högre status, pengar innebar inte alltid makt i det romerska privilegiesamhället. «Klassisk», att tillhöra en accepterad och nyttig samhällsklass, är ett djärvt bildspråk men är inte något vanligt uttryck i den antika litteraturkritiken.

Vad är god litteratur?

Hade man då inte i antiken några mer vanliga beteckningar på vad som var god eller dålig konst eller litteratur? När det gäller konstkritik är Plinius' fördömande av hellenistisk konst i *Naturalis historia* 34.52 välkänd: Från och med den 122 olympiaden (292-289) skulle konsten ha upphört (cessavit ars) för att få liv igen

(revixit) under den 156 olympiaden (156-153). Självklart var också litteraturkritik en normal sak under antiken. Under den klassiska perioden utvecklades också en fast terminologi för att visa vad som var accepterat och vad som inte godtogs av författares litterära verksamhet. Isokrates hade inga vänliga omdömen om sin tids billiga vältalighet, och Platon var noga med att hålla Homeros utanför sin idealstats gränser. *To prepon*, det som anstod eller passade, var en vanlig värderande litterär fras. I Grekland var också litteratur föremål för *agoner*, musiska tävlingar. Ett speciellt kollegium med en domare från varje atensk fyle fällde avgörande vilken tragedi- eller komediförfattare, som avgick med segern under de stora dionysosfesterna.

Under hellenismen blev den litterära kritiken än mer professionell inte minst i Alexandria, där muséet och biblioteket var de stora kulturbevarande institutionerna. Kataloger sammanställdes över de stora klassiska författarna enligt ett klassificeringssystem, som utarbetades av bibliotekets ledare. *Hoi egkrinomenoi*, de accepterade, var den beteckning som gavs de äldre författare, som blev systematiserade i biblioteket och vars verk ansågs vara bevaringsvärldiga. De som refuserades från bibliotekets bokfack kallades *hoi ekkrihentes*, de utdömda. Den rent språkliga kvaliteten på ett litterärt arbete fällde jämte graden av originalitet tydligen utslag på vad som var värdigt att bevaras. Dåliga kopior eller rena pastischer hade inte någon plats i det kungliga biblioteket!

Också i Rom utsattes äldre, eller samtida, litteratur för en sådan kvalitetsbedömning, speciellt av Quintilianus i ti-
onde boken av hans *Institutio oratoria*. Det viktiga för denne retoriske handboks-författare är att visa i vilken grad en praktiserande talare kan ha nytta av att läsa grekiska och romerska författare. Quintilianus låter dock inte någon trång utilitaristisk uppfattning bestämma hur en god talares läsning skall vara beskaf-fad. Inte bara tal men också tragedier är sålunda god läsning för en rättegångsadvokat, som måste vara en bildad man för att kunna vinna sina mål.

Den avgörande kvalitetsbedömningen av antik litteratur gjordes dock drygt fyra hundra år senare i samband med den bildningsmässiga och politiska kris, som det västromerska rikets fall utlöste. Cassiodorus och senare Isidorus från Sevilla utförde den slutgiltiga bedömningen av vilken litteratur som den kristna kyrkan skulle kunna godtaga i sin undervisning genom att låta den få en plats bland *artes liberales*. Självklart kunde bara anständig lektyr godkännas, men samtidigt lades stor vikt också i den kyrkliga utbildningen vid det latinska språkets renhet och kvalitet.

Sammanfattning

Hur skall vi då kunna förstå termen «klassisk» som således varken har något med flotta eller här att göra? Hos 1500-talets humanister är *auctores classici* i huvudsak en beskrivande term, alldeles som «classique» senare hos Diderot. Att hänvisa till något man läser, eller bör

läsa, i skolan har emellertid också att göra med en värdering. Tidigare hade, som nyss påpekats, både Cicero och Gellius/Fronto använt adjektivet på ett mer tillspetsat sätt: de vill förväna sina (fiktiva) samtalspartners genom att hänvisa till det skattetekniska språk, som tidigare hade tillhört romarnas dagliga politisk/sociala/ekonomiska vardag. Hos Gellius understryks denna metaforiska användning av *classicus* genom att det förklaras genom *assiduus*, skattskyldig, och med motsatsen *proletarius*. Man får således bara konsultera god litteratur om man vill finna stöd för uppfattningen att ett speciellt språkbruk är felaktigt eller riktigt. En författare av klass skall det vara, alldeles som kvalitet och originalitet var något som kännetecknade den gamle Democritus om man jämförde denne filosof med senare (och sämre) efterföljare, hävdar Cicero.

Kvalitet är således ett nyckelbegrepp om man försöker ringa in en tolkning av adjektivet *classicus* så som det användes i några få textställen under antiken, mer allmänt under renässansen och sedan av 1700-talets nyhumanister. De antika författare, som jag hänvisat till, får inte bara uppfattas som en del av den kulturella tradition, som vi måste känna till för att vara allmänbildade eller för att förstå vår egen tid. Författare som Homeros, Sofokles eller Platon, och för att fortsätta med den romerska litteraturhistorien, Plautus, Ovidius eller Tacitus har kommit att tillhöra våra litterära färdkamrater genom tiderna. Utan de alexandrin-ska bibliotekariernas arbete hade inte mycket av den äldre grekiska litteraturen

kunnat överleva. På samma sätt måste vi sända en tacksamhetens tanke till sådana kyrkans män som Cassiodorus och Isidorus för att de genom det bildningsprogram de företrädde bidrog till att en del av den hedniska/romerska litteraturen kunde överleva Romarrikets fall i väst.

Det var allt bra att vi fastnade vår adjektivet «klassisk» när vi skulle välja ett bestämningsord för vår förening för tio år sedan. *Nomen est omen*, jag hoppas att det varumärket kan ge oss lycka till på färden in i nästra lustrum!

Litteraturhänvisningar

Rent allmänt vill jag hänvisa till en längre version av artikelen, med nothänvisningar, som jag hoppas skall komma ut detta år: «Klassisk – classis, classicum. Metafor utan mening?» i: K. Gundersen og M. Malmanger, *Klassisk og klassisisme*.

För övrigt vill jag rekommendera S. Skard, *Classical Tradition in Norway*, Oslo 1980 samt två artiklar i O.E. Haugen och E. Thomasson, *Den filologiske vetenskap*, Oslo 1990: Tomas Hägg, «Klassisk filologi» (s. 227-252) och Magnus Rindal, «Framveksten av filologiske fag» (s. 209-226).

Se vidare:

B. Allemann, *Klassische (das) i Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 4, Darmstadt 1976, s. 854-855,

A. & J. Assman, *Kanon und Zensur*, München 1987,

E.R. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages* (Bollingen Series 36), Princeton 1973,

W. Jaeger, *Das Problem des Klassischen und die Antike – Acht Vorträge gehalten auf der Fachtagung der klassischen Altertumswissenschaft zu Naumburg 1930*, Leipzig 1931,

H. Oppermann, *Humanismus* (Wege der Forschung 17), Darmstadt 1970,

L.D. Reynolds & N.G. Wilson, *Scribes and Scholars – A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, 2. ed., Oxford 1978 (1968),

L. Ross Taylor, *Party Politics in the Age of Caesar*, Berkely 1971 (1949),

J.J. Winckelmann, *Geschichte der Kunst des Altertums*. (Vollständige Ausgabe, Wien 1934),

A. Wistrand, *Bakgrunder – Uppsatser om tider och tänkesätt*, Lund 1961.

Hugo Montgomery

Hurriske ord i linear A?

Kan det tenkes at de kretiske linear A-tekstene er skrevet på et språk beslektet med hurrisk? Jeg skal innrømme at hurrisk var det siste jeg tenkte på da jeg for noen år siden begynte å gjennomstøve gamle lilleasiatiske språk for å finne paralleller til innskriftene i linear A. Hurrittene eller hurrierne (de kalte seg selv og landet sitt Hurri) holdt til lengst øst i Lilleasia i et område som strakte seg fra Armenia til Syria og det nordlige Mesopotamia. Deres sivilisasjon var samtidig med minoernes og gikk under på samme tid. Grunnen til at jeg var skeptisk, var først og fremst en ach-lyd som jeg ikke kunne finne spor av i minoisk. Ellers var språkene temmelig like ved at de inneholdt ord med svært mange åpne stavelser og lange morfemrekker. Vi kan sammenligne f.eks. minoisk *un-ak-an-asi* og *un-ar-uk-an-ati* med hurrisk *un-ukk-allân* etc. (Den hurriske roten *un-* betyr «komme», mens *-ar-* trolig er iterativmorfem, *-kk-* en nektelse i setninger uten ergativ-subjekt og *-an-* trolig betegner faktitiv eller kausativ.)

En av de første som mente å finne hurriske navn i linear A, var amerikaneren Frederic Bush, som i sin glimrende doktoravhandling fra 1964 (*A Grammar of the Hurrian Language*), på s. 283 siterer en akkadisk (?) innskrift om gudinnen «Daguna, the wet-nurse, daughter of

Tiša-Dimmuzi, the royal stewardess», og gjenfinder navnet hennes (skrevet *Dakuna*) i en linear A-innskrift fra Hagia Triada. I en note på s. 287 fortsetter han slik: «It seems very probable that it will not be long before sufficient onomastic material is available in the Minoan syllabary to enable this evidence also to be included...» (altså blant det øvrige hurriske materialet i kileskrift, ugarittisk konsonantskrift og kyprominoisk syllabarskrift). Han siterer de hurriske navnene *Dakusene* og *Sukiriteseya* (feillest for *Sukiriteija* dvs. Sjukri-Tesjub, men det spiller liten rolle, siden også *-teja* er en hypokoristisk form for Tesjub). Her har vi altså tre navn som åpenbart kan leses som hurriske. De to første forekommer på regnskapstavlen HT 103 fra Hagia Triada ved Faistos, det siste på en keramikkest fra samme sted, HT Zb 158.

Med fare for å bli erklært utilregnelig vil jeg nå gå litt dristigere til verks og forsøke å vise at flere tekstbiter i linear A gir god mening hvis man (rent tentativt!) leser dem som hurriske. Foruten mange andre person- og stedsnavn som bærer et umiskjennelig hurrisk preg, blir fire av de fem ordene i en av de eldste tekstene i linear A (PH 6, altså fra Faistos) forståelige ut fra vårt kjennskap til hurrisk. Det dreier seg om fire ord med hele 12 stavelser som kommer i riktig rekkefølge. Kan

det være en tilfeldig likhet? Ja, dessverre. Egentlig er denne teksten litt for god til å være sann. Den lyder slik: *Inawa ari, izurinita ari, idapáisari*. Det første ordet er enten *enna* («gudene») eller vel snarere mannsnavnet Ina (kjent fra linear B) i dativ. Deretter kommer verbet «gi» i imperativ. Det tredje ordet kan analyseres som *izuri-ni-ta*, som betyr «til løperen», denne gangen i direktiv, en kasus som betyr «retning mot». Så følger igjen verbet «gi» i imperativ, og vi får «gi til Ina, gi til løperen» (hvem nå det måtte være). Hele innskriften lyder som en barneregle eller et indisk mantra, og med litt fantasi kan man til og med få den til å bli et heksameter.

Vi beveger oss nå bort fra Faistos-området og Mesara-sletten og forflytter oss til Knossos. Der er det funnet en innskrift på en keramikkrest fra en krukke: *Apaki unaa*. Bortsett fra fordoblingen av *a* i *unaa* (et dialektfenomen?) byr den ikke på problemer, for her står det «Apakke kommer». Det hurriske personnavnet Apakke er kjent fra Nuzi i Mesopotamia. Men står vi ikke igjen overfor en tilfeldig likhet?

Det som fikk meg til å sperre øynene opp for alvor, var alle innskriftene på offer-skåler som begynner med ordet *ataiX-waja*, for *at(t)ai* er det hurriske ordet for «far», og *-wa-* er dativmorfemet. Disse innskriftene er funnet i helligdommer på fjelltopper og andre steder over hele det sentrale og østlige Kreta, fra Apodúlu i Amári-dalen vest for Ida-massivet til Palékastro lengst i øst. De er formelpregede og begynner oftest med det nevnte

ordet og ett eller flere ord som alltid varierer og åpenbart må være personnavn. Deretter fortsetter de med (*j*)*asasarame unakanasi/unarukanati ipinama sirute*, med visse variasjoner.

Man har ofte villet hevde at *Asasara* eller *Jasasara* må være et gudinnenavn, mest på grunn av hetittiske paralleller. Problemet er at ordet alltid har opptrådt med «endelsene» *-me* og *-mana*. Nå senest har linear A-eksperten J.-P. Olivier i Bulletin de Correspondance Hellénique CXVII 1993 publisert en nyfunnet *Asasara*-innskrift og gjentar forsiktig «qu'il pourrait s'agir d'un nom de divinité» (s. 517). Han avviser blankt at ordet skulle være et verb. I denne innskriften forekommer det i den tidligere ukjente formen *asasaraqa*. Hvis den siste stavelsen her kan leses *-ga*, kan det være at Olivier har rett. Da får vi en hurrisk diminutiv, jf. *asta-ga*, «lille kvinne». Men hvis *Asasara* er Den store mor, ville det vel være merkelig om man skulle kalle henne «lille *Asasara*»? Ordet er og blir en gåte. Jeg kan tenke meg minst fem forskjellige måter å forklare det på, men ingen av dem er overbevisende.

La oss isteden ta fatt på *ataiXwaja*. Siden tegnet X ikke er kjent i linear B, må det representere en stavelse som ikke finnes i gresk. Her har jeg funnet en brukbar kandidat, nemlig *-fV-*, der V står for en av vokalene *a/e/i/o/u*, som gir oss mulighet til å innføre et hurrisk eiendomspronomen på riktig plass i morfemrekken. Hvis vi kan tenke oss at vi skal lese *ataifewaja* eller *ataifuwaja*, og at minoisk altså har stavelser som begynner på *f-*, fremkommer betydningen «til min far» pluss det uklare elementet *-ja*, som jeg foreløpig ikke har noen god forklaring på (i normal hurrisk er det bl.a. possessivsuffix for 3. person entall). Ordene *unakanasi* og *unarukanati* er kanskje ikke fullt forklarlige ut fra hurrisk, men meningen er trolig noe i retning av at den døde faren ikke må komme tilbake som gjenganger, og *ipinama sirute* kan tenkes å bety «la *ippi*-ene være passende». Ordet *ippi* er kjent fra Bogasköy, og *ippina* finnes i konsonantskrift fra Ugarit (*ipn*), men betydningen er ukjent. Elementet *-ma(n)* betyr «og». Verbalroten *sir-* synes å bety «være passende», og hvis vi i pakt med reglene for linear B kan lese *siruste(n)* for *sirute*, får vi en jussiv av en *-st*-avledning. Hvis min høyst spekulative og foreløpige tolkning er riktig, betyr dette formularet noe i retning av: «... la (deg?/ham?) ikke komme (stadig), og la *ippi*-ene (ofringene?) være passende». Dette gir god mening som innskrift på en offerskål med mat til den døde, men det er som sagt en rent foreløpig tolkning. Det hurriske verbets mysterier virker av og til ugjennomtrengelige. Jeg har betraktet *unakanasi* og *unarukanati*

som imperativer av *-s(t)*-avledninger (jf. Bush s. 181 og 184), og det er høyst usikkert om det nektende *-kk-* kan brukes i en imperativ og om det kommer på riktig plass foran *-an-*. (Imperativer til 2. person entall er dårlig belagt i hurrisk.)

På en offerskål fra Júkhtas-helligdommen sør for Knossos finner vi *anatiXwaja* istedenfor *ataiXwaja*. Hvis det her hadde stått *amati-* istedenfor *anati-*, ville det være grunn til en fanfare og kanskje et lite glass ouzo, for *ammati* er det hurriske ordet for «bestefar»! Skal vi til tross for feil konsonant likevel tro at det er bestefaren som får offeret?

Om ofringer til de døde skriver Stylianos Alexiou i «Minoan Civilization» s. 115: «There is a very interesting object from the tholos tomb at Kamilari, near Phaestos, which shows that by the beginning of the Neo-palatial period it was already customary to bestow divine honours on the dead. A miniature clay model of a rectangular building, either house or shrine, with two pillars framing the facade, contains a group of four human figures. They sit on separate stools in front of tables of offering, while votaries enter the shrine carrying cups; two of which have already been put down on the tables. Probably the dead persons in question have been transformed into heroes or gods. It is of course possible that the group illustrates a scene from divine worship, but even so its presence in the tomb implies a connexion between the deity and the dead.»

Jeg må til slutt si noen ord om vanskelighetene ved å lese linear A. Mange mener at vi overhodet ikke kan gå ut fra at linear A-tegnene skal leses som i linear B. Her er jeg ikke lenger så skeptisk. Når vi finner *pa-i-to* for Phaistos i begge skriftformer, og når *su-ki-ri-ta* i linear B finner sin parallell i *sukiriteija* i linear A, tyder det på at vi er på riktig vei. Jeg har også (i likhet med Gordon og Bush) bygd på den antagelsen at den minoiske s-rekken svarer til kileskriftens sibilant og Ugarit-skriftens dentale frikativ. Om det er riktig, får fremtiden vise. Meningen med disse linjene er først og fremst å påpeke muligheten for et nært slektskap mellom hurrisk og minoiske, og det kan vel ikke overraske noen, når vi vet at myten om Zeus' fødsel på Kreta er av hurrisk opprinnelse?

Litteratur:

F. Bush: *A Grammar of the Hurrian Language*, Ann Arbor 1964/65.

Costis Davaras: *Guide to Cretan Antiquities*, Athen 1976.

Ignace J. Gelb, Pierre M. Purves og Allan MacRae: *Nuzi Personal Names*, Chicago 1963.

Louis Godart og Jean-Pierre Olivier: *Recueil des inscriptions en linéaire A*, i fem bind, Paris 1976, 1979, 1982 og 1985.

Emmanuel Laroche: *Glossaire de la langue hurrite*, Paris 1980.

Fritz Schachermeyr: *Die minoische Kultur des alten Kreta*, Stuttgart 1964, og *Ägäis und Orient*, Wien 1967.

E.A. Speiser: *Introduction to Hurrian*, New Haven 1941.

Bjarte Kaldhol

Den stortalende soldat hos Holberg, Plautus og Aristophanes

Det er vanskelig å forestille seg Jacob von Tyboe som et levende menneske. Carl Fredrik Engelstad karakteriserer ham i sin Holberg-bok som «et urimelig vrengebilde – hans skryteri og innbilskhet er egentlig ikke «avslørende» for annet enn ren stupiditet»!¹ Dog, ingen litterær stupiditet er så stor at den ikke overgår av stupiditeten i virkelighetens verden.

For det første (primum, som Tyboes motpart, Mag. Stygotius, ville si): Jacob von Tyboes forløper er eldre enn Plautus' «Miles gloriosus». Lamachos er hans navn. Han er en av hovedpersonene i Aristophanes' komedie «Acharnerne», og har endog navnet felles med en høyst levende modell, en fremstående yrkesmilitær og politiker i Aristophanes' samtid. Lamachos er tilhenger av krigspartiet (mot Sparta) i den athenske folkeforsamling. Han betaler sine personlige utgifter med statens penger² (antikkens svar på Mona Sahlin, Lamachos slapp også å bli tiltalt) og er med i det athenske jet-set som lever av å utstede reiseregninger til fjerne steder som perserkong-

ens residens i Ecbatana³ (en enda lengre reise dengang enn en reise idag til f.eks. Miami). Her har vi altså den egentlige forklaring på at den stortalende soldat har råd til å servere sine snyltegjester en så «feed Steg» hos Holberg⁴ eller hos Plautus en olivenkompott som smaker så vanvittig godt: *insanum bene*⁵.

For det annet (deinde ville Mag. Stygotius si): Jeg har truffet Jacob von Tyboe personlig. Han levde ikke bare engang i oldtiden, han lever, han lever ennu, og vandrer i seierens rike. Men mere siden om von Tyboe redivivus.

Først fire *themata* hvor Holberg står i gjeld til sine antikke forbilder: Soldatenes titler: *tituli militum*, sprogfeil: *lapsus linguae*, deres merittlister: *tabellae rerum gestarum*, og deres fruentimmergalskap: *philogynia sive mulierositas*.

Tituli militum

I snyltegjesten Jesper Oldfux' første soliloquium heter det om von Tyboe: «Andre Officerer her i Byen holde gode Mi-

1) C.F. Engelstad, Ludvig Holberg, gjøgleren, granskeren, gåten, Oslo 1984, 140.

2) Ach., 614 ff.

3) Ach., 80, 613.

4) Jac.v.Tyb., Act.V, scen.10.

5) Mil., 24.

ner med ham, og titulere ham nu Hr. Captain, nu Hr. Major, nu Hr. Oberst, ligesom han tracterer meer eller mindre til». ⁶ Lamachos hos Aristophanes har også tre titler. Koret av Marathon-veteraner utstyres ham med flere titler for å sikre seg hans støtte mot forræderen Dikaiopolis som på sin gård har sluttet separatfred med spartanerne: taxiarchos (som kan tilsvare «kaptein»), strategos («major») og det noe spesielle teichomaches. ⁷ Teichomaches betyr «murbekjemperen». «Sturmbannführer» er en god oversettelse, leder for stormtroppen. Plautus har bevart titelen i en mer storslagen form i soldatens navn, Pyrgopolynices, «den store tårnbeseirer».

Det er derfor knapt tilfeldig at von Tyboe roser seg spesielt av «den Brabands Beleyring ... da jeg stod paa Muren alleene udi to Timer og sloges med den hele Gvarnison.» ⁸ (Kan hende Ibsen hadde disse linjer i tankene da han i «Hedda Gabler» gjorde Jørgen Tesman til spesialist i «den brabantiske husflid i middelalderen» ⁹.)

Lapsus linguae

Holberg og Aristophanes er opptatt av komikk som kan oppstå når man prøver å tale et fremmed sprog. Von Tyboe sier:

«Jeg forstaar over 10 Sprog. Jeg kand for Exempel sige dig paa 10 Slags Maal de Ord: Jeg maa lave mig til. Det heder på Svensk: Jag mussten lage mæg til. Paa Norsk: Æg maa lage meg til. På Jydsk: Ane lame til. Paa Fransk: Allons. Paa Italiensk: Franco. Paa Tydsk: Ich muss mir zu lassen».¹⁰

Hos Holberg er sprogfeilene harmløse. Det er de delvis hos Aristophanes også, men obskønitetene melder seg hurtig, og da er de helt korrekte.

I «Archarnerne» har athenerne bedt perserkongen sponse krigen mot Sparta. Men det persiske sendebud, «Kongens øye», ankommer til folkeforsamlingen i Athen med følgende nedslående svar (han tror han kan snakke gresk): «Oulepsi chryso, chaunoprokt' Jaounau».¹¹ Enhver kan se hvilken skrekkelig gresk dette er. «Javna» (dvs. «jonere») er persernes betegnelse på grekerne. Budskapet kan dermed oversettes: «Javna inga penga skaffa. Ræva mi ler av deg.»

Tabellae rerum gestarum

Tilbake til «Brabands Beleyring». Von Tyboes replikk antyder at hans krigerske bedrifter på forhånd har vært oppregnet av snyltegjesten Jesper Oldfux: «Ja det

6) Jac.v.Tyb., Act. I, scen.1.

7) Ach., 569 f.

8) Jac.v.Tyb., Act.II, scen.1.

9) Hedda Gabler, 1.akt.

10) Jac.v.Tyb., Act.II, scen.2.

11) Ach., 104.

var vel endnu intet, Jesper! mod den Brabands Beleyring at regne, da jeg stod paa Muren alleene udi to Timer, og sloges med den hele Gvarnation». ¹² Brabants beleiring har åpenbart dannet klimaks. Én bedrift til nevnes av Tyboe, «det store Slag, som stod ved Amsterdam, da jeg nedlagde med min egen Haand over 600.» ¹³ Men det er først hos Plautus og Aristophanes vi kan se at listen over bedrifter skulle ha inneholdt ytterligere tre stedsnavn, altså tilsammen fem navn, etter skjemaet 4+1, hvor det siste navn representerer et klimaks.

De fire steder er hos Plautus Cilicia hvor Pyrgopolynices har nedlagt 150 fiender, Scytholatronia (dvs. Banditistan) med 100 nedlagte, Sardinia med 30, og Macedonia med 60, alt på én og samme dag. ¹⁴ Men hans store stolthet er slaget «in campis Gurgulionis» ¹⁵, slaget på slettene i Gourmandie. Idéen om Gourmandie kommer fra Aristophanes. Gourmandie er Persia, vin- og matlandet par excellence. ¹⁶ De fire øvrige steder hos Aristophanes er Thrakia, Kamarina, Gela og Katagela ¹⁷ (de to siste kan oversettes «Øvre og Nedre Gliseby»). Navnene hos Aristophanes er imidlertid ikke navn på slagfelt. Det er steder hvor Lamachos har

levd det søte liv og skrevet ut reiseregninger som athensk gesandt.

Samme skjema (4+1) finnes i Mozarts «Don Juan». I Leporellos liste-arie får vi vite, ikke hvor mange fiender, men hvor mange kvinner Don Juan har nedlagt i forskjellige land: 640 i Italia, 230 i Tyskland, 100 i Frankrike, 91 i Tyrkia (legg merke til at Tyrkia også antydes hos Plautus med landskapet Cilicia), og så klimaks: «ma in Ispagna son già mille e tre» (allerede 1003 i Spania) ¹⁸. Har Mozart eller rettere librettisten Da Ponte lest Plautus?

Men lille julaften skjønnte jeg at jeg hadde oppdaget en hittil ukjent categoria sive figura aesthetica. 4+1 er nemlig også skjemaet som benyttes i TV-filmen «Grevinnen og hovmesteren». Miss Sophie har fire elskere: Sir Toby, admiral von Schneider, Mr. Pomeroy og Mr. Winterbottom, men de er alle imaginære. Det er hovmesteren James som til sist må besørge sengehyggen: «I'll do my best.»

Hva figuren 4+1 innebærer, vet jeg ikke. Jeg har samme forhold til figuren som Tyboes tjener Peer har til tysk: «Skrive kand jeg det perfekt, men ikke læse det.» ¹⁹

12) Jac. v. Tyb., Act. II, scen. 1.

13) Ibid.

14) Mil., 42 ff.

15) Mil., 13. Rettelse for «Curculionis».

16) Ach., 74 ff.

17) Ach., 602 ff.

18) Don Juan, Act. I, scen. 2.

19) Jac. v. Tyb., Act. I, scen. 4.

Von Tyboe og Pyrgopolynices er overbevist om at de er uimotståelige kvinnebedårere. Jesper Oldfux forsikrer «at saa snart et Fruentimmer blir Herren vaer, bliver hun strax maalløs og sukker, saa Hiertet maa gaae af Livet.»²⁰ Pyrgopolynices klager over at han er så pen at det er den reneste misère for ham: «nimiast miseria.»²¹ Til og med lukten av ham får kvinnene til å falle i avmakt.²² Lukten henger igjen hos Holberg, men her er det Tyboe som lukter sin rival, Mag. Stygotius, i Lucilias, sin utvalgte hus: «Men her er saadan underlig Lugt inde, her lugter saa pedantisk, saa latinsk, saa græsk.»²³

Hos Aristophanes er det ingen plass for romantikk. Blant hetærer og slavinner er kvinner noe man har.²⁴ Men det er synd på Lamachos. Når han endelig må i krigen, er han så uheldig å vrikke foten i en grøft, falle mot en sten og slå hull i hodet. Med stiv ankel, støttet av to soldater, møter han på hjemveien forræderen Dikaiopolis, salig i armene på to deilige hetærer. Hos ham er det en annen legemsdel som er stiv.²⁵

I fire themata har vi sett hvordan Holberg samsvarer med sine antikke forløpere. Det finnes også et femte thema, som danner klimaks. Vi holder oss dermed innenfor vår nyoppdagede categoria sive figura aesthetica. Dette thema er soldatenes hang til eksersis.

I mangel av soldater ekserserer Tyboe med sine portører foran Lucilias hus. Pernille finner dette utålelig: «Endogsaa naar han er i Fruentimmer-Selskab, gjør han alle sine Kriigs-Excercitier.»²⁶ Men Pyrgopolynices hos Plautus er klar over hvilken dragning uniformer og eksersis har på damene. Han ekserserer mutters alene for sin utvalgte og sier før paraden: «Magnum me faciam.»²⁷ Det heter på dansk: «Jeg må lave mig til.»

Sed vincit artem natura. Naturen overgår kunsten. Jeg har hatt en venn som under siste krig var med under invasjonen i Gourmandie. Han var avvekslende infanterikaptein og tankfører, skjønt en av hans slektninger lot meg få vite at han aldri hadde «været paa den anden Side af Bælt, endsige udi Brabant», som Tyboes

20) Jac.v.Tyb., Act.II, scen.2.

21) Mil., 69.

22) Mil., 1255 ff.

23) Jac.v.Tyb., Act.III, scen.5.

24) Ach., 271 ff.

25) Ach., 1204 ff.

26) Jac.v.Tyb., Act.III, scen.6.

27) Mil., 1044.

tjener Peer uttrykker det.²⁸ Men han og jeg har deltatt i samme sjøslag. I de små timer iførte min venn seg vertens uniformslue og kommanderte sitt imaginære kompani. Det var Jacob von Tyboe på direkten fra Lucilias hus: «Hør Porteurs! giebet Achtung – Rex um kehrt euch ... Marche ... Halt da so længe til weiter Ordre.»²⁹

Men jeg tilgir ham så gjerne, for hans latin var eksellent. Mannen var en kombinasjon av Tyboe og Stygotius, et naturens under ikke engang Holbergs geni

kunne fremmane: ikke bare en miles gloriosus, men også «en Glosebog ... et Blekhorn, en Pennefiær, en Pedantus, en Grammatica ...»³⁰, skjellsord i Tyboes munn, men i mine ører lutter laudationes. Mag. Stygotius stammer også fra Aristophanes, en pre-latinsk magister riktig nok, som hadde disputaser på gresk som sin kjæreste beskjeftigelse.³¹ Han hadde også en levende modell, som het Sokrates. Men det er en annen historie.

Knut Kleve

28) Jac.v.Tyb., Act.I, scen.9.

29) Jac.v.Tyb., Act.III, scen.5.

30) Jac.v.Tyb., Act.III, scen.5, Act.V, scen.8.

31) Cf. Jac.v.Tyb., Act.V, scen.8.

Steinhard nøtt på kirkemur

Fra Tingelstad gamle kirke på Gran

Like ved Hadeland Folkemuseum på Gran reiser seg en av landets best bevarte stenkirker på en bakketopp, Tingelstad gamle kirke. Epitetet er viktig å få med for ikke å forveksle den med nykirken nærmere Randsfjorden. 1900-tallskirken ligger matt og satt nede på flaten, gamlekirken står som en trosfestning på høyden og vitner talende om hva det fattige og tynt befolkede land var villig til å ofre av sitt magre overskudd for sin evige frelses skyld. Forbausende få er klar over kirkens eksistens, enda den er

langt bedre bevart enn sine mer berømte søstre litt lengre syd, ja nettopp «Søsterkirkene» (*ecclesiae sorores*). Tingelstadkirken har et nærmest intakt interiør fra reformasjonsårhundret. Den var i fast bruk som sognekirke like til 1866 da den ikke lenger tilsvarte tidens krav.

Søren latiner og Tingelstadkirken

Og slik vekkes vår første interesse, for i forbindelse med avviklingen krysser vi latinistikkens underlige krokveier i det

Stenkirken på Tingelstad tegnet av Trygve Håkenstad.

frie Norge. Den mann som tok avskjed med vår ærverdige kirke søndag 11. november 1866 var prosten til Hadeland og Land, Søren Bruun Bugge. Som eneste kandidat ved Det kongelige Fredriks i året 1820 hadde Bugge, 22 år gammel, gått rett over i et nyopprettet lektorat slik at professor Georg Sverdrup kunne bli avlastet. Fem år senere var lektoratet blitt omgjort til professorat, for øvrig det samme som undertegnede innehar. Bugge bekleddet det usselt avlønnede embede i bare 8 år (1825-1833). Etter derpå å ha ledet Oslo katedralskole som rektor avla han som 49-åring teologisk embedseksamen. Og resten av sitt liv tilbragte han på Gran. Om den siste ordinære preken i Tingelstadkirken fortelles: «Han [S.B.B.] talte til slutning nogle ord til afsked fra denne mer end 600 aar gamle kirke, der altsaa nu vil bli ubenyttet, men forhaabentlig dog ikke bli nedrevet, hvilket vilde være meget beklagelig, da den er til stor prydelse for landskabet rundt omkring». Rivningsplanene ble det – Gud skje lov! – ikke noe av, og kirken ble reddet som det klenodium den er. I våre dager holdes i det minste alltid olsoksgudstjeneste i den. Hermed anbefales et besøk for den som vil oppleve det beste av middelalderens Hadeland.

Kirkens alder

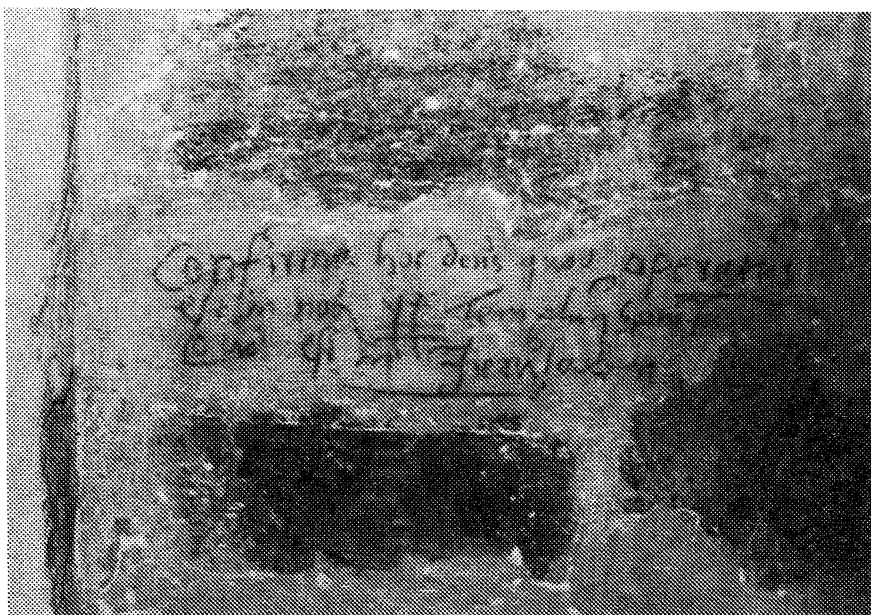
Men når ble kirken bygget? Dette er det første spørsmål for de fleste som kommer forbi. Det lar seg neppe fastslå helt

eksakt. Leif Østby sier (*Norges Kunsthistorie*): «Like ved Halvdanshaugen, hvor en avstøpning av Dynna-steinen er reist¹, ligger Tingelstad kirke med vidt utsyn til alle kanter. Den virker uhyre primitiv med det høye bratte spåntak (også gavlen er spånkledd), de to meter tykke murer, de enkle, udekorerte rundbueportaler med de værbitte plankedører og de smale, nesten skyteskårlignende vinduer, likeså den enkle angelsaksiske grunnplan med lavere, rett avsluttet kor. Kirken behøver ikke å være så svært meget yngre enn Dynna-steinen, *kanskje* fra slutten av 11. århundre.» Anders Bugge vaklet mellom 1100 og 1200 i Hadelands Bygdebok noen år tidligere (1932).

De 14 ord på sakristiveggen

Sommerstid kan museumsbesøkende få en lærerik gjennomgang av kirken med en av de unge guider på Hadelandsmuseet. Da ender turen gjerne i det lille sakristiet, med fremvisning av den latinske innskriften. Den kom frem på stensemuren da et pusslag ble fjernet i 1961. Til saken hører en stemningsskapende beretning om da et følge av nonner noen år etter at innskriften var dukket opp, fikk se den lenge utydede meddelelse og straks gjenkjente det skrevne som en del av sin pinsedagsliturgi. Straks på stedet ikke bare tydet de skriften, de sang den på kjøpet. Slik het det den gang i konservator Odd Hellands rapport bos Riksanti-

1) Kopien er med respekt å melde ingen pryde for Hadelandsmuseet i sin nåværende miserable skikk.

«Steinhard nøtt på kirkemur».

kvaren: «Pusslaget i sakristiet er av samme alder som den nyere puss i skip og kor. På nordveggen, rett overfor døren, ble pusslen hogget av på et lite felt, og der kom da fram en skrift, skrevet med rødkritt direkte på stenen og fugene. Det står, *Confirma hoc deus quod operatus est [sic! E.K.] in nobis, Templum sanctum quod est in Iherusalem*. Skriften står nå synlig. Den ble konservert med for-tyntet cellulose.»²

Man spør seg uvilkårlig: Kan det være flere innskrifter i rommet? Eller skal vi

tro at dette er den eneste? Slik vil det alltid være når den arkeologiske undersøkelse bare er partiell. Vi kan ikke gjøre annet enn å oppfordre rette vedkommende til å gå videre med undersøkelsene av sakristiet. Her er antagelig flere graffiti.

Men tilbake til vår innskrift: Er det generen graffiti vi har å gjøre med her – slik er inntrykket også når vi orienterer oss i det som er skrevet om den? Er det et eksempel på mer tilfeldig skribleri av en mer eller mindre tilfeldig person. Lesere av denne spalte kan på dette punkt ikke

2) Gjengitt hos B.C. Lange 1976, s. 30.

fortenke undertegnede i en viss profesjonell nysgjerrighet. At et salmesitat gjenkjennes som del av en liturgisk tekst er i og for seg knapt noen 'nøkkel' til forståelsen. Salmenes bok er jo langt på vei den katolske kirkes liturgi gjennom tidene.

Den interesserte kan finne nærmere beskjed gjennom guideboken «Hadeland Folkemuseum og Tingelstad gamle kirke», utgitt av museet i 1988, s. 35 ff.³ Teksten er identifisert som Davids salme nr. 68, v. 29-30. Dette parti lyder slik i bibeloversettelsen av 1978: 29 «Vis din styrke, Gud! Vis deg mektig, som du før har gjort for oss! 30 På grunn av ditt tempel i Jerusalem skal konger komme til deg med gaver.» I oversettelsen av 1930 heter det: «Styrk, Gud, det du har gjort for oss! 30 For ditt tempel i Jerusalems skyld skal konger komme til dig med gaver.» Og for å gripe enda et hakk tilbake: Hundre år tidligere het det noe avvikende fra dette i den autoriserte form: «Styrk, o Gud, det du har gjort os! Af dit Tempel for Jerusalems Skyld skulle Konger fremføre dig Skjenk.»

Den oversettelsen som vedlegges i guideboken er denne: «Styrk det, Gud, som du har virket i oss, fra ditt hellige tempel som er i Jerusalem.»⁴ Men avstanden mellom den norske oversettelsen og den latinske teksten (2. person i oversettelsen, 3. p. i teksten; «fra ditt hellige tempel» i oversettelsen, *Templum sanctum*

som apposisjonelt objekt i innskriften), dessuten det faktum at teksten ikke gir noen umiddelbar kontekstuell mening – alt dette bare skjerper ens nysgjerrighet.

Man vender seg til '*editio princeps*', førstegangspublikasjonen ved den utmerkede spesialist på våre middelalderkirker, nå avdøde Bernt Christian Lange i artikkelen «Skriften på veggen» i *Årbok for Hadeland* 9, 1976, 30f. Teksten er her akkurat den samme. Ved selvsyn kan jeg også selv bekrefte at ordlyden er riktig gjengitt. Spørsmålene begynner nå å yngle: Hva er den riktige formen på innskriften? Er den feilhusket eller bevisst omformulert? Hvordan er de ulike former av teksten i Vulgata, eventuelt også i den katolske liturgi? Og videre: Hva betyr innskriften i sin rent bygningsmessige kontekst? Og ikke mindre viktig: På hvilket tidspunkt ble innskriften skrevet på veggen? Og hvorfor ble den skrevet da den ble skrevet, eventuelt også av hvem? Jeg kan ikke love svar på alle disse spørsmålene, men de bør i alle fall være stilt.

Vulgata-tekstens to versjoner

For å finne frem til et grunnfjell å stå på, går vi til den latinske bibel i Webers Vulgata-utgave (3. opplag, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1983) hvor salme 68 ifølge den bekjente forskyvning er Psalmus 67 slik:

3) Det heter at B.C. Lange har gjennomgått artikkelen.

4) Oversettelsen er (ifølge B.C. Lange) hentet fra den katolske messebok fra 1961.

confirma Deus hoc quod operatus es nobis
30 a templo tuo in Hierusalem tibi adferent
reges munera

Dette er den såk. Septuagintaversjon, dvs. den er kommet i stand på grunnlag av den greske salmeoversettelse og er den foretrukne versjonen gjennom hele middelalderen.⁵ Webers kritiske apparat opplyser til denne versjonen at den såk. editio (Sixto-) Clementina fra 1590-årene har ordstillingen *hoc deus* i st. f. *Deus hoc*. Dette betyr selvsagt ikke uten videre at Clemens' bibelutgave setter en *terminus post* for vår innskrift.

Hieronymus, senere og forbedrede oversettelse av Salmene etter den hebraiske grunnteksten hadde derimot minimalt gjennomslag i middelalderen. Slik er dens ordlyd:

conforta Deus hoc quod operatus es nobis 30 de
templo tuo quod est in Hierusalem tibi offerent
reges munera.

Iuxta Hebraicam-versjonen adskiller seg som man ser ikke vesentlig fra Septuaginta-versjonen (*conforta* i stedet for *confirma*, preposisjonen *de* i st. f. *a*, og NB!: i st. f. bare *in Hierusalem* har vi *quod est in Hierusalem*).

(Som et kuriosum kan opplyses at Vatikanets offisielle bibel idag – den såkalte

Nova Vulgata fra 1979 – har retusjert den tradisjonelle Septuaginta-versjon. Hieronymus kunne visst spart seg bryet med den hebraiske salmeversjon: *confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis. 30 A templo tuo in Ierusalem tibi afferent reges munera*)

Vulgata versus innskrift

Så langt kan vi faktisk slå fast en hel del:

1) at det foreligger noe som det er naturlig å tolke som en kontaminasjon mellom Hieronymus' Septuaginta-versjon og den hebraiske versjon (*quod est*-varianten). Hvordan skal det fenomenet egentlig forklares?

2) a) at *es* er den utvilsomt riktige lesemåten overalt i *Vulgata* og at b) *est* i innskriften må være en feilerindring og ikke kan bygge på noen variant av overleveringen, ettersom imperativen *confirma* impliserer 2. person og *Deus* er å fortolke som en vokativ.⁶

3) at den avvikende ordstilling *hoc deus* reflekterer en genuin variant av *Vulgata*-tradisjonen,

4) at det samme er tilfelle med innskriftens *in nobis*. Også denne finnes i Clementina selv om den ikke er akseptert som Hieronymus' egen tekst av Weber,

5) For en tid siden ble jeg forelagt et sitat fra salme xx av Erik Simensen, Leksikografisk avd., det var nettopp Septuaginta-versjonen.

6) Det kan godt være at den som har skrevet dette, ikke har noen bevissthet om tiltale til Gud i det hele tatt; smlgn. at også tuus i v. 30 er kastet ut til fordel for epitetet sanctus.

5) at innskriftens formulering av v. 30 atskiller seg så pass radikalt fra grunnteksten, at det ikke kan være tale om noe sitat. Det dreier seg om en fri tillempning. Viktigste i den forbindelse er a) at leddet *tibi ad-/offerent reges munera* er utelatt, b) at preposisjonsuttrykket *a/de templo tuo* er forandret til nominativ (evt. akkusativ) og er apposisjon og c) at *sanctum* erstatter *tuum*. Finnes det tradisjon for disse siste frihetene? Eller er det skriverens mangelfulle hukommelse eller rett og slett et påhitt?

Innskriftens paleografi

Hittil er det ingen som har tatt stilling til innskriftens alder, dvs. dens paleografiske form. Bernt C. Lange regner den uten videre som stammende fra katolsk tid. Spørsmålet kan heves et godt stykke over synse-stadiet. Det må la seg avgjøre f. eks. om skriften som er brukt, f. eks. stammer fra begynnelsen av 1500-tallet eller fra begynnelsen av 1100-tallet eller for den sakens skyld fra en tid midt imellom. Et slingsringsmonn på pluss minus femti år er akseptabelt. Første skritt var et bedre fotografi enn det *Årboeken for Hadeland* kunne by. Assistert av en fotointeressert svoger ble den saken besørget. Fotografiene ga til sammen alle detaljer med all ønskelig klarhet. Etterfølgende autopsi var ikke nødvendig.

Innskriften er skrevet på tre linjer med 5 ord og 27 bokstaver i første linje, i annen 5 ord 23 bokstaver pluss hva jeg oppfatter som et vers- eller meningsskille og i tredje linje 4 ord og 19 bokstaver. Ikke alt

er like leselig; etter *nob* i *nobis* følger bare en nedadgående strek som om skriveren ikke har brydd seg med å fullføre ordet; *m*-en i *sanctum* er forsvunnet, avslutningen av *quod* i 3. linje er også på det nærmeste utvisket.- *q*-en i begynnelsen av samme ord ser speilvendt ut.

Skriften begynner forseggjort, første ord (*confirma*) peker litt oppover inntil linjen justeres med annet ord og snarere går litt nedover igjen.

De mer karakteristiske av bokstavformene er disse: *h* og *d* burde gi grunnlag for datering. Stor *T* og stor *J* er også karakteristiske, liten *r* finnes i to utgaver, *u*-en har mer spiss enn *bue*.

Når ble innskriften skrevet?

Spent forela jeg innskriften for en anerkjent kapasitet på middelalderlatinske diplomer, professor Jan Öberg, Stockholm. Han daterte den i et brev til meg til 1520-årene. Han fester seg også ved avvikene fra *Vulgata*. Innskriften stammer altså fra katolisismens aller siste periode i vårt land. Den er utvilsomt skrevet av etter hukommelsen. Det er antagelig for dristig å tillegge den noen spesiell betydning ut fra kontekst (sted og tid). Det ville ellers ha vært fristende å spørre om den er ment som en bønn om velsignelse for kirken som konkret bygning i en kripepreget tid, en kirke som også er i oss som en åndelig størrelse og gjenspeiler selve 'urbildet', templet i Jerusalem. Det finnes mange andre latinske innskrifter i våre kirker. Mer utførlige publikasjoner som undertegnede har støtt på er Ingvald

Undsets studie av innskriftene i Domkirken i Trondheim. Det er vel snart på tide å samle sammen alle spredte spor av latinens historie i vårt land. En gang burde en mer samlet publikasjon av dette til dels meget interessante epigrafiske materiale komme ut.

Litteratur:

B.C. Lange, «Skriften på veggen», *Årbok for Hadeland* 9, 1976, 30-31.

A. Bugge, «Kirkene i gammel og ny tid» i: *Hadeland. Bydenes historie*, I, Oslo 1932, s. 183-284.

Hadeland Folkemuseum og Tingelstad gamle kirke. En orientering på norsk og engelsk, utg. av Hadeland Folkemuseum 1988, 48 s., især s. 29-38.

I.M. Undset, *Innskrifter fra middelalderen i Thronhjems domkirke*, trykt i Videnskaps-Akademiets Forhandlinger, no. 4, 1888, 99 s., 16 pl.

L. Østby, *Norges kunsthistorie*, 1. utg. 1938, 2. revidete utg. 1962.

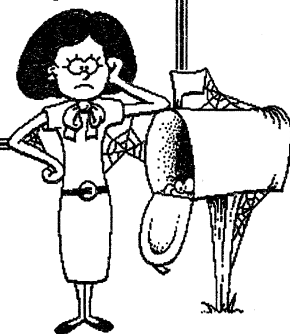
Egil Kraggerud

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1.oktober 1996

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk Forum* må følge bestemte regler. Dette for å spare tid og arbeid i forbindelse med innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse reglene, som er listet opp på innersiden av permene.

Bokanmeldelser

Filologiens triumf – og sårbarhet

John Chadwick: *Løsningen av Linear B. Oversatt av Kåre A. Lie. Oslo: Pax Forlag 1995. (ISBN 82-530-1742-1).*

Skriften er uten tvil den mest betydningsfulle og konsekvensrike av samtlige menneskelige oppfinnelser. Alle skriftsystemer vi kjenner bygger på en til dels avansert lingvistisk analyse av talen, og er den fundamentale betingelse for alle høykulturer. I en teknologireden tidsalder som vår er det kanskje ikke av veien å minne om det. Mens det kompliserte fonembaserte tegnsystem vi kaller språk danner skillet mellom dyr og menneske (av E. Cassirer treffende definert som *animal symbolicum*), innebærer innføring av skrift – i seg selv naturligvis en gradvis prosess – at et gitt samfunn dermed passerer grensen mellom førhistorisk og historisk tid: steder, gjenstander, personer får navn og en relativt eksakt kronologisk ramme for historiegrensakeren. Men det forutsetter riktignok at han er i stand til å lese og forstå angjeldende skriftkilder – og at de er bevart.

Det er formodentlig heller ikke noe felt der åndsvitenskapene har stått og står overfor større utfordringer enn nettopp i forbindelse med dechiffrering og tyding av skrift og skriftsystemer. I hvert fall er det ikke noe område der humani-

Clarissimo indagatori explicatori papyrorum
Knut Kleve septuagenario.

oraforskningens resultater har vært mer spektakulære og i ren briljans og tankekraft mer sammenlignbare med lysende prestasjoner blant naturforskerne.

Utfordringen lå i de «stumme» og gåtefulle skriftminnesmerker fra en fjern oldtid som på slutten av 1700-tallet og fremover dukket opp og for alvor ble kjent i Europa i stadig stigende mengder: fra Egypt, Persia, Midtøsten, Lilleasia og til sist Kreta. Det er innlysende at for en filolog eller historiker kan intet være mer frustrerende enn å vite at man har fått i hende et unikt kildemateriale som kan utvide menneskets historiske horisont bakover med minst et par tusen år – og så skjønner man ikke en tøddel av det! Det eneste åpenbare var at det ikke fantes noen annen innfallsport til disse «tapte» høykulturer enn gjennom dechiffrering av skriftsystemene (det var atskillige av dem). Underlig er det derfor ikke at jakten på nøkler øvet en uimotsåelig, nærmest romantisk tiltrekningskraft på både forskere og amatører – ja, selv barn. Allerede som 11-åring besluttet vidunderbarnet Jean François Champollion (1790-1832) å løse hieroglyffmysteriet –

og gjorde det 21 år senere! Og den geniale Michael Ventris (1922-56), helten i den bok som her kort skal omtales i tilknytning til enkelte mer generelle betraktninger, hadde alt i 7-årsalder studert et tysk verk om de egyptiske hieroglyfer, og som yngling på 14, etter å ha hørt en forelesning i London av den berømte arkeologen Arthur Evans om utgravningene på Kreta og den mystiske skrift som var i bruk der for 3500 år siden, bestemte han seg der og da for å forsøke å dechiffrere den (dvs. den såkalte linear B) – hvilket han også klarte 16 år senere!

Hvordan er en slik bragd overhodet mulig? Det er hva John Chadwick i sin etterhånden klassiske beretning (*The Decipherment of Linear B*, ¹1958, ²1967, ³1992) satte seg fore å gi en ganske detaljert forklaring på.

Samarbeidet og vennskapet mellom Ventris og Chadwick startet i juli 1952 like etterat den førstnevnte i et radioprogram hadde gjort kjent sin helt ferske oppdagelse av at språket i linear B-tekstene måtte være (arkaisk) gresk, og varte i litt over 4 år inntil Ventris' tragiske død i en bilulykke (6.11.1956). Chadwick var filologen og språkhistorikeren, Ventris hadde erfaring som kodeekspert, men var – som de fleste vet – arkitekt av profesjon (fremragende også i sitt egentlige yrke). Det gjør jo ikke resultatene av hans hobbyvirksomhet mindre imponerende! Mange ganger især i begynnelsen av samarbeidet kunne Chadwick berolige sin venn med at de rare og uklassiske former som etter hvert ble identifisert på tavlene, var slike som språkforskerne

forlenget hadde rekonstruert som proto-greske eller som et stadium i utviklingen derfra (en fin bekreftelse både på dechiffre-ringens riktighet og på eksaktheten i den komparative lingvistikks metoder).

Det lar seg ikke gjøre her å referere de enkelte skritt i dechiffreeringsprosessen. Chadwicks bok er spennende som en kriminalroman – hvis man er bitt av basillen. Les den! Jeg skal nøye meg med å peke på to forhold som i høy grad vanskeliggjorde og kompliserte arbeidet. Det ene skyldes at linear B-skriften er, viste det seg, en meget innviklet stavelsesskrift som er ganske dårlig tilpasset den greske fonem- og stavelsesstruktur (f.eks. *pu-ro* = Πύλοιοι, *ko-wo* = *κοῦφοι, jonisk κοῦροι). Det andre er at dechiffreeringen lyktes først i det øyeblikk Ventris motstrebende oppga sin villedende og derfor sikkert forsinkende arbeidshypotese om at det underliggende språk var i slekt med etruskisk. For øvrig styrker nettopp det avgjort tilliten til det generelle metodiske resonnement, siden den korrekte løsning formelig tvang seg frem.

La oss i stedet for en stund vende tilbake til det mer prinsipielle spørsmål: hvordan og under hvilke forutsetninger er slike dechiffreeringssuksesser overhodet mulige? Siden det til syvende og sist dreier seg om å tyde og fortolke en tekst, kan vi utvide perspektivet litt til og konstatere at mellom skrift og språk finnes det kun 4 tenkbare konstellasjoner i forhold til begrepene kjent (:+) og ukjent (:±):

	Skrift	Språk
1.	+	+
2.	+	÷
3.	÷	+
4.	÷	÷

Det må videre presiseres at like lite som man kan løse en ligning med bare ukjente, like håpløst er det å tyde en tekst uten en eller annen påviselig nøkkel. Endelig kan det fastslås at man for formålet i realiteten bare har 2 metoder til rådighet (som selvsagt ikke utelukker, men tvertom ofte kompletterer hverandre): A. den kombinatoriske eller kontekstuelle (som dels bygger på intern analyse av teksten, dels på objektive eksterne faktorer, som f.eks. den andre versjon i en bilingve), B. den etymologiske (som utnytter eventuelle genetisk betingede likheter med andre språk). Det vil kanskje være lærerikt å kaste et blikk på noen få konkrete eksempler på de nevnte 4 konstallasjoner.

1. Man skulle umiddelbart anta at når både skrift og språk er kjente størrelser, burde en riktig forståelse være uproblematisk. Men bl.a. DVENOS-innskriften (*CIL* 1² 4, ca. 500 f.Kr.) advarer ettertrykkelig mot å tro at det alltid er så enkelt: den er uten lakuner, skriften fonetisk fullt lesbar, og språket er utvilsomt arkaisk latin, men all kombinatorisk og etymologisk skarpsindighet gjennom mer enn 100 år (litteraturen er enorm!) har ikke kunnet avsløre definitivt hva den korte teksten (3 linjer uten ordskille, 128 bokstaver) egentlig handler om. I betraktning av den knappe tidsavstand – drøyt 200 år – frem til «vanlig» (gam-

mel)latin er fiaskoen faktisk uforklarlig, men samtidig en betimelig påminnelse om metodenes begrensning.

2. Det er atskillig lettere å skjønne det nokså magre resultat i tydingen av etruskiske skriftminnesmerker i den forstand at det er akkurat hva man kunne vente ut fra det foreliggende materiale. Heller ikke i dette tilfelle er skriften problemet (den er adaptert fra et gresk lokalalfabet), men siden etruskisk ikke viser genetisk slektskap med noe annet kjent språk, svikter den etymologiske metode totalt. Rett nok har den kombinatoriske metode gitt resultater: det etruskiske tekstkorpus består for størstedelen av meget korte gravinnskrifter (flerfoldige tusen), som på grunn av sin stereotype karakter nok er forståelige, men til gjengjeld er svært lite informative lingvistisk sett. Overfor lengre tekster, som det også finnes noen få av, befinner man seg derfor fortsatt på ytterst gyngende grunn. Den lærdom som må trekkes av det etruskiske eksempel, er at for å kunne oppnå en sikker tyding av en tekst på et ukjent språk trenger man en nøkkel ikke bare til den fonetiske, men i minst like høy grad til den semantiske side av det aktuelle tegnsystem, det vil – i fravær av enhver etymologisk relasjon – i praksis bety og innebære eksistensen av en lykkelig ekstern faktor: den bilingvale tekst (det finnes et par etruskisk-fønikiske bilingver, men dessverre så korte at de ikke gjør noe særlig fra eller til).

3. Det kan virke paradoksalt at mens etruskologene fremdeles stanger mot

veggen, kunne man allerede i første halvdel av forrige århundre bivåne rent utrolige prestasjoner når det gjaldt å forsere barrierer av totalt ukjente skriftsystemer og etter hvert å tyde diverse underliggende språk som man til dels knapt hadde hørt om. Forklaringen er at de to mest spektakulære dechiffreringer på 1800-tallet: hieroglyffene og kileskriften begge alt i utgangspunktet – til forskjell fra etruskologiens fortvilede situasjon – kunne baseres nettopp på den semantiske nøkkel. Helt avgjørende for Champollions suksess var den berømte Rosette-stenen (funnet 1799 av Napoleons soldater i Egypt), der den greske oversettelse ga fasit til de to egyptiske versjoner (i hieroglyffer og den yngre demotiske skrift). Det må heller ikke glemmes at i det videre uhyre kompliserte arbeid var også den etymologiske metode til uvurderlig hjelp, siden koptisk – den siste utløper av gammelegyp-tisk språk – var vel kjent fra en rikholdig litteratur (i en skrift derivert fra det greske alfabet).

Mutatis mutandis gjelder de samme forutsetninger for kileskriftens dechiffrering: *per notum ad ignotius!* Forskjellen er at det var en hel rekke språk som benyttet flere (innbyrdes til dels ganske ulike) varianter av dette på overflaten så ensartede skriftsystem. Kort skissert: kileskriftens Rosette-sten var de store persiske kongeinnskriftene fra Bīsūtūn (Behistun) på tre parallelle språk, oppsøkt og kopiert i 1835 av engelskmannen H.C. Rawlinson (1810-95) og for det ene språks vedkommende langt på vei også dechiffrert 1836-37 av den

samme pioner. Han identifiserte korrekt den første av språkversjonene som persisk, og ved å anta – som G.F.Grotefend hadde gjort før ham så tidlig som 1802 – at innskriften begynte med kongenavn, avstamning og kongelig titulatur (kjent i detalj fra senere iranske kilder = den semantiske nøkkel) knekket han skriftkoden, innsatte lydverdier og kontrollerte dem ved hjelp av den nærstående og omtrent samtidige iranske dialekt avestisk (den etymologiske nøkkel). Dermed startet en kjedereaksjon, idet den tydede (gammel)persiske versjon ble transformert til oversettelse av de to øvrige: den elamittiske og den akkadiske (=assyrisk-babylonsk). Og Rawlinson selv transformerte seg til å bli den egentlige grunnlegger av assyriologien. Etter tydingen av dette eldste semittiske språk (med en omfattende litteratur) sto det urgamle og fullstendig isolerte sumerisk for tur, der løsningen i hovedsak støttet seg på leksikalske og grammatiske opplysninger samt oversettelser i akkadiske tekster. Det bør nevnes her at kileskriften gjennom utstrakt bruk av ideogrammer og determinativer til en viss grad er selvkommenterende og derved letter dechiffrering/fortolkning.

Vidtrekkende betydning har også nye funn av kileskriftspråk i vårt århundre vist seg å ha, særlig hetittisk (tydet i 1917 av B.Hrozný) og ugarittisk (tydet i 1930 – på 2 dager! – av H.Bauer): det sistnevnte, et semittisk språk fra 2.årtusen f.Kr. med en rik litterær overlevering, er uhyre viktig for gammeltestamentlig forskning, og hetittisk, som sammen med bl.a. luvisk (likeledes i kileskrift) utgjør en

nyoppdaget anatolisk gren av indoeuropeisk, har i flere henseender revolusjonert den komparative lingvistik.

4. Dette er noe av den triumfale bakgrunn for Ventris' teoretisk sett nærmest hasardiøse prosjekt. Det må være klart at dechiffrering og tydning av en tekst der både skrift og språk er fullstendig ukjente størrelser, det er og blir en umulighet. Indussskriften kan tjene som eksempel i så måte. Ikke desto mindre befant Ventris seg i utgangspunktet farlig nær denne situasjon. For i motsetning til Champollion og Rawlinson hadde Ventris ingen bilingve eller semantisk nøkkel til rådighet og heller ingen korrekt oppfatning av det underliggende språk. I likhet med de fleste mente han jo at språket i linear B (og linear A) var minoisk, som han på temmelig luftig grunnlag puttet sammen med etruskisk i en egeisk språkfamilie. Men på grunn av den store kronologiske og geografiske avstand ville i så fall etruskisk med sikkerhet ha utviklet seg så forskjellig fra det presumptivt beslektede minoisk at det dermed *a priori* ville bortfalt som etymologisk nøkkel, selv om man hadde kjent språket mye bedre enn tilfellet er (se ovenfor). Vi kan trygt fastslå med Chadwick at den antatte etruskiske nøkkel «ikke ville være til stor

hjelp» (s. 63). Vi må også erkjenne at hadde språket på linear B-tavlene virkelig vært minoisk (i betydningen egeisk), ville forsøket på dechiffrering og tydning neppe ført særlig langt. Når forsøket allikevel lyktes, skyldes det hovedsakelig 3 omstendigheter:

A. Ventris hadde den fordel fremfor Champollion og Rawlinson at den kretisk-mykeniske stavelsskrift ikke var helt isolert. På Kypros overlevde helt til hellenistisk tid en stavelsskrift (dechiffrert 1872 av assyriologen G. Smith ved hjelp av en fønikisk-kyprisk (-gresk) bilingve), som hadde likheter og åpenbart var i slekt med linear B. Forskjellene var imidlertid også betydelige, slik at bruk av denne skriftnøkkel i ettertid viste seg ofte å ha vært mer villedende enn veiledende. Men i noen få tilfeller var denne støtte avgjørende.

B. Viktigere var at Ventris i egenskap av kodeekspert behersket den kombinatoriske metode suverent. Den hadde allerede fortalt ham at det dreiet seg om et bøyningsspråk uttrykt i en komplisert stavelsskrift, som han – bedre enn noen annen – systematiserte i en såkalt «grid» (stavelsskjema). Takket være sin fenomenale hukommelse og en inspirert gjetning klarte han til slutt i to bestemte stavelsskombinasjoner som ofte forekom, å identifisere de kretiske bynavnene *Amnisos* og *Knossos* (kjent bl.a. fra Homer). Dermed hadde han selv skaffet seg en semantisk nøkkel, riktignok hypotetisk og ganske beskjeden. Men den holdt, og det viste seg snart at bøyningsendelsene måtte være greske.

C. Hovedforutsetningen for at dechiffre- ring og tyding av linear B lyktes, var imidlertid at det underliggende språk – mot alle odds – avslørte seg som meget vel kjent: (arkaisk) gresk.

Men den aller viktigste forutsetning for suksessen fremhever Chadwick i begynnelsen av sin bok: Ventris' genialitet. I den inngikk mange viktige komponenter (flere av dem typiske også for den gode arkitekt): enorm flid, utholdenhet og nøyaktighet, visuell og nærmest fotografisk hukommelse, evne til absolutt konsentrasjon og ikke minst utpreget sans for struktur og system. Kombinasjonen av disse egenskaper gjorde ham i stand til å fullføre en av de virkelige bragder i filologiens historie. Det er ingen tvil om at løsningen av linear B må regnes som den tredje – og intellektuelt kanskje mest imponerende – av de tre store dechiffre- ringer (ved siden av hieroglyffene og kileskriften). Innen gresk filologi og språkvitenskap har den åpnet et helt nytt og spennende felt: mykenologien, der virksomheten er livlig med tungtveiende konsekvenser bl.a. for Homerforskning- en.

Det er derfor meget fortjenstfullt at Pax forlag nå har gjort Chadwicks verk tilgjengelig i norsk oversettelse – i en tid da teknologiens triumfer langt hyppigere står i sentrum for allmenn beundring og oppmerksomhet. Måtte den få mange lesere! Ikke minst interessant i dag er Chadwicks Postscript fra mai 1992, hvor han ajourfører beretningen, redegjør for nye funn og synspunkter og f.eks. også orienterer om og tar forsiktig stilling til

problemene rundt den tidligere kretiske (minoiske) skrifttype linear A.

Selve oversettelsen, som er ved Kåre A. Lie, er stort sett meget bra og flyter lett til tross for det tidvis tunge stoff og en viss mangel på adekvate norske faguttrykk. Men det er irriterende og av og til direkte meningsforstyrrende når lengdestreker over vokaler – i motsetning til den engelske utgave – konsekvent mangler (se f.eks. s. 70f., der påstanden om at *a* blir til *e* er helt absurd uten de nødvendige lengdestreker). Hvorfor er disse overalt fjernet? Både i gresk, latin og gammelindisk er jo vokalenes kvantitetsopposisjoner fundamentale. Et par ting til: man kan ikke snakke om «et nytt kasus» (s. 61), såfremt det ikke dreier seg om pasienter; på s. 65 fig.13 (øverst til venstre) er et gnidret & blitt stående – og ligner grangivelig et mykensk stavelsestegn – samtidig som det er oversatt med et feilplassert «og»; og på s.101 er setningen: «mykensk har beholdt den opprinnelige endelsen *-wos-a* som i samsvar med stave- reglene (*sic!*) blir til *-woa*» hverken språklig eller saklig en korrekt gjengivelse av originalens: «Mycenaean has kept the original suffix *-wos-a*, which regularly becomes *-woa*.» Denslags feil – og flere til – bør forlaget sørge for å rette i et eventuelt nytt opplag av boken. Undertegnede står gjerne til disposisjon.

Uansett demonstrerer denne boken at også filologien kan vise til store forskningstriumfer som har åpnet nye horisonter for menneskelig erkjennelse – og selverkjennelse. Men hva med sårbarheten som også figurerer i dette bidrags

Ville en universitetsansatt Ventris passet inn i det nye system av målstyring, virksomhetsplanlegging og ustanselig rapportering? Ville ikke myndighetspersoner vendt tommelen ned for et så umulig prosjekt: å løse en ligning med bare ukjente? Ville ikke Ventris – med tanke på en universitetskarriere – selv ha følt det bedre å satse på noe idiotsikkert fremfor

å bruke 16 år på eventuelt ikke å løse et problem? Kort og godt: er ikke filologien – og ikke bare den – ved å bli ganske sårbar overfor en i bunn og grunn forskningsfiendtlig, effektivitetsjagende ideologi, som setter administrativ styring og organisering over forskerens frihet?

Nils Berg

«MF-filologen»

Ragnar Leivestad, *Nytestamentlig gresk grammatikk*. Ny utgave ved Bjørn Helge Sandvei, Universitetsforlaget, Oslo 1996, 312 s.

Da det stormet som verst rundt latin forberedende i 1969-70 med lokale dønninger fra det kontinentale opprør -, fikk jeg en dag besøk av en lavmælt, dog livlig professorkollega fra Det teologiske fakultet. Han meddelte meg først at gresk forberedende for teologer var i støpeskjeen og dernest ville han gjerne tale om de teoretiske og praktiske vitnesbyrd om den greske aksentuering i antikken. Mannen var Ragnar Leivestad, 80-årsjubilant omtrent ved den tid disse linjer utkommer. Hans tanker var tydeligvis alt fullt opptatt av den grammatikk som skulle være ryggraden i det nye koineopplegget. Resultatet lot ikke vente lenge på seg. *Nytestamentlig Gresk*

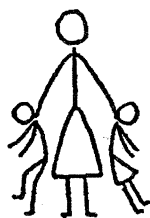
Grammatikk utkom i 1972 i den prisverdige serien «Scandinavian University Books» med stive permer. Boken hadde som grammatisk pensumbok mange utmerkede egenskaper, blant dem en viss ukonvensjonell måte å nærme seg den auguste fru Grammatica på. Velanbragte og pedagogiske strektegninger fra forfatterens penn frisket opp. Et eksempel hitsettes.

I retrospekt hadde den stille omlegning av gresk forberedende en minst like gjennomgripende virkning for den klassiske filologi i Norge som all den høyrøstede indignasjon som ble mobilisert mot latinen. Teologenes tilbaketrekning fra

klassisk gresk var for oss klassikere formelig en *secessio plebis*. Det gjorde ikke saken lettere ved utflytningen at man rent bokstavelig tok markedsplassen med seg; ca. 9/10 av 'våre' begynnere forsvant naturlig nok dit de følte seg hjemmehørende, til sine respektive teologiske fakulteter, MF især. For teologene fortonte det seg som en taktisk manøver just i rette øyeblikk. Visst ble det fra nå av 'relevante' tekster, men det ble ingen dans på roser, det måtte da være på nypetornsroser. En del fortred og ergrelser fulgte av prøvens stedmoderlige plass innen rammen av selve embetsstudiet. Eksamensformen, med stå eller stryk-alternativet, var lite motiverende. Brilljante språkbegavelse fikk ikke mer uttelling enn de som så vidt hanglet igjennom. Paulus var ved inngangen til theologicum ikke bare vanskeligere, men til tider også mer ubegripelig enn Platon. Xenofon og Platon ga tross alt en noenlunde human språklig progresjon. Det var også enkelte omkostninger ved det nye opplegget som den klassisk-filo-

logiske sensor hadde vanskelig for å forsonse seg med, skal vi kalle det tapet av 'die geistige Umwelt', en smak av gresk kultur som visselig Lukas og Paulus hadde del i. Athens vismann Sokrates hadde gitt en forankring i den antikke heden- dom av dypere og mer eksistensiell art enn den som ble formidlet av filosofi- pensumets kursoriske oversikt.

Idag er det endelig mulig å øyne enkelte mer positive faktorer i bildet. Den viktigste er kanskje den faglige oppvurderingen som er igang på flere steder. Greskprøven er i ferd med å bli en fagenhet man kan ta med seg over til andre institusjoner. De nye ordninger kan til og med tenkes å få en spill-over-effekt til beste for oss klassiske attergløymere som har sittet med et slags svarteper-opplegg i gresk i et kvart århundre. Enda mer optimistisk er jeg blitt etter å ha fått den nye utgaven av «Leivestad» i hende, det følger med den formelig et grammatikkens pinsevær. Jeg ser i boken et forbud om at seriøse grammatikkbaserte språkstudier

Possessiv

Partitiv

Ablativ

kan gå bedre tider i møte i vårt land. «Ifølge de nye fagplaner etc.» har i min generasjon bare hatt ett og det temmelig forstemmende budskap: mindre plass, reduserte krav, en utvikling akkompagnert av støy i form av ubehagelige påminnelser om forspilt barndom, hemmet skriveglede, fantasiødende formalisme, dialektdød og manipulatorisk sentralisme. Også i fremmedspråkundervisningen forsvant helst grammatikken som en selvstendig størrelse, kunnskapsrestene ble stykket opp og gjemt så godt det lot seg gjøre i begynnerbøker, arbeidsbøker. For morsmålets vedkommende ble det gjerne noen få sider i et O-fagsopplegg om språklig norskdom før og nå.

Den nye «Leivestad» har etter hvert vokst. Alt 2. opplag var en grundig revisjon. Nå er vi på 312 sider. Selve omfanget markerer at teologgresken ikke er en propedeutisk prøve, men integrert i et lengre kildestudium. Og takk for det, selv om en og annen norsk 19-åring vel får seg litt av en forskrekkelse.

Den viktigste, og praktisk talt eneste, innvending jeg sitter igjen med etter lesningen, er tittelsiden gjengitt ovenfor. Beskjedenhet og ydmykhet er visselig gode kristelige egenskaper, men de kommer av og til i konflikt med Bergprekenen (Matt 5,15). Dengang som nå var det tvilsom energiøkonomisering ikke å plassere et brennende lys på en godt synlig lampeholder. Hovedpersonen er, med all respekt å melde, ikke lenger Leivestad, men Bjørn Helge Sandvei. Sandvei hadde jo bidratt substansielt allerede til annenutgaven. Innsatsen skulle

i hvert fall denne gangen ha vært sterkere synliggjort på omslaget. Slik boken nå vil stå i hyllen, finner vi på ryggen – under forlagets søyle-logo – kun Leivestads navn, og ser man på forsidefasaden vil man ved første blick gjette på at B.H.S. er en bearbeider av det vanlige forlagssnitt. Inntrykket viser seg snart fullstendig misvisende: Sandveis navn skulle ha stått ved siden av Leivestads. Det er slik det gjøres der sansen for *suum cuique* er utviklet: Blass-Debrunner, Nestle-Alland, Kühner-Gerth etc. Altså fra nå av, om jeg får be, «Leivestad-Sandvei». Det ville også ha vært god markedsføring. Slik det nå er, vil mange potensielle kjøpere reagere påregnelig: «Leivestad»? – ja, men den *har* jeg allerede.» Når jeg gjør et poeng av dette, er det som følge av en déjà vu-side ved saken. I 1988 utkom en ny fortinnlig oversettelse av Apokryfene. Jeg skulle tro at det bare er en engere krets som vet at B.H.S. var sentral i dette arbeidet. I utgaven er det ikke opplyst noe, bare at en komité har arbeidet i 7 år. Det går altså i visse kretser idag mer anonymt for seg enn blant hine gresktalende jøder i Alexandria; om den komiteen vet vi i det minste tallet på medlemmer.

Omslaget er for øvrig en god blickfanger, lengt bedre enn i de tidligere utgavene ettersom den gjengir et av klenodiene i Universitetsbibliotekets papyrus-samling, to sider fra en liten «pocket»-codex av Matt 11, 25-30, en av de fornemste tilvekstene til samlingen etter at Eitrem hadde gjort sine kjøp i første kvartal av århundret. Min forgjenger Leiv Amundsen utga teksten på mønster-

gyldig måte i en artikkel i bind 24 av *Symbolae Osloenses* (1945: «Christian Papyri from the Oslo Collection», s. 121-147). Men hvorfor er ikke grammatikken denne gangen innbundet? Grammatikker, ordbøker og leksika vil jeg helst ha med stive permer. Grammatikker er ikke tilfeldige bekjenskaper, de er som gode venner du lærer grundig å kjenne i din ungdom, deler noen skjellsettende år med. Senere i livet treffer du dem igjen mer sporadisk, men du vet at de er der om du trenger råd og støtte. En grammatikk må være hyllepresentabel selv om den er slitt, margkommentert og understreket.

Siden jeg begynte denne omtalen med å nevne den stille revolusjon som frembragte NT-grammatikken for 25 år siden, må jeg få dvele litt ved en helt annen revolusjon, også den stille, men til fulle synlig gjennom den foreliggende grammatikkens egen saga. I sin tid, vil jeg tro, leverte Leivestad forlaget et manuskript som mottager på sin side besørget til trykning hos et dertil kompetent trykkeri, det danske P.A. Schmidt i Vojens, for øvrig *Symbolae Osloenses'* trykkeri gjennom mange år. I dag er situasjonen blitt en radikalt annen. Det vil enhver vite som har noe med forlag å gjøre. Idag må du være din egen setter, og helst skal du kunne en hel del om desk top publishing hvis du ikke hører til den fåtallige kategori bestselgere som forlagsdirektørene kappes om. Sandvei vet ikke bare noe om ny publiseringsteknikk, han er etter resultatet å dømme en fullbefaren ekspert som jeg selv aldri vil komme i nærheten av. Jeg har skrevet denne anmeldelsen i samme *New Century*

Schoolbook 12 p. og så kan man jo sammenligne (ikke minst den greske typografi). Sammenlignet med denne nye grammatikken, virker Blomqvist – Jastrups greske grammatikk – en Herculesprestasjon – nesten amatørmessig. Sandvei må ha tilbragt hundrer og atter hundrer av timer foran skjermen – en almisje i det skjulte, for å si det med skriften (Matt. 6.4). At departementet for tiden forskutterer litt på belønningen, bør nevnes med takk. Men markedsmekanismene er like fullt de gamle og himmelropende urettferdige. Selger du 5000 eksemplarer i året av en lærebok, kan du stipendierte deg selv til et interessant liv. Den nytestamentlige grammatikk vil nok kunne holdes flytende med litt støtte i mange år, det øvrige lærebokmarked i de klassiske fag trenger et nordisk marked for å klare seg. Men da må vi bli flinkere til å samarbeide. For øvrig er denne grammatikken nesten som skapt for det større nordiske marked, jeg sier nesten, for det er noen terminologiske skjær i sjøen. Sandvei har riktignok ikke gjort fullstendig knefall for ny grammatisk terminologi, med rette, men våre nordiske kolleger vil ha vanskelig for å svelge f. eks. «helsetninger og leddsetninger». Slike hører til de unødvendigheter som utviklingen (dvs. dominerende norsksfilologer) vedtar å presse ned over våre hoder. Nettopp med tanke på det kommende nordiske læreboksamarbeide bør vi se med skepsis på provinsialistisk fagterminologi.

Stoffinndeling og proporsjonering virker rimelig og oversiktlig. Bare på ett punkt finner jeg disposisjonen litt mer-

kelig, det gjelder den morfologiske behandling av partisippet. Vi får først en rask oversikt i § 42 b) for så å få formene brettet ut i syntaksdelen (§ 128 A). Skulle formsiden først deles opp, ville det omvendte ha vært mer rimelig.

En av Sandveis sterke sider er den som Leivestad erklærte som sitt personlige savn i 1. opplag, den pedagogiske erfaring. Hele veien kan man nå registrere en omhu med beskrivelsen av de grammatiske fenomener som ikke bare rører lang tjeneste, men også en utviklet fornemmelse av hvor de forskjellige skotrykker hos den unge grammatikkløse generasjon. B.H.S. har noe å lære hvemshelst i så måte. Jeg kommer selv til å plassere hans, unnskyld deres, grammatikk på strategisk plass i bokhyllen for å konsultere beskrivelser og presentasjonsform når det gjelder både dette og hint fenomen ettersom behovet melder seg. Språket er klart og ledig og vel tilrettelagt både for leg og lærd. (Sjelden er det noe å anmerke, men når det tales om en betingelse som 'oppfyllbar', ville jeg foretrekke 'oppfyllelig'. *Iota subscriptum* ville jeg gjengi med 'skrevet under' (s. 21), ikke 'underskrevet' (på s. 75 er den f.ø. uteglemt i $\chi\omega\rho\alpha$), begrepet 'tempus' ser jeg helst som neutrum: et tempus; 'aspekt' helst som maskulinum (s. 242), men kan vel ikke regne med tilslutning lenger fra så mange.)

Eksempelmaterialet er og bør være sentralt i en grammatikk uansett størrelse. «Leivestad» skuffer ikke i så måte. De fleste eksempler er videreført fra de tidligere opplag, men mange er kommet til.

Her er selvsagt begge forfattere på hjemmebane, og den allmenne gresist lar seg trygt manudusere hele veien. Bare rent unntaksvis har denne anmelder noe å bemerke, men Efes 5,28 (s. 81) mangler det vesentlige ord $\alpha\gamma\alpha\pi\acute{\alpha}\nu$, slik eksemplet nå står betyr det noe ganske annet som aldri har vært rett lære på MF. – I oversettelsen av Ef 3,8 (s. 234) er 'hedningene' uteglemt. Her og der spør man seg om ikke oversettelsen av rent pedagogiske grunner bør være nærmere grunnteksten, f. eks. Joh 1,7,8 (s. 196) eller Apg 2,29 (s. 173 hvor $\acute{\epsilon}\xi\acute{\omicron}\nu$ har mistet aksenten) eller Mark 10,38 (s. 227) hvor det 'tolerative' vel gjelder i samme grad begge forekomster av $\beta\alpha\pi\tau\acute{\iota}\zeta\omicron\mu\alpha\iota$?, eller 1 Kor 15,3-5 (s. 214) hvor 'ble sett av Kefas' må forvirre den oppmerksomme leser som har merket seg at *dativus agentis* bare forekommer en enkelt gang i NT. Vårt spørsmålstejn blir for så vidt besvart på s. 228 ettersom vi der får vite at angjeldende $\acute{\omega}\phi\theta\eta$ nok riktigere er å gjengi med 'viste seg for'. På s. 281 ville jeg oversette Rom 3,20 med futurum og for Mark 1,32 (s. 263) holder jeg – om ikke annet av nevnte pedagogiske grunner og fordi det dertil er naturlig norsk uttrykksmåte – på '30-oversettelsen 'da solen gikk ned'. Gal 5,4 (s. 267) «dere som vil rettfærdiggjøres ved loven» er nok hva vi finner i NT-oversettelser ('30 + 78), men cf. Vulgatas presens *iustificamini*, og hvorfor på norsk ikke 'lar dere rettfærdiggjøre' eller 'rettfærdiggjør dere' (men jeg er ikke inne i den finere NT-eksegese)? Men dette er alt sammen naturligvis bare bagateller som jeg nevner bare som mento for neste opplag og for å signali-

sere min mangel på mer graverende ting.

Det er sjelden eksemplet etterlater leseren i forvirring: På s. 205 får vi vite at både presens indikativ og imperfektum egner seg «... til å skildre situasjoner og handlinger som danner bakgrunnen for andre handlinger (i aor. ind.)» Riktig, men som eksempel får vi Joh 1,41: «Andreas finner (pres. εὐρίσκει) sin bror. (V. 42:) Han førte (aor. ἤγαγεν) ham til Jesus.» Jeg kan ikke se at det er noen aspektuell forskjell på presens og aorist her. Tempusvariasjonen hører til dagens orden i narrative partier. Det kunne forstås i Joh-eksemplet like gjerne ha vært omvendt: aorist først, så presens.

Den ting jeg kanskje liker aller best ved denne grammatikken – og det gjelder alle utgaver –, er at brukeren stadig minnes om at grammatikkens 'stoff' er hentet fra sammenhengende tale og tanke, med andre ord at eksempler av og til ikke faller så lett i bås som det grammatiske system innbyr oss til å tro. Fortolkning må til, eller eksegeese for å bruke teologenes foretrukne term. Rett som det er bør vi gå til eksemplenes større kontekst. Leivestad (uten gåseøyne) fremhever straks denne siden i sitt 'metodekapittel' i 1.-utgaven. Her har klassikere så menn noe å legge seg på sinne. Våre grammatikker på tilsvarende nivå fremtrer gjennomgående som bastante fasitsamlinger. Men vi vet jo at går man eksemplene nærmere etter i sømmene, oppdager man her og der hvor vilkårlig eksemplet er håndtert ut fra sin opprinnelige kontekst og funksjon. B.H.S. har ikke redusert

denne siden av det arvestykke han er satt til å forvalte. Men jeg vet ikke om jeg alltid ville ha hatt paradeeksemplene i den løpende tekst. Det er fare for at de neglisjeres (cf. Matt 7,6). Plassert som oppgaver og diskusjoner i et appendiks kunne de komme bedre til sin rett. Men slik som det er, får den filologisk interesserte leser nyttige påminnelser med før han går ut i sitt eksegetiske hovedstudium.

Av og til føler man seg fristet til å blande seg i diskusjonen, det tjener boken til ytterligere ære: I Rom 5,5 (s. 180) synes jeg ikke Gal. 5,5f. sier noe særlig til støtte for alternativ 2, derimot kunne det f. eks. ha vært henvist til Joh. 5,42, sitert på s. 82. Men hva også med rent statistiske språkbruksoverveielser ved slike alternativer? – Behandlingen av 1 Joh 2,1 (παράκλητον ἔχομεν Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον) har stått nærmest uforandret siden 1. opplag (3. opplag s. 158). Jeg synes ikke behandlingen er god på det grammatikalske grunnlag som må være hovedsaken. Vi får tre alternative tolkninger servert, men leseren (in casu denne anmelder) mener man bør orientere seg ut fra ἔχειν med obj. + objektspredikativ (behandlet på s. 166) og vanlig nok også i klassisk gresk; i vår idiomatikk: «ha noen som noe» eller «ha noe i noen». Med dette in mente skulle jeg tro at 1 Joh 2,1 blir greiere også: «vi har en talsmann i den rettferdige Jesus Kristus». Da slipper vi både forvirrende apposisjonsalternativer og styrer dertil klar av hyperbata av tvilsom status.

B.H.S. har ikke bare gjort et enormt arbeide rent håndverksmessig. Resulta-

tet er i det store og hele preget av en beundringsverdig nøyaktighet i tillegg. Trykkfeilsdjevlen har nesten ikke fått til noen ting (bortsett fra to raske stikk i Mark 3,21 og 1,31 på s. 185), han som ellers bolttrer seg slik i desktop-produkter på de beste forlag for tiden. Noen aksenter er forsvunnet, men de er ikke noe problem, annet er småting. Men det forekommer gjengangere fra tidligere opplag: jeg nevner spesielt at vi i neste opplag må få *πράξις, πράγμα* (s. 43,

44, obs! *jon. πράξις, πράγμα*). På s. 208 må det være *διεπρήσατο* i Luk 5,6.

Til slutt vil jeg fremheve at paragrafen om semittisk påvirkning er blitt fyldig og ekstra interessant for oss generalist-gresister. Mønstergyldige er sakregisteret (14 fulle spalter) og stedregisteret (54 spalter). Vel bekomme!

Egil Kraggerud

R. Howard Bloch, *God's Plagiarist: Being an Account of the Fabulous Industry and Irregular Commerce of the Abbé Migne*, The Univ. of Chicago Press, Chicago & London 1994, ISBN 0-226-05971-5.

Med «patristik» menas studiet av *patres*, kyrkofäderna, och deras skrifter. Tidsrummet sträcker sig från uppkomsten av den nytestamentliga skriften och sedan fram till sjuhundratalet. Ett självklart hjälpmedel för forskare inom denna forskningsgren är Abbé Migne's *Patrologia Latina* med 218 volymer respektive *Patrologia Graeca* som består av 166 band. Den latinska serien kom ut mellan åren 1844 och 1855, den grekiska motsvarigheten fortsatte att ges ut till 1866. Vidare publicerade abbé J.P. Migne en annan serie på 85 volymer över grekiska kyrkofäders verk på latin.

Många kyrkliga författare kan man fortfarande bara få tag på genom att konsultera något av dessa jättearbeten, som

består av över en million sidor. Man måste då alltid fråga sig hur pålitliga dessa samlingsband på några hyllmetrar egentligen är. Abbén själv lovprisar alltid i sina inledningar det noggranna arbete som nedlagts på att taga fram pålitliga texter, varvid han framhåller att han själv spelat en framträdande roll vid denna process.

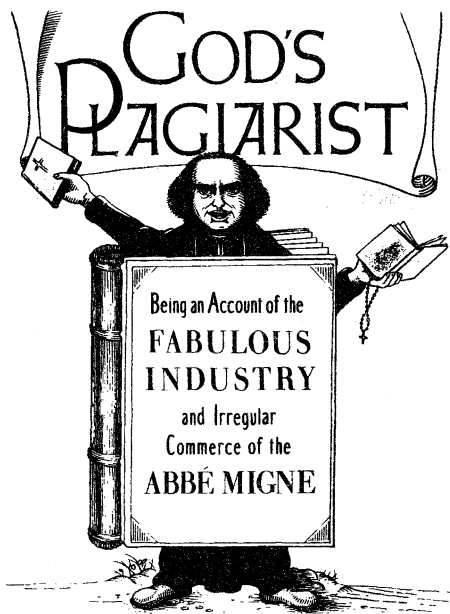
R. Howard Bloch, amerikansk franskfilolog, ger i denna stimulerande och lättlästa bok en imponerande skildring av abbéns framgångsrika verksamhet som tidningsutgivare, som förmedlare av kristelig konst, som bankir och givetvis som utgivare av patristiska texter. Detta patristiska jättearbete, *Patrologia Latina & Graeca*, är inte det enda Abbé Migne

gav ut. Från hans tryckeri, kallad Ateliers catholiques, framställdes en slags katolsk version av *Det Bästa*, där han tryckte av notiser som han hämtat från andra tidningar. Han gav också ut några tidningar, tryckte kyrkliga uppslagsböcker och sålde kristelig konst efter pris per kvadratcentimeter. Han var med andra ord en storföretagare i religiösa texter, artiklar och konstföremål. Hans mål var givetvis att sprida den katolska tron. Redan tidigt hade han kommit i konflikt med de sekulariserade franska myndigheterna på grund av att han företrädde ytterligt konservativa katolska synpunkter. Tyvärr var inte alltid biskoparna lyckliga över hans agerande, så något stöd fann han sällan hos dem.

Denne kristlige storföretagare använde en för tiden modern tryckeriteknik med ångmaskindrivna pressar. Papperet, som användes i dessa moderna underverk, var billigt, för det var av trämassa och, som vi nu vet, av dålig kvalitet. Äldre generationers handpressar som matades med stora ark lumppapper tillhörde historien, nu hade de roterande pressarna blivit införda. Och all denna moderna härlighet kunde Abbé Migne utnyttja i sitt jättestora, kristliga tryckeri. Howard Bloch framhåller att abbén var bra på marknadsföring, för han var duktig med att komma med lockande, goda erbjudanden. Köp redan nu hela serien, och spara på det sättet en stor massa pengar, var en av hans sloganer. Han riktade sig i första hand till präster på franska landsbygden, långt borta från bibliotek och andra kultu-

rens välsignelser. Med hjälp av Abbé Migne's förmånliga erbjudanden kunde en fattig curé snabbt bygga upp en ordentlig boksamling och på det sättet vara bättre rustad i sin kamp mot tidens otro. Han framhöll också med stolthet hur många abonnenter han också hade i protestantiska länder. Nu skulle den katolska kyrkan snart kunna taga tillbaka det den förlorat genom reformationens missgrepp!

Abbé Migne såg hela sitt tryckeriföretag, som således hade många fler produkter än de patristiska texterna, som en stort modernt kloster. Inte munkar utan skickliga yrkesmän producerade kriste-

R. Howard Bloch

lig litteratur på ett oändligt mycket effektivare och snabbare sätt än medeltidens avskrivande munkar kunnat klara av. Den moderna tekniken hade sannerligen givit Kyrkan en hjälpande hand! Kyrkofädernas skrifter skulle utgöra själva fundamentet för all sund katolsk religiositet, därifrån skulle man kunna hämta inspiration och stöd.

Abbé Migne hade problem med sina underbetalda tryckeriarbetare men också med sina redaktörer, som sällan nämnes i inledningarna till alla de band som snabbt blev producerade. Helst använde han sig av hjälpredor som gjort sig omöjliga i den kyrkliga världen och därför sökte skydd i Migne's tryckeri och hade svårt att protestera mot sina arbetsförhållanden. Bakom hans texter låg för det mesta inget tidskrävande vetenskapligt arbete med handskrifter. Ett kapitel i Howard Blochs bok har den talade titeln «Piracy and Patrology». Alldeles som i han i sina kristliga tidskrifter utnyttjat tidigare tryckt material lånade nämligen Migne hänsynslöst från äldre editioner i sina grekiska och latinska patrologier. I några fall, när han tryckte av moderna upplagor av kyrkofädernas arbeten, kom han i konflikt med lagen. Därför var tryggast för honom att använda utgåvor från början av 1800-talet eller från ännu äldre perioder. Redaktörerna hade bara tid att normalisera språket, inte att kontrollera läsarter i handskrifter. Arbetstakten var oerhört uppskruvad, huvudsaken var att böckerna kom ut och i acceptabla förpackningar.

R. Howard Bloch påpekar att Abbé Migne inte själv bidrog med något redige-

ringsarbete av sina patristiska band, trots att han är så noga med att framhäva sina egna insatser, som med små notiser i stil med «accurante et denuo recognoscente J.P. Migne». Däremot skrev han braskande inledningar, där han berömde det arbete han nedlagt. Överhuvudtaget tycks marknadsföring, tryckeriteknik och ekonomi ha varit de områden, där han var en oslagbar mästare.

Slutfasen av hans liv blev dramatisk och för tankarna till upplösningen av Ecos *Rosens namn*. Hans livsverk, det kristliga tryckeriet, brann upp och med det alla de blymatriser, som han sparat för kommande nya upplagor av sitt patristiska bibliotek. Själva omständigheterna kring denna händelse är oklara, mordbrand ansågs inte vara utesluten. De sista banden trycktes i en annan verkstad, och något år därefter avled den gode abben 1875.

Skall man efter att ha läst denna bok våga konsultera Mignes patrologiska serier? För mer kända kyrkofäder, som Augustinus, bör man så absolut inte göra det, för här föreligger det moderna textkritiska editioner. Likväl är det inte så få texter som man egentligen bara kan få tag på genom att beställa ned Mignes *Patrologia*. Fortfarande kan man därför inte undgå att hysa tacksamhet till denna märkliga katolske präst och affärsman, som lyckades organisera och genomföra det jättearbete, som utgivningen av kyrkofädernas skrifter på latin och grekiska innebar. Vår beundran blir inte så mycket mindre som man, efter att ha läst Howard Blochs bok, förstår att han knappast redi-

gerade, troligen inte ens själv läste, de band som hans toppmoderna tryckeri i Paris producerade med blixtfart.

Trots att Howard Bloch letat fram många mindre smickrande sidor av Abbé Migne och hans verksamhet, framstår denne man som en resultatorienterad «gründer» med sinne för tidens moderna tryck-eriteknik, även om han inte orkade följa

med i utvecklingens snabba takt mot slutet av sitt liv. Trots att han varken var någon älskad arbetsgivare eller noggrann forskare, var han hela tiden en brinnande om än kontroversiell katolik med djup respekt för den tidiga kristna litteraturen.

Hugo Montgomery

«I skyggen av Akropolis»

Øivind Andersen og Thomas Hägg (red.) = skrifter utgitt av Det norske institutt i Athen. Bind 5. (Bergen, 1994).

I skyggen av Akropolis – en artikkelsamling med tolv meget forskjellige forfattere – er en bok på over fire hundre store sider. Innholdet er tilsvarende mangfoldig, og det er kanskje derfor en filosof får lov å skrive om boken. Hensikten med den er, sier innledningen, å ta opp temaer og epoker som tidligere har vært oversett eller unngått: f.eks. slaveriet, kvinnenes stilling og status, homifili, det athenske demokratiet. Og gudinnen Athenas etniske herkomst. Jeg kan ikke påberope meg faglig kompetanse på noen av de atskillig mer enn tolv forskningsfelt som verket representerer. Og selv ikke for en altetende filosof er det mulig å omtale alle bidragene. Derfor skal jeg bare si litt om de fleste og litt mer om bare ett av bidragene.

Ett av de jeg har lest, og til dels med stor interesse, er den første artikkelen etter Øyvind Andersens redelige innledningskapittel: Stanley Bursteins «Athena – svart eller kvit?». Det er klart man tenner på en så provoserende vri som det er å antyde at kanskje Athena var svart når man inntil nå bare har tenkt henne uten farge. Men det er også klart at hennes hudfarge er av mer enn koloristisk interesse.

I «Statsdannelse og symposier hos grekerne» skriver Bjørn Qviller at *vinen* kan sies å være «symbolsk likt med blod og sperma som var den felles substans man ellers ervervet seg ved felles avstamning» (s.66). Det er en type teori eller hypotese som en faglig uskyldig leser får

et aldri så lite hakeslepp av, men som han neppe kan ha noen egen mening om. Det samme (minus hakesleppet) kan jeg si om des Bouvrie's tretti sider om «Teateret under Akropolis», et ikke helt lettest forsøk på å avdekke og fortynde vår kulturelle og historiske etnosentrisme også på dette området. Des Bouvries bidrag provoserer meg forøvrig til et lenge tilbakeholdt hjertesukk. Det gjelder den uskikk å krydre teksten med referanser av typen «(Bourdieu 1977)», en uskikk som har fått stor og ufortjent popularitet som tegn på vitenskapelighet. Referansen oppgir verken kapittel og eller enda mindre en side å slå opp på. Den gir derfor ingen informasjon for andre enn spesialistene, i beste fall. Og et verk som dette håper vel også på andre lesere? *Hvorfor* gir man en slik referanse: til støtte for eget syn eller som avstandtagen eller fordi man ikke gidder å parafasere eller sitere?

Hugo Montgomerys tretti siders bidrag «Demokrati under debatt» er en solid fremstilling av det athenske demokratis historie hvor debatten viser seg å være den tids delte meninger om det athenske demokratiets styrke og svakhet. Jeg savner et forsøk på å belyse dette gamle demokratiets særegenheter ved å trekke på vår egen tids statsvitenskapelige debatter om demokrati som begrep og virkelighet.

Det jeg tente mest på i skyggen av Akropolis, er Øivind Andersens drøyt seksti sider lange avhandling «Slaveri i et demokrati». Den gjør inntrykk, for det første, som et omfattende og seriøst kilde-

basert forsøk på å fylle noen av hullene i vår viten om og vår forståelse av slaver, slavehold og slavers status i det gamle Athen. Og dernest fordi det gir en gjennomreflektert jevnføring – og kanskje like meget en konfrontasjon – mellom det athenske slaveriet og senere tiders vekslende syn på slavehold. Begge aspekter dokumenteres med saklig, objektiv og detaljert informasjon tappet fra mange kilder – dekorerte gjenstander, avbildninger, tilfeldige skrevne kilder, og blir et verk som også en ikke spesialist leser med glede og utbytte. Og ettertanke.

Det avsnitt som særlig satte ettertanken i gang hos denne leser, er «Flukt og opprør» (s. 197ff). Hvorfor var det et så utbredt slaveri også i Athen, og hvorfor var slaveopprør så sjeldne. Og ikke bare i Athen?

Det er jo opplest og vedtatt at «vi» i dag skal forarges over denne plett på den vestlige kulturs plettfrø opprinnelse som slaveriet i Athen utgjør, at vi hever oss over den holdning til slaver og skillet mellom frie og ufrie som gjennomsyret det athenske samfunn. Andersen peker på sammenhengen mellom slaveri og athenernes «motvilje mot tungt og grovt arbeid» som er «godt belagt i kildene: slikt arbeid er nedverdiggende og det ødelegger kroppen ...» (s.213).

Athenerne så altså på slikt arbeid akkurat som vi selv gjorde, i alle fall inntil ganske nylig, og vel egentlig fremdeles gjør. Det er i dag medisinsk belagt (og det er ingen gammel viten) at slikt arbeid faktisk ødelegger både kropp og helse, særlig når det ikke settes grenser for arbeidsdagens og -årets lengde, når arbeidsforholdene forøvrig er elendige og betalingen liten eller ingen. Det levebrød slikt tungt og grovt arbeid gav, har gjerne vært usikkert og betalingen liten. Tvangsarbeid og arbeidsløshet var to av øksene bak døren, og det er ikke så lenge siden vi lovfestet grenser for arbeidstid, hvile og ferie og avskaffet barnarbeid. Men for å gjøre opprør trengs flere ting som ikke bare kommer av seg selv: ledere, solidaritet, og en tro på at det finnes alternativer som ikke er verre enn status presens. Slavers mulighet til flukt har alle samfunn med slaver tatt høyde for ved å gjøre det alternativet vanskelig og brutalt straffbart.

Holdningen til slavearbeid påvirkes også av det vekslende arbeidsbegrep vi til enhver tid holder oss med. Den intellektuelle – f.eks. filosofen – arbeider ikke selv om han er «meningsfullt beskjeftiget» like lenge som tungarbeideren arbeider. «Borgeren var jo nettopp fri – og i prinsippet arbeidsfri», sier Øyvind Andersen (s.212).

Men «vi» holdt da ikke slaver? Nei, ikke i navnet, men deres ekvivalenter, langt på vei i alle fall. Og Øyvind Andersen dokumenterer omhyggelig og interessant (s. 167ff) at også i Athen hadde slavene mange navn.

Denne lille avhandlingen står omtrent midtveis i boken. Fra den siste halvparten tar jeg med at Johan Henrik Schreiner skriver inspirerende om «Kropp, idrett og olympiske leker», med ikke irrelevante påminnelser om hva «gymnasion» egentlig betyr: «et idrettsanlegg der mennene trente og tevlet – nakne», og som også kunne være «et visdomssenter av rang» (s.227). Schreiner er særdeles leseverdig i sine kommentarer til de tre «olympiske myters» opprinnelse: at det dreier seg om amatøridrett, at «det viktigste er ikke å vinne, men å delta» (begge deler løgn, dengang som nå), og «en sund sjel i et sunt legeme». Den store forskjellen på gamle og nye OL er kanskje at både kvinner og klær har fått innpass. Og endelig skriver Øystein Gullvåg Holter informativt og ettertenksomt om intimitet og pederasti i det gamle Grekenland.

I skyggen av Akropolis byr dermed på interessant og nyttig lesning, antakelig både for spesialister og sikkert for de mer altetende. Det er ikke så lite imponerende at et lite nordisk land hvor den klassiske dannelsen har fått såpass trange kår, kan rykke i felten med en slik falanks av forskere.

Knut Erik Tranøy

Norsk Klassisk Forbund

Innkallelse til årsmøte i lokalene til *Lærerforbundet Oslo*, Pilestredet 57, lørdag 21. september kl. 10.15.

Etter møtet med bl.a. årsberetning og valg, og så kort lunsjpause innledes kl. 12.15 et miniseminar med disse foredragene:

Professor Owain Edwards, *Gammel vin i nye sekker? – Tanker om den gregorianske sangen og kirkens gudstjenester i middelalderen.*

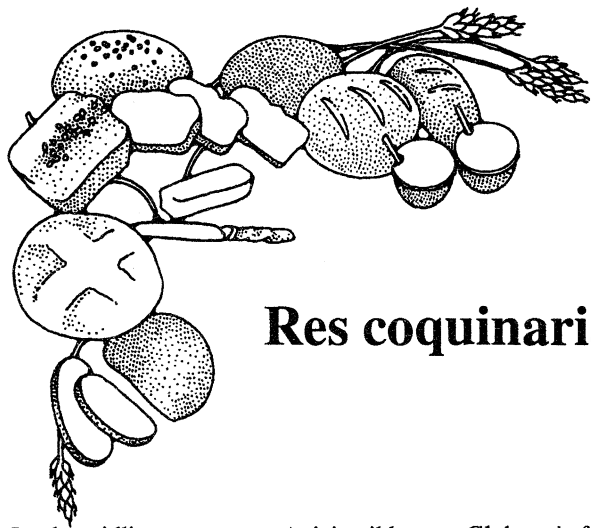
Førsteamanuensis Bjarne Schartau, *Hvordan skrives bysantinsk musikk? En retrospektiv reise fra det tyvende til det niende århundre.*

Professor Egil Kraggerud, *Rektorordboken i ny og utvidet versjon.*

Søndag 2. september håper Styret å arrangere en ekskursjon til det middelalderske miljø i Maridalen. Nærmere opplysninger om dette vil bli gitt under årsmøtet.

Alle medlemmer ønskes hjertelig velkommen til årsmøte og ekskursjon!

Styret

Res coquinaria

Jeg har tidligere nevnt at Apicius ikke har mange oppskrifter på søtsaker eller desserter. Cato derimot gir flere resepter på bakverk, både brød og kaker. Hans druebrød og placenta er blitt presentert før i denne spalten.

I det tidlige romerske samfunn var nok finere bakverk mest betraktet som offerkaker, brukt i forskjellige religiøse sammenhenger. Senere ble kakespising mer utbredt, men det var nok hele tiden selskaps- eller festmat. Sveton forteller at Tiberius satte i verk en rekke tiltak for å fremme den alminnelige sparsommelighet. Blant annet fikk edilene i oppdrag å forby spisekvarterer og kneiper å ha konditorvarer i åpent salg.

Hos Cato finner vi en oppskrift på frityrstekte osteboller. Dem har jeg flere ganger (og i flere varianter) servert til gjester, og de er blitt godt mottatt.

Cato kaller disse bollene *Globi*, *kuler*, og her kommer oppskriften:

Globos sic facito: Caseum cum alica ad eundem modum misceto. Inde quantos voles facere facito. In ahenum caldum unguen indito. Singulos aut binos coquito versatoque crebro duabus rudibus, coctos eximito, eos melle unguito, papaver infriato, ita ponito. (Cato, De agricultura 79)

I norsk versjon:

Slik lager du kuler: bland ost med spelt på samme måte. Lag så mange du vil av deigen. Varm smult i en gryte. Stek en eller to om gangen, snu dem stadig med to tvarer. Ta dem ut når de er stekt, smør honning over, strø dem med valmuefrø og server.

Oppskriften gir øyensynlig ingen mengdeangivelse. Ost skal blandes med spelt på *samme måte*. Det må bety på samme måte som i forrige oppskrift, hvor det igjen henvises til den foregående og slik videre, til vi ender opp med

placenta-oppskriften. Der står det mål, tilsammen er det nesten dobbelt så mye ost som mel. Men i placentaoppskriften skal ikke melet og osten blandes, så det er litt uutrunnelig hva Cato her mener.

Jeg har tatt sjansen på like deler ost og mel, og foreslår en grunnoppskrift på

3 dl fetaost
3 dl speltmel

Honning (Lynghonning, eller aller helst gresk honning, som er mer tyntflytende enn den norske)

Valmuefrø

Speltmel fås kjøpt i helsekostbutikker, men OBS! det er kjempedyrt. Jeg betalte sist kr. 38,50 for 750 gr. Jeg har også lagd bollene av vanlig hvetemel, og det går helt fint. Men det er jo spelt Cato bruker, da.....

La fetaosten renne av seg, og bland ost og mel godt. Lag kuler eller små boller av deigen – «så mange du vil», sier Cato. Ha smult i en gryte og stek dem til de er gyllenbrune. Cato gjør uttrykkelig opp-

merksom på at du skal steke en eller to om gangen, og snu dem ved hjelp av tresleiver. (Du kan også bruke olje, men Cato brukte fett.) Rull dem i honning, og strø valmuefrø over.

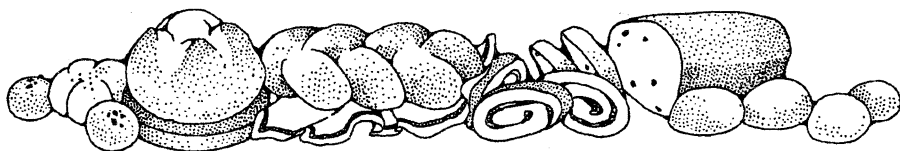
Med honning og valmuefrø blir dette en dessert eller søtsak til kaffen.

Jeg har også servert dem uten, og da passer de godt som snacks til en aperitif før maten.

Det står ikke til å nekte at bollene er litt «bastante». En luftigere variant kan du lage ved å bruke gjær og la dem heve en halvtimes tid før du steker dem. Da må du bruke mer mel enn ost. Prøv denne varianten:

3 dl speltmel
2 dl fetaost
1/2 pk gjær
1/2-1 dl vann
Honning
Valmuefrø

Gunn Haaland

REGLER

for manuskriptskriving til Klassisk Forum

«Innmatingen» av manuskriptene til Klassisk forum går via en scanner som leser inn arkene maskinelt. Deretter må det innskannede bildet av arket «oversettes» til tegn som maskinen kan oppfatte som bokstaver og andre tegn. Det sier seg selv at «støy» i teksten gjør slik tolking vanskelig.

Manuskript kan leveres fra følgende utskrifts-utstyr:

- 1) Helst manuskript skrevet på *skrivemaskin*, eller også
- 2) manuskript skrevet ut med *laserskriver* fra datamaskin eller PC

Regler for hvordan manus bør se ut:

- 1) VIKTIG: Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller **tykkere tegn** for utheving. *Skråskrift* for utheving går også, men kan gi «støy» ved tolking. Har man ikke mulighet for å bruke **tykkere tegn**, kan man:

a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.

Ta en ekstra kopi av manuskriptet og markér uthevelsene der med understrekninger.

Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.

b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek «_» foran det første tegnet som skal understrekes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.

Eksempel:

«... man ikke _tilfeldigvis_ har samme editor.»

- 2) Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margin (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse nye reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvare blir nå brukt ved produksjon av Klassisk forum:

Maskin:	Macintosh Powerbook 180C
Scanner:	Macintosh OneScanner
Utskrift:	LaserWriter Select 310
Programvare:	For gjenkjenning av innskannet tekstbilde: Read it
	For lay-out arbeid: PageMaker

Sendt av:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Postboks 1007 Blindern
0315 OSLO

Universitetsbibliotekets trykkeri
Oslo

V

Sendt av:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Postboks 1026 Blindern
0315 OSLO